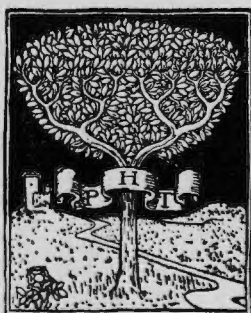

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

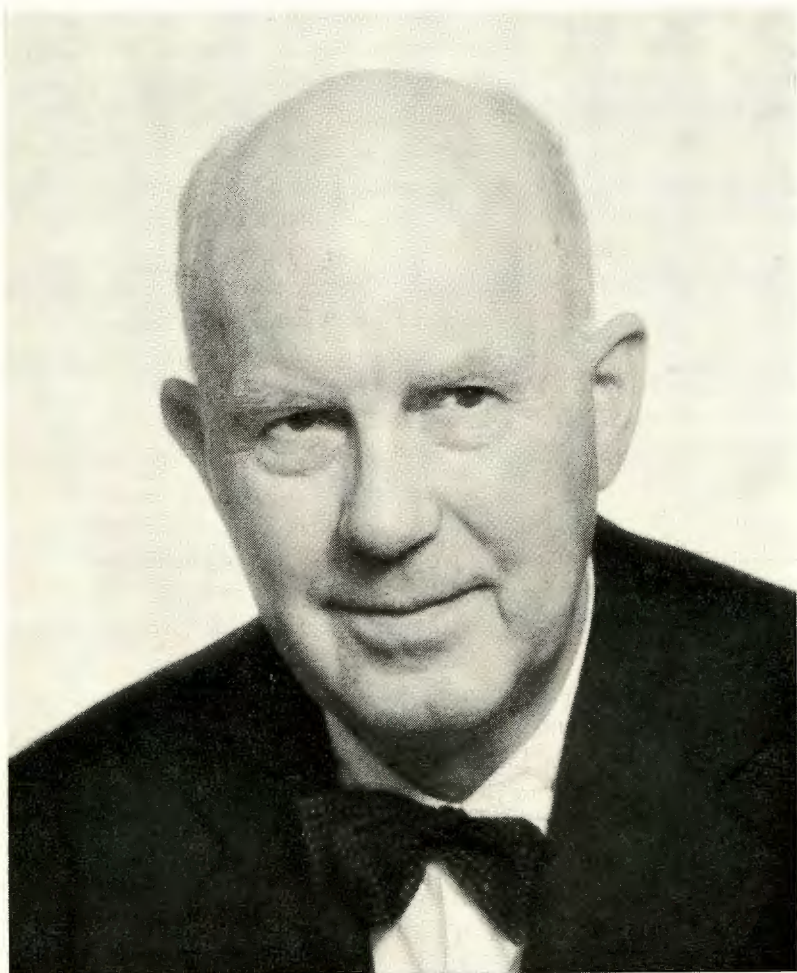
BIRGITTA LAGER

1964

ÅRGÅNG 62 · HÄFTE 3—4

INNEHÅLL

Fil. dr JOHAN FEUK, Nydala, Vrigstad: Bengt Hildebrand. In memoriam	145—156
Fil. dr TORE NYBERG, Lund: Medlemsintagningen i Vadstena klosternunnekonvent intill 1462	157—163
Diplomatarieredaktör JAN LIEDGREN, Stockholm: Bengt Arvidssons morgongåvobrev. En västgötsk förfalskningshistoria från 1400-talet	164—178
Fil. dr BETH HENNINGS, Stockholm: Gustav III:s dödsmask	179—190
F. d. major ERIK NORDENFALK, Linköping: Otto Nordenfalk i dansk-tyska kriget 1864	191—194
Notis om Lille Jöns Anderssons begravning	194
Recensioner (se bifogat årsregister)	195—259
Meddelande angående Personhistoriska samfundet	259—260
Förkortningslista	260
Personregister	261—279

BENGT HILDEBRAND

In memoriam

Några få veckor före Bengt Hildebrands bortgång den 6 mars 1964 utkom den festskrift med titeln »Bengt Hildebrands bibliografi», med vilken Personhistoriska Samfundet velat hedra denne vårt lands främste personhistoriker på hans 70-årsdag 1963. Den hedern var han förvisso värd. Få ha kunnat uppvisa en så rik produktion som denne »de lärda mödornas preceptor», som han med all rätt kallats i

en av de nekrologer en av hans barndomsvänner skrev vid hans bortgång. Det vetenskapliga register, som hans vittfamnande ande omspände, var häpnadsväckande stort, och hans sinnes receptivitet tycktes icke äga några gränser. Spiritualiteten i hans umgängeskunst var sprudlande, och att lyssna till hans vittra exposéer på lärdomshistoriens och genealogiens vida fält var ett sällsamt berikande nöje. Just inom dessa humanismens discipliner låg Bengt Hildebrands forskargärning som ett ädelt arv från gångna släktled.

Farfadern Bror Emil Hildebrand började sin historiska bana som numismatiker och såsom lärjunge till den lysande danske arkeologen Chr. J. Thomsen. Sonsonens numismatiska intresse dokumenterade sig i dennes bibliografiska översikt i Fornvännen (1935) över numismatisk och arkeologisk litteratur. Detta var dock blott en parentes i Bengt Hildebrands historiska produktion. Redan vid 31 års ålder hade B. E. Hildebrand vid J. G. Liljegrens tragiska bortgång blivit riksantikvarie och var tidvis även förordnad som riksarkivarie. Medeltidsforskningen blev farfaderns väsentligaste arbetsfält, och hans utgivande av tre band av Svenskt Diplomatarium är ett förblivande äreminne över hans klara och noggranna forskningsförmåga, liksom skapandet av Statens historiska museum i dess vetenskapliga utformning. I sin vetenskapliga gärning, mångsidig liksom sonsonens, hade han på äldre dagar ett utomordentligt stöd av sina söner Hans och Emil Hildebrand, den förre faderns efterträdare som riksantikvarie och den senare slutligen riksarkivarie. Bengt Hildebrands fader, en tredje son till Bror Emil H., saknade djupare intresse för historisk forskning. Han ägnade sig åt läkarvetenskapen och blev professor i pediatrik i Lund. Bengt, som var enda barnet i dennes äktenskap med Elisabeth Gyllenkrok, en rikt begåvad personlighet med starka religiösa intressen, räknade sitt historiska och personhistoriska vetandes vidd som ett arv från farfadern och farbröderna men även från moderns släkt. Som hos alla intellektuellt rikt levande människor fanns hos honom en personhistorisk vetgirighet, som trängde långt djupare än till de yttre konturerna hos de individer han under sin levnad mötte och umgicks med — och de kunde räknas i för en vardagsmänniska icke sedvanliga tal. Bengt Hildebrand hade icke blott — såsom det står i Odysseéns första rader om den mångförfarne hjälten i det grekiska eposet — »sett många människors städer och lärt känna deras tänkesätt». Hans resor till främmande länder voro tvi-velsutan i mindre grad betingade av en lust att få uppleva geografiska

skönhetsintryck — även om dessa visst tjusade honom — än av att lära känna vad Homeros kallar tänkesätten, den andliga atmosfären, allt det av kultur som skänker ett land, en stad, en ort och innebyggarna däri deras särmärke. Han älskade allt det, som tillhör tankens värld, främst umgänget med medmänniskorna, de goda böckerna, och det givande samtalet. Man behövde icke länge vara samman med honom för att hinna iakttaga hans vakna kritiska sinne, så viktigt för en personhistoriker, som ständigt måste sätta sig till doms över mänskliga attityder och bevekelsegrunderna därbakom. Kritiken kunde någon gång vara skarp, men den gyllne regeln var »fortiter in re, suaviter in modo».

Av det tusental biografier och släktutredningar Bengt Hildebrand skrivit som medarbetare och redaktionssekreterare i Nordisk Familjeboks 3:dje upplaga, torde väl fördelningen mellan svenskar och utlänningar vara tämligen jämn. Hans medarbetarskap där omfattar f. ö. även dansk-skånsk historia samt fransk och italiensk historia och konsthistoria. Sedan han 1937 anförtrots det vetenskapligt maktpåliggande uppdraget att leda det fortsatta utgivandet av Svenskt Biografiskt Lexikon, kom hans väsentligaste forskning att inriktas på svensk genealogi och personhistoria. Hans insatser för lexikonet kommer att närmare beröras nedan.

Bengt Hildebrands tid tycktes räcka till för ofantligt mycket mera än det krävande chefskapet för det biografiska lexikonet. De historiska och lärdomshistoriska forskningarna höllo sitt grepp om hans vetenskapliga intressen. Hans lärda avhandling: »Kungl. Svenska Vetenskaps Akademien. Förhistoria, grundläggning och första organisation» (1939), ett monumentalt historiskt arbete i 2 band på något över 900 sidor, är kanske det främsta beviset härför. Samtidigt behöll han redaktörskapet för Personhistorisk Tidskrift, som han med sin fina stilkonst, sin lärdom och sin lyckliga förmåga att finna utmärkta medarbetare gjorde till ett exklusivt forum för den genealogiska och biografiska forskningen i vårt land. Han betonade vid flera tillfällen, att ett av de i hans tycke viktigaste målen för denna tidskrift var att i recensioner och meddelanden lämna läsarna en instruktiv introduktion om utkommen personhistorisk litteratur, svensk och nordisk. Hans bibliografi lämnar ett vältaligt vittnesbörd om hur han därjämte under årens lopp strödde omkring sig en aldrig sinande produktion av småuppsatser, recensioner och notiser i en rad av tidskrifter, encyklopedier och tidningar.

Bengt Hildebrand har i fjärde bandet av det av gamla Lunda-studenter utgivna samlingsverket »Under Lundagårds kronor» givit en förtjusande bild av sitt barndomshem — egentligen ett utvidgat radioföredrag från år 1957. Den bilden har blivit nästan ett helt akademiskt album från sekelskiftets Lund och äger som miljöskildring ett stort värde. Särskilt fäster man sig vid bilden av modern, som med sitt livliga intellekt utövade ett långt större inflytande över sonen än den mera inbundne fadern. Det var från modern Bengt Hildebrand ärvde brevskrivandets konst, som han utvecklade till fulländning. Tvivelsutan hörde han till våra flitigaste brevskrivare, sällsynta i telefonens tidevarv. I breven framträder på ett markerat sätt den personliga älskvärdhet och den charm, som var honom medfödd. Men breven vittna icke endast om brevskrivarens personlighet utan äga liksom hos de stora förebilderna, Esaias Tegnér och Christian Molbech, ett allmänintresse av vittfamnande mått. I sina brev till sina många vänner ger Bengt Hildebrand ej blott en bild av sin egen särpräglade personlighet — kanske omedvetet — utan också, och det är det väsentliga, en ytterst livfull färg åt tidshändelserna och åt sin syn på de däri agerande individerna. Man vill hoppas, att liksom brevskrivaren själv noga arkiverade sina vänners brev (överlämnade till Lunds universitetsbibliotek), också de brev han själv strött omkring sig bli bevarade och samlade. För kommande tider, då tillgång på arkivmaterial av detta slag kommer att vara sällsynt, måste hans epistlar bli en värdefull källa. Det är mycket betecknande för hans syn på den miljötypiska forskningens behov av alla skiftande former av stilmaterial, att han som en dyrbarhet bevarade sina föräldrars trotjänarinnas brev i sitt stora brevarkiv. I den ovan nämnda skildringen av barndomshemmet i Lund, intar denna trotjänarinna, som i ett halvt sekel var hans hems, hans moders och hans egen ömsinta och trofasta hjälparinna, en hedersplats.

Det var i sitt barndomshem Bengt Hildebrand mötte två av sekelskiftets ädlaste personligheter, den danske India-missionären L. P. Larsen och sin faders företrädare och kollega professor Seved Ribbing. Vid sina besök i hemlandet plägade den förre gästa det Hildebrandska hemmet, och den senare hörde till stamgästerna, liksom den Hildebrandska familjen gjorde på det Ribbingska Spoletorp. Mötet med de två männen, vilkas väsen redan i det yttre framträdandet bar prägeln av en djupt förändligad livsinställning, kom för den unge Bengt att få en livsavgörande betydelse. Han gick in som medlem i

Kristliga Studentförbundet, säkerligen icke utan en djup respekt för sin moders varma religiositet. Dessutom var han med en intim vänskap knuten till en av detta förbunds noblaste medlemmar och under en följd av år dess ordförande, John Rönström, tidigt bortgången från en lovande teologisk bana. Det är signifikativt, att i Bengt Hildebrands väldiga litterära produktion med dess myller av profiler L. P. Larsen och Seved Ribbing äro de tidigaste föremålen för hans personhistoriska skriftställarskap. Redan som 20-åring översatte han samman med John Rönström Larsens djuptänkta skrift »Religion och kristendom», och vid Ribbings bortgång 1921 tryckte han sin första minnesteckning — den skulle följas av flera tusen — utvidgad till ett radioföredrag 1945 vid 100-årsminnet av denne sin faderlige väns födelse. Den djupa vördnad och beundran han hyste för denne sina föräldrars trogne vän, en helgongestalt i det dåtida Lund, redan i livstiden en halvt legendarisk personlighet, har Bengt bekänt i de båda levnadsskildringarna, liksom han vid sin beundrade vän John Rönströms bortgång 1919 i ett (med hans privata brevarkiv numera införlivat) brev till dennes fader, hans gamle latinlärare vid katedralskolan, uttryckte sin saknad och sitt vemod i ordalag och djup, som höjde sig till jämlikhet med brevkonstens store. Det hörde nämligen till Bengt Hildebrands gåvor att städse kunna finna varma uttryck för sin beundran av levande och döda samt att söka finna de förmildrande dragen även hos dem, vilkas mänskliga svagheter han såg. Denna önskan att tränga genom de för omvärlden synliga yttre manifestationerna ägde han rika tillfällen att visa i sina många levnadsskildringar i Svenskt Biografiskt Lexikon och annorstädes, ej minst i sina många radioföredrag. Där han fann det riktigt att ändra på tidigare stränga domar över mänskliga svagheter, bära hans omvärderingar på en gång rättvisans, sanningens och mildhetens mått.

Det var först 1939 Bengt Hildebrand inledde sitt samarbete med Sveriges Radio. Där blev han en ofta hörd och uppburen föredragshållare. Hans radioanföranden gällde både personer och institutioner, svenska och utländska, historiska minnen och bilder ur familjelivet, inte minst på de svenska slotten, där han i följd av sin härstamning på mödernet från svenska och danska adelsfamiljer hade förmånen att lätt skapa kontakter. De flesta av hans radioföredrag inramas i fem serier med rubrikerna: »Från ungdomsåren», »Breven berätta», »Hemma hos oss», »Främlingar ser på Sverige» samt »Svenska öden». En sjätte serie med rubriken »Svenska resenärer i

främmande land» lockade honom. Material saknades icke, men den sköts på framtiden och blev blott en eggelse för hans fantasi. I ett par radioföredrag hade han dock berört detta ämnesområde. Det är fåfängt att försöka ställa upp den ena seriens värde mot den andras. De utmärkas alla av berättargåva, stilistisk elegans och av den djupa inlevelse i de skildrade individernas eller institutionernas öden, som också den var ett utmärkande drag i hans historiska och personhistoriska sanningskrav. Tyvärr är endast serien »Främlingar ser på Sverige» befordrad till trycket (1962). De danska resenäerna Peder Galt i början av 1600-talet, Chr. Molbech tvåhundra år senare, sago-skalden H. C. Andersen i mitten av 1800-talet och den lysande franske historikern Albert Vandal 1875 ge i sina reseskildringar ytterst intressanta och kulturhistoriskt värdefulla bilder från ett förgånget Sverige. Då Bengt Hildebrands radioföredrag äro inspelade på band, äro de lyckligt bevarade för framtiden. Inga skiftande åldrar kunna förtaga den charm Bengt Hildebrand ägde gåvan att skänka sina tidsbilder eller den historiska tillförlitlighet han gav dem.

Det är betecknande för Bengt Hildebrands känsla av förpliktelse mot det vetenskapliga arvet från farfadern och farbröderna, att han i så stor utsträckning intresserade sig för medeltida historieforskning, vilken varit deras specialområde. Hans kännedom om de medeltida stormansätterna var omfattande. Detta gällde både svenska och danska samt i någon mån finska släkter, som spelat en roll i sin samtids historia. I en lång rad av mindre artiklar i tidskrifter och tidningar gav han redan från mitten av 1920-talet värdefulla bidrag till kännedom om historiska gestalter ur Nordens medeltida historia och lämnade i en uppsats i denna tidskrift 1930 en initierad inblick i svensk medeltidsgenealogi. Hans förnämsta arbete på detta område blev den digra licentiatavhandlingen »Esbjörn Blåpanna och hans arvingar», tryckt 1935 i denna tidskrifts årgång 1934. Här träder ånyo in i sammanhanget bilden av den faderlige vännen Seved Ribbing i Lund. Det var nämligen han, som efter Blåpanna-arkivets många skiftande öden med avsöndringar till andra släkter och direkta förstöringar av en rad medeltida pergamentbrev kom att samla hos sig det Ribbing-ska huvudmanna-arkivet, numera överlämnat till riksarkivet. Detta arkivs äldsta beståndsdelar ha genom Bengt Hildebrands lärda och klagörande utredningar kunnat hänföras till de handlingar, som tillhörde Gustav I:s riksråd Peder Hansson av Forstenasläkten. Från honom ärvdes de genom gifte till den Ribbing-ska släktgrenen. Efter

omfattande släktforskning har Bengt Hildebrand kunnat utmönstra de tidigare starkt förvanskade uppgifterna om Peder Hanssons gifte och uppgöra en ny stamtavla för en gren av Forstenasläkten, den 17:de stamtavlan av de 18, som ingå i avhandlingen, alla vittnesbörd om författarens skarpsynta forskningsförmåga. Avhandlingen om Esbjörn Blåpanna är byggd på ett arkivmaterial och en litteraturkännedom, som sträcker sig långt över Sveriges gränser — enbart antalet nämnda och av författaren identifierade personer uppgår till omkring 1 000. Det vetenskapliga värdet av denna licentiatavhandling torde ha alla utsikter att bli bestående.

Det kan då synas rätt märkligt, att när Bengt Hildebrand ett par år efter utgivandet av dessa sina medeltida forskningsresultat framlade sin gradualavhandling »C. J. Thomsen och hans lärda förbindelser i Sverige 1816—1837», 1—2 (1937—38), han förflyttar sina studier från medeltidens historia till 1800-talets. Själv har han i förordet redogjort för orsakerna till denna tidsomkastning i sina akademiska studier. Till hans ärvda historiska traditioner, som utan tvekan främst pekade hän mot de medeltida seklernas historiografi, knöt sig nämligen av för honom själv avgörande skäl moment av rent personlig karaktär. Genom sin danskfödda mormoder Anna Caroline Hegedahl, dotter av etatsrådet Chr. Hegedahl och Thomine Kierkegaard, hade han redan i barndomen förts in i den förnäma danska kulturkrets, som släkterna Hegedahl och Kierkegaard tillhörde, och 1934 hade han i denna tidskrift skrivit uppsatsen »Till släkten Kierkegaards historia». Även om denna förbindelse med dansk kulturtradition icke kunde skänka honom material till en gradualavhandling, så hade den likväl sin mycket stora betydelse för förståelsen av det svensk-danska vetenskapliga samarbete, främst på arkeologiens och museiväsendets fält, som etablerades i början av 1800-talet mellan farfadern Bror Emil Hildebrand och dennes lärare och senare medarbetare Chr. J. Thomsen. Denne var en av den danska fornforskningens mest betydande gestalter vid denna tid, skapare och utbildare av det arkeologiska treperiodsystemet, d. v. s. indelningen i sten-, brons- och järnålder, en vetenskaplig uppställning i nordisk humanistisk vetenskap, som avgörande påverkat den internationella forskningen, såsom det framhållits långt tidigare än av Bengt Hildebrand.

Enligt sin egen uppgift var Bengt Hildebrand en skolyngling på 13 år, när hans farbroder riksantikvarien Hans Hildebrand första gången satte i hans hand en del av det arkivmaterial, som 30 år senare skulle

bilda stommen till gradualavhandlingen, och främst bland detta farfaderns otryckta självbiografi, där sonsonen för första gången mötte Chr. J. Thomsens namn samt namnen på hans samtida svenska kolleger inom den arkeologiska forskningen, riksantikvarierna J. Hallenberg och J. G. Liljegren. Men det blev först på 1930-talet, då oväntat stora delar av Liljegrens privata arkiv kom i dagen, som Bengt Hildebrand på allvar tog upp studiet av de talrika arkivaliska källorna, som gömde sig i farfaderns, Thomsens och Liljegrens efterlämnade papper. Utarbetandet av avhandlingen föregicks av tvenne föredrag, det ena 1932 och med samma titel som den senare avhandlingen, hållet i Samfundet för utgivandet av handskrifter rörande Skandinavians historia (otryckt), och det senare ett minnestal 1934 i Svenska Fornminnesföreningen över B. E. Hildebrand (tryckt i Fornvännen s. å.). Brevmaterialet, som bildar grundvalen för avhandlingen, är av imponerande omfattning. Thomsens brev till B. E. Hildebrand äro till antalet 470, och den senares till Thomsen 337. De övriga breven från Thomsens svenska korrespondenter uppgå till omkring 400. Man kan, när man känner Bengt Hildebrands glädje över varje bevarad arkivhandling, fatta hans förtjusning över att få taga itu med detta rika historiska material, dittills föga eller alls icke vetenskapligt bearbetat. Avhandlingen, som av Vitterhetsakademien utgavs i två delar, den senare året efter den förra, medförde docentur i historia vid Stockholms Högskola. Uppdelningen i två delar var Bengt Hildebrand icke glad över, enär lösningen av flera av de problem, som diskuterats i bd 1, nu först kommer i bd 2. Det är icke för mycket sagt, att avhandlingen är ett av de förnämsta lärdomsprov i historia, som under flera decennier sett dagen i vårt land.

Bengt Hildebrand anför i en av sina böcker den berömde historikern Sven Lagerbrings sanna ord: »Utan grannlaga kunskap om namnkunniga släkters ursprung och förbindelse får man sällan något rent och tydligt begrepp om historien». I sin senare utgivna »Handbok i släkt- och personforskning» citerar Bengt Hildebrand från Tegnér: »Börden är för den enskilde, vad fäderneslandet med sina minnen är för ett helt folk». Det finns oavvisliga plikter mot svunna kulturskeden, som intet folk med ansvars känsla kan begrava i stillhet. Erik Gustaf Geijer har uttryckt en sådan tanke i orden: »Hågkomst av de framfarna dagar,/ som oss eldar och oss anklagar!/ Gråa gäst, som ej tid försvagar,/ Följe ditt allvar vår dunkla gång». Att höra

Bengt Hildebrand med av iver skälvande stämma orda om plikterna mot de framfarna dagar var förvisso en upplevelse.

Till förarbetena för Svenskt Biografiskt Lexikon kan räknas upplägandet av det väldiga personregister, som Bengt Hildebrand redan vid övertagandet av redaktörskapet för Personhistorisk Tidskrift (1928) påbörjade, och som han tio år senare för lexikonets räkning lät kopiera i de delar, som då förelågo. År från år ökades systematiskt korten i registret, ofta med flera litteraturhänvisningar på varje kort. I närvarande stund torde registret omfatta bortåt 210 000 kort. Detta monumentalala arbete har varit till stor hjälp vid redigeringen av lexikonartiklarna. Den vetenskapliga forskningen har beretts tillfälle att taga del av kortregistret, och ofta nog fick skaparen av detsamma själv vara forskarna behjälplig vid deras försök att lösa sina personhistoriska eller genealogiska problem.

I de fem banden av det stora lexikonet, vilka Bengt Hildebrand intill sin pensionsålder hann med att utgiva, har han själv den största andelen. Utgivningen av lexikonet hade 1931 av ekonomiska skäl avstannat med band 10. Det dröjde 8 år från det han 1937 övertagit chefskapet tills det första bandet förelåg färdigt med sina fem häften, men dröjsmålet innefattade ett förarbete, som motiverade tidsutdräkten. De följande fyra bandens 20 häften kommo i snabbare takt, och 1956 hade det 15:de bandet nått sin fullbordan. Ett mycket stort antal levnadsskildringar bära hans signum. I de fall han själv icke var författaren, var han dock den noggranne granskaren, som med sina väldiga genealogiska kunskaper kunde lämna medarbetarna initierade detaljupplysningar. Det är ingen överdrift att påstå, att lexikonet är ett personhistoriskt storverk utan tidigare motsycke, och de fem banden, som främst äro Bengt Hildebrands, förbliva för all framtid ett hedrande monument över hans forskningsförmåga och hans rika genealogiska vetande. Även i kommande band av detta för svensk kultur oundgängliga verk, som nu efter allt för långt avbrott skall fullföljas, komma åtskilliga biografier att bära Bengt Hildebrands signum. Detta har redan skett i de nyligen utkomna häftena 76 och 77.

För de principer, som varit ledande i redaktionsarbetet, hade Bengt Hildebrand lämnat en ingående redogörelse i denna tidskrifts årgång 1939—40 (1941) under rubriken »Biografisk historiografi och Svenskt Biografiskt Lexikon». För att minska omfånget och därmed bidra till färdigställandet av det väldiga verket hade lexikonets redaktionsutskott beslutat, att levande personer ej skulle biografieras. Men Bengt

Hildebrand hade rika tillfällen att skriva även om de levande betydande individerna i samhällslivet i det digra verket »Svenska män och kvinnor», i vilket han var medarbetare. Det bör tilläggas, att Bengt Hildebrand i en festskrift till den norske arkivarien Finne-Grønn (1944) redogjort för »Svensk släktforskning under 1900-talet» samt i denna tidskrifts årgång 1941—1942 publicerat en lärorik artikel »Om personregister» och dessutom i denna tidskrift 1943 behandlat »Sveriges äldsta personhistoria. Några anteckningar om vikingatids- och äldre medeltidsgenealogi». I utvidgat skick skulle denna sistnämnda uppsats ingå i det stora arbete han själv betraktade som slutstenen i sin personhistoriska forskargärning.

Det hade länge syntts Bengt Hildebrand som en allvarlig brist, att det icke i vårt land existerade en fullt modern »Handbok i släkt- och personforskning» till hjälp »såväl åt den, som utbildar sig till historisk fackman, som åt den icke skolade historiske forskaren eller den rene amatören» — för att använda hans egna ord. Handboken skulle i första hand lämna en framställning av den historiska metodikens huvudregler, den historiska källkritiken, men därjämte en historio-grafi samt bibliografiska översikter. Boken beräknades komma att omfatta två delar, av vilka den senare skulle giva forskaren anvisningar rörande den moderna biografins människouppfattning och människoskildring samt rörande genealogiens terminologi och teknik. Den första delen av sin handbok hade Bengt Hildebrand färdig 1961, och den möttes med berättigat beröm. Den andra delen, som i sitt utarbetande försenades av andra åtaganden, blev ofullbordad, och tyvärr torde ingen äga möjlighet att bringa den till fullbordan. Själv betraktade Bengt Hildebrand andra delen som den mest krävande att författa. Som ett värdefullt förspel till Handboken torde man få räkna det lärda föredrag författaren höll 1957 i Historiska Samfundet i Åbo med rubriken »Klimatväxlingen i modern svensk biografi. Exemplifiering och synpunkter» (tryckt i denna tidskrift 1959 i överarbetad form). Det bör erinras om att han redan 1934 i denna tidskrift lämnat en redogörelse för den danska handbok i släktforskning som utgivits av A. Fabritius och H. Hatt och som lämnat honom värdefulla uppslag för det egna arbetet, och han ämnade enligt egen uppgift i andra delen av sin Handbok upptaga till diskussion de lärda synpunkter på släktforskningens stoff och metodik, som den danske riksarkivarien J. Hvidtfeldt sammanställt i sin »Håndbog for danske lokalhistorikere» (Kphmn 1952—56).

Bengt Hildebrands öppna natur gjorde honom till en sällskapsmänniska av ovanliga mått, och det har redan sagts och kan gärna upprepas, att spiritualiteten i hans umgängeskunst gjorde samvaron med honom till ett sällsynt nöje. Den hos intellektuellt rikt utrustade individer icke sällan förekommande snabba lynnesskiftningen förefanns även hos honom. Han var fullt medveten om, att hans livliga temperament stundom förde honom över gränsen för vad han ögonblicket därefter betraktade som en icke önskvärd yttring av sitt väsens dynamik. Den tidiga medeltiden, renässansen, det svenska storhetstidevarvet, den gustavianska eran, 1800-talet med dess lysande representanter för hans egen släkt inom den historiska forskningens område och slutligen hans eget tidevarv — allt var honom väl bekant. Hans bibliografi lämnar värtaliga vittnesbörd därom. Hans omfattande bibliotek, som förvisso icke fyllde hans väggar för prydnadens skull, var ett monument över vidden av hans lärdom. Med den lysande ärkebiskopen i Åbo vid 1800-talets början Jakob Tengström kunde han i sanning säga: »Mitt käraste tidsfördriv är att syssla vid mitt skrivbord», ty Bengt Hildebrand kunde inte tänkas utan en handskrift, en bok eller en penna i sin hand. Även när han gästade sina anförvanter på de skånska godsens eller andra vänner, var deras arkiv, deras bokhyllor och deras släktminnen i lika hög grad föremål för hans historiska blick som de själva för hans charmerande uppmärksamhet. Sin egen modernesläkts arkiv ordnade han upp, och i festskriften till sin vän medeltidshistorikern Ernst Nygren gav han i en lärd uppsats en orientering över »Svenstorps och Björnstorps arkiv» (*Archivistica et mediaevistica* Ernesto Nygren oblata, 1956).

På hemväg från en vilotid i januari 1964 hos anförvanterna på Björnstorp var Bengt Hildebrand, min skolkamrat och vän genom levnadsåren, under några dagar min gäst på min småländska egendom. Hans starkt försvagade hjärta förbjöd honom varje tillfälle till ett upprepande av tidigare vandringar i de domäner, som en gång tillhört det gamla cistercienserklostret i Nydala, men dess historia kände han väl både från Andreas Rhyzelius' »*Monasteriologia svio-gothica*» (1740) och från den danske medeltidshistorikern Edw. Ortveds »*Cistercieordenen og dens Klostre i Norden*» (1933), böcker som stodo på hans bokhylla. Hans ingående kannedom om medeltida arkivmaterial hade dessutom fört honom i beröring med bl. a. Nydala klostrets kopiebok, den enda bevarade boken från klostret, vilken genom arkivbyte med Danmark återbördats till Sverige. Om det-

ta arkivutbyte har han själv lämnat några korta notiser i denna tidskrift dels 1929 och dels 1932. Sedan tidigare gästbesök kände han också konsthistorikern Axel Romdahls lysande essay »Kvadrerna» (i Svensk Kulturtradition, utg. av Sv. Hum. Förbundet 1931). Av en tillfällighet hade denne författare förts till klostrets bevarade murar och känt vingslagen av en förgången kultur »som den mäktigaste upplevelse som förunnats honom inför ett inhemskt monument». Bengt Hildebrand hade gjort samma upplevelse, när han för många år sedan första gången stod inför de frankiska byggmästarnas underbara gråstensarkitektur i den bevarade korgaveln.

Det var otänkbart för Bengt Hildebrand att kunna avsluta sin dag annat än med en bok i sin hand. Han valde med omsorg och stannade ett par kvällar inför tvenne böcker, som han förut icke läst, den engelske politikern Duff Coopers »Old men forget» samt Emil Ziliacus översättning av Grekiska epigram. Titeln på den förra boken passade förvisso icke in på honom själv, ty om det var något, som Bengt Hildebrand tycktes vara i total avsaknad av, så var det glömska. Minnet av människor och händelser i det förgångna och i nutiden föreföll att hos honom vara obegränsat och oberört av årens flykt. Ingen som lyssnade till hans personskildringar med deras myller av namn och släktförhållanden eller till hans återgivande av typiska tidsmiljöer, sådana han så ofta glädde åhörarna med i sina radioföredrag, hade den minsta känsla av att han dock var en gammal man, mätt med det mått psalmisten räknat med för ett människoliv. Men han var fullt medveten om att den sköra livstråden kunde avklippas när som helst, och med en sällsam öppen hjärtighet talade han där om. Slutorden i Duff Coopers memoarbok citerade han väl icke ordagrant: »Jag älskar solskenet, men jag kan icke frukta mörkrets ankomst», men i andra ordalag antydde han alldeles detsamma. Det var en stillsam bikt till en vän, som han visste skulle förstå och respektera hans i grunden fromma och okonventionella religiösa livsinställning.

I all sin vittfamnande lärdom var Bengt Hildebrand en ödmjuk man. Han kunde finna nöje i att bland goda vänner exponera sina djupa inlevelser i gångna seklers och sitt eget tidevarvs historia. De släkter, som tryckt sin stämpel på tidshändelserna därunder, voro honom lika välbekanta, som om de varit hans egna fränder. Men han briljerade icke med sin lärdom. Den var i allt blott ett förpliktande arv, som han hade att förvalta, och i den ädla gärningen svek han icke.

Johan Feuk

MEDLEMSINTAGNINGEN I VADSTENA KLOSTERS NUNNEKONVENT INTILL 1462

AV TORE NYBERG

Efter invigningen av de 46 pionjärerna i Vadstena i oktober 1384 ökade nunnekonventet till att börja med i långsam takt. De två första nya nunnorna intogs i april 1385, och efter ytterligare en intagning i augusti 1386 var antalet uppe i 49. Efter det första dödsfallet intogs i fyra omgångar sju nya nunnor, så att antalet 1390 stigit till 55.¹ Därefter sjönk det genom dödsfall till 51 och var några månader till och med nere i 50,² tills den första större upptagningen ägde rum i samband med Petri Vinkulafesten i augusti 1392, då fem nya nunnor intogs. De följande åren intogs genomgående flera nya än som avled, så att konventet 1393 steg från 54 till 57 nunnor och från och med den 20 april 1395 var uppe i ett antal av 59 medlemmar. Efter intagningen sistnämnda datum inträder en paus i konventets tillväxt. Denna paus varar ända fram till drottning Margaretas besök i klostret i slutet av år 1400. Efter att antalet nunnor under denna tid genom dödsfall sakta sjunkit för att i oktober 1400 utgöra 54, intogs den 11 november detta år på en gång 6 nunnor. Därmed är antalet nunnor för första gången i klostrets historia uppe i 60, det i Birgittas regel föreskrivna maximitalet.

Men knappt var detta maximitalet för första gången uppnått, så *överskreds* det även för första gången. Den 5 december 1400 intogs den senare pionjären i Syon Abbey Kristina Esbjörnsdotter, om vilken diariet meddelar, att hon uppfostrats hos Birgittas dotter Cecilia. Hennes intagning som till antalet nunna nummer 61 har en naturlig förklaring. I en dödsnotis 1406 13/1 över Kristina Röriksdotter meddelas, att denna nunna i sjätte året av sin profess blev spetälsk och i sinom tid avled därav. Kristina Röriksdotter var en av dem som intogs 20 april 1395. Hennes sjätte professår (*in sexto anno professionis sue*) var då det år som började den 20 april 1400. Den enklaste förklaringen är, att man upptäckt spetälskan hos henne nå-

¹ Antalet var: 1387 25/8—1388 4/3: 50 nunnor, 1388 4/3—1389 29/8: 52 nunnor, 1389 29/8—28/11: 53 nunnor, 1389 28/11—1390 28/10: 55 nunnor.

² Klostret hade, utom 1387/88, 50 nunnor även från och med Ingeborg Erinbjörnsdotters död 1392 23/6 fram till intagningen av 5 nya nunnor 1392 4/8.

gon gång mellan april 1400 och drottningens besök i klostret, och att hon naturligt nog isolerats från det övriga konventet, sedan sjukdomen upptäckts. Därmed blev såväl en cell i dormitoriet som en plats vid bordet och i kyrkan ledig, och Kristina Esbjörnsdotter har kunnat inta den.

Med den spetälska nunnans tillfrisknande var ju inte att räkna. Exemplet visar, att åtminstone den dåvarande abbedissan, den för så många anklagelser utsatta och senare avsatta Ingegerd Knutsdotter, tolkat Birgittas maximering av antalet nunnor på ett helt och hållet praktiskt sätt. Fast konventet nominellt hade 61 nunnor under förra delen av 1401, deltog endast 60 i det normala klosterlivet. Genom ett dödsfall i augusti 1401 reducerades så även nominellt antalet nunnor till 60.

Någon närhet till maximitalet nås därefter inte på flera år. Det märkliga är, att klosterledningen — närmast den nya abbedissan Gerdeka Hartlevsdotter från Skänninge, som 1403 efterträdde Ingegerd Knutsdotter — en tid låter dödsfallen reducera konventet utan motsvarande nyintagningar. Mellan drottningens besök 1400 och hennes nästa i diariet omtalade besök i augusti 1408 förtecknas endast två intagningar av två resp. en nunna, varav de två intogs redan 1403 dagen innan Ingegerd Knutsdotter avsåg sig abbedisseämbetet. Antalet nunnor var en lång tid 57 — från februari 1403 till januari 1406 —, därefter 56, 55 och åter 56. Så skedde den 28 augusti 1408 en intagning av 5 nunnor, varigenom antalet för andra gången *överskred maximum* och uppgick till 61.

Förklaringen till detta regelbrott torde indirekt framgå ur diariet. En av de fem intagna var den 11-åriga hertigdottern Ingeborg av Slesvig-Holstein, om vilken diariet meddelar, att hon trots sin ungdom fick invigas (*posset ad ordinem consecrari*) på grund av en påvlig dispens, och att drottning Margareta ombesörjt denna. Med Ingeborg inträdde hennes norska lärarinna Ragnhild Toresdotter och förutom en borgaredotter från Skänninge även en dansk adelsänka.

Fast antalet medlemmar i nunnekonventet strax efteråt åter sjönk till 60 genom dödsfall, kan det vara motiverat att ställa frågan, *var* inom nunneklostret denna unga furstedotter egentligen fick sin bostad. Det visar sig nämligen, att maximiantalet 60 nunnor överskrids *ytterligare sex gånger* under de *närmaste åren* — och detta var *inte* vid intagningar som bevisas av drottningen, utan vid intagningar av en helt normal typ, av den art som uppenbarligen företogs auto-

matiskt för att fylla platsen vid inträffat dödsfall (se nedan). Genom intagningarna i februari, augusti och oktober 1411 samt januari 1412 höjs antalet konventssystrar notoriskt varje gång till 61. Likaså sker detta genom den intagning i maj 1415, som omedelbart föregick utsändningen av systrar till England. Slutligen sker det också, utan vidare kommentar i diariet, några veckor i oktober 1418.

De sistnämnda två fallen av överskridet maximiantal har sin förklaring genom det tidssammanhang, vari de står. Utsändningen av pionjärer till England var ju beslutad, och en nyintagning före deras avresa kunde motiveras av att biskopen just besökte klostret, eftersom det kunde dröja, innan han åter kom på besök. Intagningen av en nunna den 9 oktober 1418 förklaras av följande dödsnotis av den 6 januari 1419: då avlider Ramborg Andersdotter, som några år lidit av spetälska och »därför varit utesluten ur systrarnas konvent» (per aliquos annos propter lepram seclusa a conuentu sororum). Denna syster har alltså vistats i isolering i flera år och skulle inte mer bli frisk. Hennes plats kunde disponeras för en nyintagen.

Det intressanta problemet knyter sig till de första fyra fallen av överskridet maximiantal efter 1408. Om Ingeborg av Slesvig-Holstein vid sin intagning var 11 år, var hon enligt ordensstatuterna inte berättigad att avlägga det bindande ordenslöftet förrän 1415 vid 18 års ålder. Det överskridna maximiantalet 1411 och 1412 gör det tänkbart, att flickan dessa år ännu inte ingick i konventet, ännu inte fått någon cell i dormitoriet och någon plats vid bordet och i kyrkan. Kan hon ha betraktats som ett särfall och både på grund av sin höga börd och sin förtidiga invigning fått en särskild bostad inom nunneklostret, fått inta sina måltider skild från de andra, och fått delta i gudstjänsten på en särskild plats, tills hon uppnått 18 års ålder?

Denna fråga förefaller så mycket mera motiverad, som intagningarna under de närmast följande 15 åren företer en mycket enhetlig bild: *varje nyintagning höjer automatiskt antalet nunnor till maximumtalet 60*. Den enda gång, då maximiantalet för en vecka överskrids, bifogar diariet en förklaring, som väl kan tas som det första *uttryckliga* belägget på att nunnornas dormitorium utbyggs till sin i regeln föreskrivna storlek. Den 13 augusti 1421 återvänder Kristina Johansdotter från Reval, där hon vistats i det nya birgittinklostret sedan 1412. »Då alla platser var upptagna i konventet, så slumpade det sig så att Katarina Gerekesdotter dog samma natt (14 augusti), och så kunde Kristina Johansdotter omedelbart överta hennes plats», be-

rättar diariet (et cum omnia loca essent suppleta in conuentu, contigit sororem Katerinam . . . obire . . . , et ita ista [Cristina] statim intrauit in locum eius).

Nyintagningarna sker numera i nästan stötande närhet till det dödsfall, varigenom en plats i konventet blir ledig. Detta visar, att det *konstant* fanns ett antal inträdessökande, som fullgjort de i regeln föreskrivna besöken och väntetiderna utanför klostret, och nu inväntade sin tur att få intas. Intagningen sker ofta så snabbt, att man måste anta, att vederbörande bodde vid klostret, då hon nåddes av budet om dödsfallet och den fria platsen i konventet. För tiden närmast efter 1421 visas detta bäst av en tabell, som upptar i ena spalten dödsfall, i andra spalten de intagningar, varigenom den genom dödsfallet lediga platsen utfyllts. De mest markanta data har kursiverats.

Tabell I

Dödsfall		Intagning	
1422	18/4	Kristina Jönsdotter	1422 29/6 Ingegerd Assersdotter
1422	8/10	Margareta Olofsdotter	1423 28/2 Anna Claudotter Birgitta Spoledotter
1422	6/11	Agnes från Norge	
1423	3/4	Marina	1423 5/9 Helena Hinzsdotter Margareta Arvidsdotter
1423	17/5	Cecilia Andersdotter	
1424	13/11	Margareta Nilsdotter	1425 4/4 Katarina Gudmunds- dotter Birgitta Gunnarsdotter
		Kista	
1425	23/3	Elseby Hennekesdotter	1425 29/4 Ramborg Magnusdotter
1425	14/4	Ragnhild Laurensdotter	1426 2/4 Margareta <i>Olofsdotter</i> (= Petersdotter?) Ingrid Olofsdotter
1426	18/2	Ingegerd Magnusdotter	
1426	22/2	Sigrid Bosdotter	1427 18/5 Katarina Bengtsdotter Botild Petersdotter
1426	25/5	Gertrud Andersdotter	
1427	26/4	Elesiv Olofsdotter	1428 18/4 Ingeborg Hennekesdotter Bäckman
1428	10/3	Ingeborg Laurensdotter	1428 22/8 Katarina Erikdotter
1428	13/8	Ragna Johansdotter	1429 14/8 Margareta Bodgersdotter
1429	27/3	Gyrid	1429 2/10 Kristina Andersdotter
1429	18/9	Anna Johansdotter Bülow (for till Estland)	1430 15/2 Kristina Hansdotter
1430	13/1	Helga Simonsdotter	
1431	9/10	Ragnhild Toresdotter	1431 28/10 Kristina Nilsdotter Birgitta Olofsdotter
1431	22/10	Margareta Johansdotter »Walska»	

Begagnar man för de nu följande åren samma metod som hittills — den att sammanställa intagnings-, rese- och dödsnotiser för att få fram konventets storlek —, så syns en förändring av personalpolitiken inträda omkring 1434/35. I december 1433 avled en nunna, i januari 1435 ytterligare en. Men när deras platser skall besättas, intas endast *en* ny nunna. De följande åren upprepas däremot konstant samma bild som ovan påvisats för tiden fram till 1433: en plats hin- ner knappast bli tom, förrän en ny syster tas in i konventet. Men maximitalet man nu når till, skulle på grund av luckan omkring 1435 inte längre bli 60, utan 59. Detta förefaller märkligt. Varför skulle abbedissan envist hålla fast vid att inta högst 59 nunnor, när regeln tillät 60 som högsta antal, och detta antal redan lång tid varit upp- nått? Än märkligare blir förhållandet från och med 1450: i stället för fyra avlidna intas nu bara tre nya, och det konstanta antalet, till vil- ket varje fortsatt intagning leder, syns nu ha sjunkit till 58.

Men en närmare granskning visar, att man här kommer en kate- gori av upplysningar på spåren, där diariet — i motsats till vid in- tagnings-, utrese- och dödsnotiserna — *inte* är fullständigt. Denna diariets ofullständighet framgår av 1462 års medlemslista, den av påvlige nuntien Marinus de Fregeno upprättade, äldsta bevarade förteckningen av medlemmar i Vadstena kloster vid en bestämd tid- punkt.³ Ty tvärtemot vad diariets notiser tycks ge vid handen, består nunnekonventet under första kvartalet 1462 inte av 58, utan av det tillåtna maximiantalet 60 nunnor. Här saknas alltså några uppgifter, som skulle ha gett oss namnen på ytterligare två nunnor. Vilka är dessa? En genomgång visar, att de två nunnorna, som enligt diariets notiser inte syns ha varit i klostret 1462, men enligt listan ändå finns där, är Anna Johansdotter Bülow, invigd 1418 som nr 98, och Kata- rina Eriksdotter, invigd 1428 som nr 117. Gemensamt för dessa två nunnor är, att diariet har *tre* notiser om dem vardera. Diariet om- talar, att Anna Bülow intogs 1418, reste till Estland för att förestå klostret där, och *avled 1465*, samt att Katarina Eriksdotter intogs 1428, reste till Finland 1444 och *avled 1481*. Dödsnotisen anmärker ingenting som antyder, att de båda skulle ha avlidit utomlands.

Med kännedom om diarieförarnas praxis hade detta med säkerhet antecknats, om det verkligen varit så, att de inte dött i moderklostret.

³ Liber privilegiorum monasterii Vadstenensis (A 19, förr A 23, RA, Corpus codicum suecicorum medii aevi 11, Hafniae 1950), fol 120 v—121 r; T. Ny- berg, 1462 års medlemsförteckning från Vadstena kloster, PHT 1963.

Uppenbart är då, att de båda nunnorna måste ha återkommit till Vadstena efter att en tid ha vistats utomlands. Den här ovan gjorda genomgången tillåter oss även att *tidfästa* deras återvändande till Vadstena. Konventet bestod år 1432 — alltså *efter* Anna Bülow's utresa till Estland — av maximitalet 60 nunnor. Ingen plats stod tom för den utresta nunnans återkomst. Efter de *fem* dödsfall och de *fyra* nyintagningar, som diariet antecknar 1433—1436, vidtar som tidigare en bild av konstanta nyintagningar i exakt motsvarande antal som dödsfallen. Här skulle konventet efter varje nyintagning komma upp i ett medlemsantal av 60 nunnor, *om* Anna Bülow nu återvänt till Vadstena från Estland. Samma sak inträffar 1450. Räknan man med att Anna Bülow nu vistades i Vadstena, skulle konventet 1449 ha bestått av 60 nunnor. På vintern 1450 avled först tre nunnor, och den 23 april intogs i deras ställe tre nya. Men dagen före invigningen, den 22 april, hade ännu en nunna avlidit — Helena Andersdotter, invigd 1393 — och hennes plats blir *inte* tagen i anspråk av en nyintredande. När sedan den sista kvarlevande pionjären Benedicta Gunnarsdotter avled den 19 januari 1451, intas hennes plats redan två dagar därefter av *en* ny nunna, och samma bild av konstant intagning mot antalet dödsfall upprepas som tidigare. Häremellan har vi att placera in Katarina Eriksdotters återkomst från Finland, om vilken vi av klosterlistan och diariet bara vet att den ägt rum före 1462. — Anna Bülow's återkomst torde sättas till år 1434 eller vintern 1435. Ingen ny medlem intogs mellan dödsfallet i december 1433 och dödsfallet i januari 1435, men efter det sistnämnda dröjde det bara några månader, tills en ny nunna i maj 1435 intog den avlidnas plats. Katarina Eriksdotters återkomst från Finland torde som ovan sagts böra förläggas till år 1450, troligen inte före det första dödsfallet detta år, som inträffade den 1 februari.

De fall, där en genom dödsfall ledig plats i nunnekonventet mellan 1433 och 1456 intas av en nunna, som återkommer från en klostergrundning, framgår bäst av en tabell. Uppgifter som saknas i diariet är kursiverade.

Det sista fallet, när nunnor återvänt till Vadstena efter klostergrundning, omtalas i diariet under den 5 september 1456. Det är då Margareta Arvidsdotter och Helena Hinzsdotter, som återvänder från Finland. Hur länge de platser, som de vid sin återkomst tar i besittning, stått tomma, framgår inte klart av diariet, emedan ett dödsfall i nunnekonventet för år 1455 — Margareta Bodgersdotters

Tabell II

	Avliden		Återvänd, nyintagen i den avlidnas ställe
1433	7/12 Margareta Gregersdotter	1434	<i>Anna Johansdotter Bülow återvänd från Estland</i>
1443	27/4 Helena Andersdotter		
1443	11/5 Botild Magnusdotter	1443 15/6	Botild Petersdotter återvänd från Munkaliv, hade 1416 utgått för grundningen av Maribo
		1443 4/8	Anna Petersdotter nyintagen
1445	16/6 Elin Niklasdotter	1445 4/8	Katarina Bengtsdotter återvänd från Nådendal, som hon förestått 5 år
1450	22/4 Helena Andersdotter	1450	<i>Katarina Eriksdotter återvänd från Finland</i>

— införts som årets första notis utan datum, och dödsfallet alltså inte låter sig tidfästas. Den ena platsen hade tillhört Helena Helgesdotter, som avled 1455 17/12. Närmast föregående nyintagning hade ägt rum 1455 23/11, då två nya intagits. Det kan tänkas, att denna intagning förde nunnekonventet upp till sitt maximiantal 60 nunnor, så att inte bara Helena Helgesdotter, utan även Margareta Bodgersdotter avlidit under årets sista månad, vilket i så fall möjliggjort för två av nunnorna i Finland att återvända till sitt moderkloster.

Således är diariets fullständighet för nunnekonventets vidkommande belagd fram till år 1462 vad beträffar intagnings-, utrese- och dödsnotiser, medan däremot *återkomstnotiserna visar sig vara ofullständigt förda*. Detta förhållande blir av betydelse vid genomgången av ordensmännens konvent, där uppgifterna om resor är betydligt talrikare. Vilken bakgrund har denna källans till synes slumpartade ofullständighet? När en ordensmedlem skulle lämna klostret, behövdes ett uppdrag, och konventet kunde också få på sin lott att yttra sig. Varje utresa var för klostret en angelägenhet av samma vikt som en intagning eller ett dödsfall. Däremot kunde en för klostergrundning utsänd ordensmedlem naturligtvis återvända hem till moderklostret under betydligt enklare formaliteter — en sådan sak kunde överenskommas per brev, om det alls behövde avtalas. Så är det förståeligt, om diariet föraren bland ordensmännen inte funnit de båda nunnornas återvändande från Estland resp. Finland vara av den betydelse, att det motiverat en extra anteckning i diariet.

BENGT ARVIDSSONS MORGONGÅVOBREV

En västgötsk förfalskningshistoria från 1400-talet

AV JAN LIEDGREN

Till Diplomatariekommitténs program hör att inventera och förteckna svenska medeltidsurkunder. Det svenska diplomatariet utges alltifrån J. G. Liljegrens tid i strängt kronologisk följd och med anspråk på fullständighet. Detta skärper anspråken på korrekt datering av urkunderna, ty den som söker källor från ett visst decennium, räknar ej med att finna dem i ett band, som eljest omfattar urkunder, som äro femtio år yngre eller hundra år äldre. Kända exempel äro, att DS 155 är från år 1291 och ej från 1215, DS 301 från 1338 och ej från 1238, RPB 2755 från 1300 och ej från 1395 samt SD 1995 från 1494 och ej från 1414.

Möjligheterna att korrigera feldateringar och att inom ganska snäva ramar inringa odaterade brevs tillkomsttid ha under de sista årtiondena väsentligt förbättrats. Ortnamns- och personnamnsarkivens samlingar och utgåvor, Riddarhusets undersökning av äldre svenska fräsesläkter, J. E. Almquists längder över lagmän och häradshövdingar, Sven Ljungs kartotek (i Riksarkivet, för herdaminneskommittéerna) över präster under medeltiden och Lars Sjödens tryckta undersökningar om medeltida handstilar ge möjligheter, som t. ex. C. Silfverstolpe, K. H. Karlsson och Claes Annerstedt saknade.¹ Ibland är dock källmaterialet för magert för att medge bestämda slutsatser.

Det äkta brevet 1397

Den 5 februari 1397 utfärdade en Bengt Arvidsson ett brev, daterat i Finnekumla och beseglat av Peder Hake, Magnus Hake, Anders Skytte och utfärdaren. Han förklarade däri, att han givit sin hustru Elin Torstensdotter 20 lödiga mark i morgongåva och nu för denna summa till henne pantsatte »mith goz i Torpum» med kvarn och »mith gooz i Marbäk ok Näs ok Kär ok swa mikit som i Marbäckia sookn liggher». Brevets lydelse är endast känd genom en vidimation på papper (RPH nr 90) av prästen Torkel Andersson i Valstad och

¹ Om källor och litteratur till identifiering av personer under medeltiden se B. Hildebrand, *Handbok i släkt- och personforskning I* (1961).

härads hövdingen i Vartofta Peder Nilsson, samtidigt verksamma mellan 1452 och 1472.

Vidimationen omfattar även ett brev av den 9 februari 1400, vilket även är bevarat i original på pergament (RPB 3064). Genom detta brev sålde Elin Torstensdotter, nu änka efter Bengt Arvidsson, sin rätt till de pantsatta godsena för 20 lödiga mark till herr Abraham Brodersson. Brevet beseglades av hennes målsman (»värje») Matts Eriksson och av Sven Sture, Esbjörn Baath och Sven Baath. De tre sistnämnda hörde till herr Abraham Broderssons släktingar och anhängare och voro liksom Peder och Magnus Hake hemmahörande i Norra Halland och Södra Västergötland.² Matts Eriksson (sparre) var Elins morbror.^{2a}

Elin Torstensdotter, som var dotter till Torsten Gjurdsson (oxpanna),³ blev sedan omgift med Gjurd Fot. Denne förklarade 1406 25/7 (SD 759), att han varken fått penningar eller penningars värde av Matts Eriksson på sin nu redan avlidna hustrus vägnar, inte ens för den morgongåva, som Bengt Arvidsson givit henne.

Vid landstinget i Skara i början av juli 1459 väcktes process inför lagmannen herr Svarte Ture Jönsson om de pantsatta godsena; de kallas »Näs, Kär, än gardh i Marbek, ij garde i Torpum, oc Forsse qvern liggindis i Kindh».⁴ Käranda voro hustru Kristina, änka efter Knut Arvidsson (sparre över stjerna), samt Gunne Prika och hans bröder, medan de svarande voro prästen herr Broder (Pedersson) i Yllestad och välboren man Tord Svensson. Lagmannen dömde den 16 juli 1459 (UUB perg.),⁵ att kärandena ägde lösa godset av svarandena med 20 lödiga mark.

² Jfr bl. a. Danmarks Gamle Personnavne II (1949—64) samt P. von Möller, Bidrag till Hallands historia I (1874), s. 88 ff., C. Härenstam, Finnveden under medeltiden (1946), s. 326 ff., och H. Bruun, Abraham Brodersen (Dansk HT XI: 3, 1950), s. 48 ff.

^{2a} H. Gillingstam, Medeltidsätten Slaweka (PHT 1947), s. 19 not 2.

³ Jfr brev 1399 15/2 (RPB 2959—60) samt H. Gillingstam, Åtterna Oxenstierna och Vasa (1952), s. 56 f., 732 f. och (föräldratt) Elgenstiernas Ättartavlor V, s. 587.

⁴ H. Bruun, a. a. s. 132, som endast åberopar brevet 1400, har oriktigt antagit, att det gällde Marbäcks socken i Norra Vedbo i stället för Marbäck i Kinds härad i Västergötland. Lokaliseringen till Kind godtages med rätta av Ort-namnen i Älvsborgs län VII:1 (1919), s. 152—156, och I. Lundahl, Det medeltida Västergötland (1961), s. 100 f. — Mera ovisst är deras identifiering av gårdarna i »Torpum» med Torpa i Långhems socken, vilket Arvid Knutsson (sparre över stjerna) skänkte som morgongåva till sin hustru Anna Göstafsdotter (Stenbock) 1477 25/8 (UUB perg.; tr. E. M. Fant — C. Krapp, Diplomata Svecana hactenus inedita, 1797, s. 11 f.).

⁵ Tryckt Västergötlands fornminnesförenings tidskrift (VgFT) I:2 (1871, 2. uppl. 1938), s. 46 f.

Tjugo år senare togs godstvisten åter upp, nu inför biskop Henrik i Linköping, riksföreståndaren Sten Sture och nio andra riddare och väpnare inom riksrådet, som voro församlade i biskopsgården i Vadstena. Kärande var nu väpnaren Arvid Knutsson (sparre över stjärna), och som svarande hade instämts välbördig Karl Erengisleson på sina medarvingars vägnar. Genom konungsdom den 11 oktober 1479 (UUB perg.) stadfästes lagmansdomen av år 1459. Därjämte uppdrog rätten åt biskop Brynolf och kapitlet i Skara att rannsaka om panten efter den helga kyrkans lag och stämde parterna inför biskopen och kapitlet inom nio veckor.

Biskop Brynolf och kapitlet funno (RA perg.), när de sutto för rätta i Skara domkyrkas sakristia den 18 januari 1480 och med anledning av riksrådsbrevet överläste kyrkans lag och rätt, att det landgille och avrad, som utgått av ifrågavarande gods (de beskrivas endast som fyra gårdar, en kvarn och ett ödegärde) alltsedan pantsättningen till herr Abraham, skulle avräknas från huvudsumman, de tjugo lödiga marken silver, för att det ej skulle bli ocker, och att panthavarna borde ersätta pantsättarens arvingar, om uppbörden överstege pantsumman.⁶

Kärandeparten hade tydligen upptäckt, att kyrkans förbud mot ocker och räntor erbjöd möjligheter att få igen godsen utan att erlägga den stora lösesumman. Påfallande är att man ej återopade Kristoffers landslag, där både jordabalken (kap. 7) och tingmålalbanken (kap. 27) påbjuda, att vid inlösen av pant lika mycket skall avslås på skuldsumman (»huvudgälden») som vad panttagaren uppburit av jorden.⁷ Kristoffers landslag står härvid i motsättning till Magnus Erikssons landslag, som var den man brukade följa under 1400-talets senare hälft. Det är i detta sammanhang ej utan intresse, att en handskrift av den yngre landslagen, som år 1536 veterligen tillhörde Gustaf Olofsson (Stenbock), anses⁸ vara skriven på 1470-talet och ha tillhört dennes farfar lagmannen Arvid Knutsson, huvudkäranden i målet.

Kapitlet i Skara saknade icke kunskap om kyrkans regler om pant och ränta. Synodalstatuterna från Skara 1472⁹ innehålla visserligen

⁶ Jfr N. Skyum-Nielsen, *Blodbadet i Stockholm och dets juridiske maskering* (1964), s. 32 f.

⁷ Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning av Å. Holmbäck och E. Westén (1962), s. 87 ff. (Förklaringar till Jordabalken).

⁸ S. U. Palme, *Riksföreständarvalet 1512* (UUA 1949), s. 417 ff., om cod. Add. Mss. 30 061 i British Museum.

⁹ C 36, fol. 134 r—139 r, UUB, tr. *Statuta synodalia* (ed. H. Reuterdahl

intet kapitel »De usuris», men redan dess ingress visar förtrogenhet med den internationella kyrkorätten: den innehåller citat ur Gregorius IX:s stadfästelsebrev på dekretalerna 1234 5/5 (»Rex pacificus»), ehuru ej så ordagrant som konung Kristoffers stadfästelse på landslagen 1442.¹⁰ Men kapitlet hade den 8 september 1461 fällt en dom,¹¹ där panthavaren dömdes återställa godset till pantsättaren, när den uppburna summan av årlig avrad blev lika med pantsumman. I den långa ingressen till denna dom hade kapitlet hänvisat till beslut vid Laterankonciliet (1179) och Lyonkonciliet (1274), d. v. s. tit. De usuris i Liber Sextus, samt till Viennekonciliets ord om ockers benägenhet att bli kätteri, d. v. s. tit. De usuris i Clementinæ.¹² Sam-

1841), s. 165—174.

¹⁰ Jfr A. Holmbäck i Magnus Erikssons landslag i nusvensk tolkning, s. XLI med där anförd litteratur.

¹¹ Samtida avskrift på papper, RA. Den lyder i utdrag:

In nomine Dominj Amen. For thi at then helgha Romare kirkia, alla crisanamanna modher, sua strengelica hather oc fordriffua will the dödelica syndh, som är okker, at hon allom thöm, som medh henne smittadhe finnas, forbiudher Gudz likamen oc annor sacrament, then tidh the liffua, oc när the döo forbiudz then kirkegardh oc cristerlic iordförilse, medh thet concilium som heether Lateranense, oc neffsas the medh andra flere plaghor i then helghe kirkio rāth, sua oc theres medhallare, them hyllande oc forswarande, oc besynnerlica medh concilium Lugdunense; Hwarföre tilbör oc nyttugth är huarghe enom biscop eller andre then helghe kirkes domarom fornempda smitthosamma syndh, som är okker, medh rothom wpykkia oc aff sinom landz endom fordriffua effther sinne ytherste konst oc formogho, for thet at the samma syndh dragher til kätterii, som beuislikit är medh concilium Vienne. Ffor huilka saka scull wi Iohannes archidiekn, Petrus deken oc alt capitulum j Scara, bekennendes oos wara fornempda Romare kirkio lydugha wndersatta, wiliom oc fullelica begärende ärom, the helgha romare kirkio rāth, statuta oc budordh j the saker, ther waarom biscoptsstool, som nw staar lidugher, kunna tilhöra eller aröra, obrythelica halla, oc besynnerlica j these efftherscriffne panta sak j millan wālboren man herra Ake Ienson riddare oc friborna dandequinne hustru Homfrid j Stordha, Thore Bytings effherleffde;

Oc then tid wi thera samtykke hört haffdom, tha akalladom wi wars Herres Christi namn oc beraddom os medh the godha men, som forsökte ware i the helghe kirkio rāth, sua manga wi kunnom tha rekkia, beskoddom, ranssakadhoc om oweruoghoc al the stykke, som i fornempde sak oueruāghendhe ware. Oc ther nest oppa samme stundh oc stadh sagdhoc fornempde widerdelendoc for en rāth medh war giffuen dom, at fornempda godzdh oc the pantabreff, som ther oppa luhende ware, sculle fornempda her Ake riddere frii wpanthuardhas; tho medh the wilkor, om swa ware, at aarlik landzskyll oc rāth affrad aff forscriffne goze droghe lika medh the howedsummo, som gozet war panzseth fore; ellighens sculle gozet friith bliffua j fornempde hustru Homfridz hender oc werghio, sua lenghe thet huar skärff betalat wore medh retthe landzskyll oc fornempde her Ake thet bewisth haffdhe laglica. Oc all annor affgell som är arbede, gengerdh eller annat, huat thet helzt wore for wtan landzskyll, sculle jntthe aff howedsummenne quitta eller lösa wtan them bliffua frii for sinna pāninga affsaknat, som wtlente. — — —

¹² Corpus Iuris Canonici, ed. Friedberg, II (1881), sp. 1081—82 och 1184.

ma ställe i Liber Sextus är, som man redan 1525 kunde meddela i tryck,¹³ till en del förlaga till arengan («Usurarum voraginem») i Tälje stadga om ocker 1344 27/6 (DS 3797), som förnyades och utökades av provincialkonciliet i Arboga 1423 18/1.¹⁴ Statutet av 1423, dess källor i dekretalerna och Liber Sextus samt några kompletterande bestämmelser ur de förlorade Söderköpingsstatuterna 1436 om ockrare refereras i korthet i ett avsnitt av det Compendium Statutorum, som sammanställdes på 1440-talet på uppdrag av provincialkonciliet.¹⁵ Frågan om pantegods, ränta och ockrare hade varit ett stående ämne för överläggningarna vid provincialkoncilierna under förra hälften av 1400-talet,¹⁶ och det är följdriktigt, att Kristofers landslag inför nya lagbestämmelser därom.

I dombrevet 1480, vars kyrkorättsliga bakgrund nu belysts, namnges som kärke vällördig man Arvid Knutsson, hederlig man Olof Tidekesson, kyrkoherde i Blidsberg, och Gunne Priik a vapn, medan svarandena voro Karl Erengisleson, Tord Svensson och deras medarvingar. Kärändena kommo också i besittning av den återdömda panten. Herr Olof i Blidsberg, som levde ännu 1506, testamenterade halva Näs i Marbäcks socken till S:t Brynolfs prebende i Skara. När två av hans systemsöner, Jöns Olsson i Tomta och Peder Gunnarsson i Lundby, ville återtaga gården vid arvsfiftet, utlöstes de av den tredje systemsonen, ärkedjåknen i Skara Magnus Arnbjörnsson, som tills vidare lät den förbli under prebendet.¹⁷ Sedan herr Magnus

¹³ Statuta provincialia Upsaliensis provincie (1525), fol. xxiiij, avbildat i I. Collijn, Sveriges bibliografi intill år 1600, I (1934—38), s. 297, och omtryckt bl. a. i Statuta synodalia (ed. Reuter Dahl), s. 159. — Hänvisningen ingår i 1525 års text av Compendium statutorum, där 1423 års statuter refereras; den är mindre tydligt uttryckt på motsvarande ställe i Linköpingshandskriften J 73, fol. 15 v, LStB.

¹⁴ Orig. på perg. (2 ex.) RA, tr. av J. Hadorph i Någre gamla stadgar (1687), s. 14 f., och av H. Reuter Dahl i Statuta synodalia, s. 117 ff. En västgötsk text härav finnes i laghandskriften B 48, fol. 38 ff., UUB; se J. Gummerus, Synodalstatuter (1902), s. 5 f.

¹⁵ Jfr ovan not 13 samt S. Kroon, Provisialkonciliet i Söderköping år 1436 (Scandia XVII, tr. 1947, s. 271 ff.), och J. Liedgren i SBL 14 (1952), s. 322 f.

¹⁶ Arboga 1396 14/3 (RPB 2802); nära likalydande Arboga 1412 17/9 (SD 1622, s. 551); utförligt Arboga 1412 17/9 (SD 1623); kort Arboga 1412 14/9 (SD 1621, s. 543); Söderköping 1436 (se utdrag i Compendium Statutorum, ed. Reuter Dahl s. 133, 135, 139 och 159 f.). — Jfr bl. a. L.-A. Norborg, Storföretaget Vadstena kloster (1958), s. 263 och där anförd litteratur.

¹⁷ Odat. pappersbrev, Strödda hist. handl. vol. 3, RA; det dateras av L. Sjödin (Cecilia Stenbocks arkiv på Haga, MRA 1943, s. 84) till efter 1546. Ytterligare upplysningar om herr Olofs arvingar lämnas av Gustaf Olsson i en uppteckning, sedan han 1549 28/7 inlöst en annan gård av dem; Stenbockska familjepapper, RA (se Sjödin, a. a. s. 84).

sålunda utlöst sina medarvingar efter morbrodern, sålde han slutligen sin ärvda hälft i de båda gårdarna Näs (nu Näsboholm) och Kärra (nu Kärrabo) i Marbäcks socken till sin frände herr Gustaf Olsson (Stenbock) på Torpa den 24 juli 1548 (RA perg.).

Om man konfronterar de anförda urkundernas uppgifter om kärandesidans och svarandesidans representanter med vad man kan finna i andra källor och nyare litteratur, förefaller det lättare att visa, hur svarandena voro besläktade med panttagaren herr Abraham Brodersson, än hur kärandena kunna ha varit rätta arvtagare till den Bengt Arvidsson, som ursprungligen pantsatte godsens år 1397.

Såsom Karl K:son Leijonhufvud¹⁸ och Gottfrid Carlsson¹⁹ visat, hade herr Abraham Brodersson († 1410) ej blott en halvbror Sven Toresson i Össlöv i Halland²⁰ (även kallad Sven Baat), som var far till riddaren Broder Svensson († 1436), utan också en halvsystem Kristina Toresdotter, som 1407 gifte sig med väpnaren Peder Eriksson och då av herr Abraham fick Landboarp i Håksviks socken i Kind.²¹ Barn till Kristina Toresdotter voro tydligen prästen Broder Pedersson i Yllestad²² och Märta (?) Pedersdotter, gift med Kristiern Gregersson (Leijonhufvud), som i slutet av 1420-talet var fogde på Oppensten. Deras barn voro sönerna Gregers och Abraham Kristiernsöner samt dottern Kristina, gift 1453 med Nanne Kärling²³ och sedan med Karl Erengislesson. Ännu en dotter till Kristina Toresdotter var gift med en Håkan (enligt Utter²⁴ Håkan Eriksson i Risa), och av hennes döttrar var Kristina Håkansdotter gift med Tord Svensson (Store).²⁵ De sistnämndas son Sueno Tordonis, kyrkoherde

¹⁸ Släkten Leijonhufvud-Lewenhaupt under medeltiden (PHT 1898—99), s. 162 ff.; jfr nedan not 21.

¹⁹ Problem kring Abraham Brodersson (HT 1962), s. 441 ff.

²⁰ Jfr S. Welander, Herr Aage Axelssøns (Thott) »jordebok» (VSLA 1957), s. 54—56 och 65.

²¹ Brevet om Landboarp ha utgivits (efter avskr. i Topographica, Älvsborgs län, KA) av K. K:son Leijonhufvud i VgFT III: 9—10 (1918), s. 100 ff. Register av brevet 1407 22/8 finnas bl. a. i Per Månsson Uppers Collectanea, Genealogica 41, fol. 234 v, i Genealogica 23 a, fol. 72, och i sigillregistranten B 22, pag. 49, alla i RA, samt i X 1, UUB.

²² I brev 1459 9/7 (RA papper) nämnes han som arvinge till herr Broder Svensson.

²³ Se Marie-Louise Nordmark, Nanne Kärling, munk och frälseman (KA 1942), s. 146 ff.

²⁴ Genealogica 41, fol. 185 v, 235 v, RA; jfr Elgenstiernas Ättartavlor VII, s. 721.

²⁵ Jfr Leijonhufvud i PHT 1898—99, s. 171 ff., och där anförda källor, bl. a. brevregistret 1462 (Repertorium diplomaticum regni Danici mediævalis, ser. II: 1, nr 1559—60) och brev 1499 31/10 (RA perg.), där Kristina Håkansdotter kallar Abraham Kristiernsson sin moderssystems son.

i Yllestad,²⁶ nämnes i samband med Abraham Kristiernsson bl. a. i ett par pappersbrev 1486 2/3 (RA). Av de nu uppräknade arvingarna till Kristina Toresdotter förekomma på svarandesidan herr Broder i Yllestad 1459, Tord Svensson 1459 och 1480 samt Karl Erengislesson 1479 och 1480.

Som kärande i tvistemålet nämnes 1459 hustru Kristina, Knut Arvidssons änka, och 1479—80 hennes son Arvid Knutsson (sparre över stjärna), som var lagman i Tiohärads lagsaga. Genom sitt giftermål 1477 med en dotter till riddaren Gustaf Olofsson till Tofta blev han stamfader för den yngre ätten Stenbock. Från dess stamgods Torpa ha bl. a. dombreven 1459 och 1479 kommit till Uppsala universitetsbibliotek på 1790-talet,²⁷ medan dombrevet 1480 och köpebrevet 1548 med andra delar av familjearkivet förvarats av grevinnan Cecilia Stenbock († 1626) på Haga och år 1704 av greve Abraham Brahe överlämnades till antikvitetsarkivet och nu tillhör riksarkivet.²⁸

En annan representant för kändeparten var väpnaren Gunne Prika, häradshövding i Frökind 1475—96, som nämnes i breven 1459 och 1480; i det förra omtalas även hans bröder. Tyvärr synes man ej känna hans farsnamn,²⁹ det är troligt att bröderna hade patronymikon och ej släktnamn. Själv bör han rimligen vara uppkallad efter och besläktad med en äldre Gunne Prika (sexuddig stjärna), som var kyrkoherde i Hällstad 1400 och kanik i Skara ännu 1414.

²⁶ S. Ljung har i sitt kartotek över präster under medeltiden, RA, antagit, att han var densamme, som 1492 blev munk och slutligen generalkonfessor i Vadstena kloster († 1519); jfr C. Silfverstolpe, Klosterfolket i Vadstena (1898—99), s. 95 f. I sin släktbok (Genealogica 2, pag. 66, RA) nämner Hans Brask dock (såsom påpekats av fil. dr Hans Gillingstam) herr Sven i Yllestad utan att identifiera honom med generalkonfessorn.

²⁷ Se E. M. Fant, *Diplomata svecana hactenus inedita* (diss. Ups. 1797, res. C. Krapp, och 1805, resp. J. Stenbäck), samt dess fortsättning i excerpterna i E 171, UUB.

²⁸ Se L. Sjödin, Cecilia Stenbocks arkiv på Haga (MRA 1943, tr. 1945), s. 40 ff. — »Hr Peer Baners Attest och Förteckningh på dee bref och Acta han A:o 1688 (läs: 1628) d. 6 Junij haf:r på Ridderhuset utur någre kistor effter Grefwinnan fru Cecilia till Haga uttaga lätit» upptages som »Lit. A 9» i en förteckning över Carl Persson (Natt och Dag) till Säby arkiv, RA:s ämbetsarkiv D 2: V (accession 1877).

²⁹ Hans sigill under perg.-brev 1496 utan dag i Kavlås arkiv har otydligt vapen och omskriften Gunni Prik; jfr J. E. Almquist, Lagsagor och domsagor i Sverige II (1955), s. 215. — Han är väl knappast identisk med den Gunnar Puke, som 1488 1/6 (RA perg.) bortbytte Sibbarp i Sandhems socken till sin frände Nils Posse (se P. Sjögren, Ätten Posses historia intill år 1500, 1950, s. 131 f.) och 1493 5/1 (UUB perg.) säljer samma gård till Karl Bengtsson i Vinstorp.

Denne äldre Gunne Prika, som i sitt sigill kallar sig Gunne Andersson, var troligen bror till väpnaren Peter Andersson (sexuddig stjärna) i Möne, morfar till den ovannämnde Knut Arvidsson; dennes far Arvid Jönsson satte omkr. 1420 in svärfaderns stjärna under den färderneärvda sparren i sitt vapen.³⁰ I ett brev 1420 3/5 (SD 2766) kallas Peter Andersson frände av Elin Andersdotter och Peter Thomasson. Tänkbart är att Elin var syster till Peter Andersson och att Peter Thomasson, som var häradshövding i Ås härad 1441—53 och förde sexuddig stjärna, var hennes son.³¹ Gunne Prika, Peter Andersson i Möne och Peter Thomasson omtalas i flera brev (SD 1979, 2265, 2653 och 2766) såsom arvingar till Ingeborg Gunna-dotter, som varit gift med en Pelle Pedersson.

En ännu äldre generation representeras av Peter Prika, som på Oppensten 1390 13/2 beseglade ett brev (RPB 2454) med sitt sigill med sexuddig stjärna. Hans änka Ingeborg Sigvidsdotter beseglade med ätten Ribbings tre sjöblad de brev, som hon utfärdade i Lödöse 1413 10/2 (SD 1678) och på Öresten 2/2 något år på 1390-talet (B 16, fol. 404 v, RA); även Peder och Knut Ribbings samt Jösse Gyltas sigill hängdes under sistnämnda brev.³² Ytterligare belysning av kretsen kring Peter Prika ges av ett brev 1412 26/5 (SD 1579), där en Märta Larsdotter förklarar, att (kaniken) Gunne Prika, Peter Andersson (i Möne), Björn Gylta och Magnus Gylta utbetalat hen-

³⁰ Elgenstiernas Ättartavlor II, s. 305. Jfr H. Gillingstam, Kunde man under medeltiden upptaga vapen från sin hustrus släkt? (PHT 1960), s. 84 ff.

³¹ K. H. Karlsson (RHA) och Cl. Annerstedt (X 58 a, UUB) antogo, att hon var gift med Peter Thomasson; hans vapenbild stjärnan torde dock vara ärvd från släkten Prika, och han hör till en yngre generation än Peter Andersson i Möne.

Enligt Rasmus Ludvigssons stora släktbok (avskrift bl. a. i Rålamb Fol. vol. 12, KB), fol. 194, var Peter Thomasson far till Anders Pedersson (sexuddig stjärna). Denne skrev sig redan 1482 11/1 (RA perg.) till Säby i Ving och 1482 14/8 till Hov i Hällstads socken men förvärvade Hov formellt först genom gåvobrev 1487 25/3 (RA perg., acc. 1958) av sin farmors systerdotters dotter Lucia Magnusdotter. Gårdarna ärvdes sedan av hans svärson Bo Andersson (Oxehufvud). Jfr K. H. Karlsson i PHT 1907, s. 70, samt Elgenstiernas Ättartavlor V, s. 576, och VII, s. 613—614, där Anders Persson till Hov och Säby felaktigt förts på ätten Stierna.

Enligt Rasmus Ludvigsson (Rålamb Fol. 12, fol. 194 och 291) skulle, som fil. dr H. Gillingstam påpekat, en syster till Peter Thomasson med namnet Elin ha varit gift med Hans Svensson (Forstena-släkten, Elgenstiernas Ättartavlor II, s. 803), som bl. a. var häradshövding i Gudhem 1481—1506. Uppgiften förefaller kronologiskt omöjlig; snarare kan denna Elin ha varit dotter till Peter Thomasson och kanske uppkallad efter Elin Andersdotter.

³² Ingeborg Sigvidsdotter var troligen dotter till Sigvid Magnusson, vars brorson Peder Assersson Ribbing var far till Peder och Knut Ribbing. Se Elgenstiernas Ättartavlor VI, s. 287 f., A. Mohlin i PHT 1957, s. 81, och B. Hildebrand, Handbok i släkt- och personforskning I (1961), s. 263 f.

nes arv efter hennes »broder» Peter Prika och efter Peter Eriksson;³³ bland sigillanterna voro Jöns Bengtsson och dennes son Arvid Jönsson (far till Knut Arvidsson), som då båda förde sparre-vapen. Magnus Gylta och Jösse Gylta ha även beseglat det brev 1396 25/7 (DRA perg.),³⁴ varigenom deras bror Gunnar Gylta erkände sig ha övertagit förvaltningen av Lahall vid Åskloster m. fl. gårdar i Halland av Peter Prikas änka Ingeborg.

Knut Arvidssons änka Kristina, som stod som kärke 1459, har av traditionen ansetts höra till släkten Gylta. Enligt J. E. Almquist³⁵ var hennes mor brorsdotter till de nämnda bröderna Gylta och hennes far en hallänning Bengt Turesson (sparre över blad), som liksom Jösse Gylta beseglat ovannämnda brev från Öresten på 1390-talet. Det förefaller troligt, att hustru Kristina kunnat räkna någon släktskap med häradshövdingen Gunne Prika och att denna släktskap gått genom släkten Gylta. Denna frändskap förefaller dock ha varit mera avlägsen än den, som bör ha funnits mellan hennes make och Gunne Prika, och hon kan därför antagas ha kärat på sina barns vägnar, såsom skedde i ett annat fall enligt lagmansbevis 1460 8/7 (RA papper), försåvitt ej hennes just avlidne make hunnit väcka talan före sin död.

Frågan vem Bengt Arvidsson av år 1397 var är ej lätt besvarad. När dombrevet 1459 trycktes år 1871, antog man, att Bengt Arvidsson varit en bror till Knut Arvidsson,³⁶ vilket skulle ha givit en enkel lösning på arvsfrågan, men den möjligheten existerar ej. Eftersom 1397 års man var död redan år 1400, kan han ej heller vara den Bengt Arvidsson (lejonansikte), som levde 1413 och vars hustru är okänd.³⁷ Lika otänkbar är den Bengt Arvidsson (tre rutor och en halv lilja), som i Skara 1439 24/8 bekräftade ett vidfäst gåvobrev av 1428 13/1 (RA perg.)³⁸ och som 1442 utfärdade morgongåvobrev³⁹ till

³³ Tydligt samma Peter Eriksson har enligt brev 1400 (RPB 3148, vid. år 1402, SD 218) testamenterat gods till Larvs kyrka.

³⁴ Tr. Molbech & Petersen, Udvalg af . . . Danske Diplomer og Breve (1858), nr 35; Repertorium etc. nr 4064.

³⁵ J. E. Almquist, Den muntliga traditionen och adliga ätten Gylta (Släkt och Hävd 1959), s. 188 ff., 193; dens., Häradshövdingen Arvid Jönssons (sparre över stjerna) avkomlingar till fjärde och femte led (Släkt och Hävd 1959), s. 173.

³⁶ VgFT I: 2, s. 47.

³⁷ Äldre svenska frälsesläkter I: 1 (1957), s. 73.

³⁸ Sigillan till dessa båda brev, som tillhört domkyrkan i Skara, äro insydda i påsar av pergament (se MRA 1958, tr. 1961, s. 111), som klippts ur en handskrift från 1300-talets förre hälft av Ovidii Metamorphoses, böckerna II

Ingeborg Eriksdotter; av ett brev från Vadstena 1452 25/1 (RA perg.) framgår, att hon då var änka, att hennes bror var dekanen i Linköping Thord Petersson och att deras mor var Bengta Petersdotter (Puke-Bonde).⁴⁰ Det enda möjliga men likväl osäkra förslag som framlagts är, att Bengt Arvidsson av år 1397 var densamme, som 1374 18/11 (RPB 1113) var häradshövding i Skånings härad.⁴¹ Fullt säkert vet man blott, att han i vapnet förde en av en kavle delad sköld med två stjärnor i övre och en i nedre fältet. Hans sigill med detta vapen hänger under det ena av de båda brev (RPB 2959—60), som han jämte sin hustrus svåger Dan Nilsson utfärdade 1399 15/2. Vapnet är ovanligt och ger intet besked om släktsammanhanget.

Det falska brevet 1409

Bland de pergamentsbrev, som från det Stenbockska godset Torpa kommit till Uppsala universitetsbibliotek,⁴² finnes också ett, som med årtalet 1409 avtryckts av G. Silfverstolpe i Svenskt Diplomatarium under nr 1025. En något avvikande text därav (med annan begynnelse och ofullständig datering) finnes i en odaterad vidimation bland Riksarkivets odaterade pergamentsbrev (nr 231); den har kommit från det Stenbockska arkivet genom greve Abraham Brahes donation 1704.⁴³ Vidimationen, vars mått äro 26,3 × 11,8 cm med ett uppveck om 2,5 cm, omfattar 3 + 9 rader och lyder:

Alle men *thetta breff* hender for koma helso wy *efterscrifne* Lindorm Biørnson lagman j Westergotland / Sigge Larisson / Bertel Pederson Tordh Jepson herredz høfdinge kerlig *medh* Gud kungørendis for allom thet wi hafwa hørt oc owerlesit eth permentz *breff medh* vij hengende insigle helt oc hollit oplumpat lydendis ord fran ordh som her efter *scrifuit* star etc.

Alle men skal *thet witerligit ware swa wel efterkomende* som the nw ero *thet jak* Benct Aruidson a wapn *medh* neste frenders rad oc *samticke* hawer vnt oc gifuit på retthen hinder dag *myn* elskelige *hustru* Ingeborg Larens dotter til heder oc morgengafwo *tessen myn* godz som her efter *nempnes* Fførst Boozgarden i Finnecumble som jak nw boor i oc *giwer vj* pund smør / j gard i Marbek sogn oc heter Nees *giwer vj* pund smør j gard i kirkiobyn *giwer iijj* pund smør ij garde i Øwretorp gifue *viij* pund smør / bade Skedebode qwerne østhen aen oc *westen gifwe viij* pund smør / Warde *thet oc swa at* wi fonghe barn oc borne arfwe os i mellom tho see *thetta gootz them*

(Battus) och III (Cadmus och Actæon); se PM av J. Liedgren 26/4 1965 (RA Ink. I nr 371/1965).

³⁹ Register i B 22, pag. 76, RA, och Genealogica 41, fol. 205, RA.

⁴⁰ Elgenstiernas Åttartavlor I, s. 314; E. Hildebrand, Årkebiskop Tord Pederssons slägt (HT 1881, s. 198 ff., med ett par felskrivningar); G. Kellerman, Jakob Ulvsson 1470—1497 (1935), s. 37 ff.

⁴¹ I. Lundahl, Det medeltida Västgötland (1961), s. 96. Se även RPB III (1872), s. 177 och 311.

⁴² Se E 171, UUB; jfr not 27 ovan.

⁴³ L. Sjödin i MRA 1943, s. 78; jfr not 28 ovan.

for møderne och ey fæderne / Sker thet oc swa som Gud forbiwde thet wi atskilioms barnløse tho skal alt forscrifne gootz mik oc mynom arfwom til aterløsn stande vtan alt hinder oc hielpe redhe for xx march lødoge i swenske wikth Til witnesbørd her om tho lather jag henghe myt jnsigle nedhen wid thetta breff medh flere gode men som pa skafthet hølla som først er / Biørn Gilte / Gunnar Gilte Tidike Kraam / Gunnar Prike / Torsten Kerling / Karl Hake / Nigels Størle Scrifuit i Finnecumble arom efter Gudz børd Mcd etc.

På baksidan med hand omkr. 1500: bosgaarden; med hand från 1600-talet: Per Massons morgongofuobreff gifuit sin hustru Jngeborgh Larsdotter.

Brevets uppveck är endast genomdraget med en enda sigillremsa längst till vänster, och på denna är ett av lagmannen Lindorm Björnssons (Vinge) äkta sigill tryckt i vax; samma stamp har t. ex. använts i Skara 1483 8/7 (RA perg.).^{43a} Märkligt nog finnas ej ens stickhål för remsor till de tre häradshövdingarnas sigill. De angivna vidimanternas verksamhetstid synes ge vid handen, att aktstycket tillkommit på 1480-talet, och handstilen motsäger ej detta.

Däremot är det av många skäl uppenbart, att det vidimerade brevet ej tillkommit 1409; kanske har något av dessa skäl förhindrat, att häradshövdingarnas sigill vidhängdes vidimationen. Handstilen förefaller yngre än 1409. För den som känner till 1397 års brev verkar det egendomligt, att en ny eljest okänd Bengt Arvidsson 12 år senare skulle ha givit delvis samma gods i morgongåva. Ännu märkligare är listan på de föregivna sigillanterna. Av andra urkunder vet man, att Björn och Gunnar Gylta voro verksamma omkring 1409. »Niels Styre» är ett eljest okänt namn, däremot förekommer Thyrgils Styrla i flera brev från trakten av Oppensten under åren 1408—15 tillsammans med Jöns Bengtsson och Arvid Jönsson. De återstående namnen känner man från betydligt senare tid. Tidike Kram var faste vid Gustaf Torstenssons morgongåvobrev 1432 15/7 (Ericenberg perg.), Karl Hake utfärdade sitt morgongåvobrev 1434 21/6 (SMR 96), och även Torsten Kärulings verksamhetstid inföll under 1430-talet.⁴⁴ Frälsemannen Gunne Prika är känd först 1459, och hans prästvigde namne vid seklets början skulle i ett äkta brev ej ha nämnts utan herretitel.

Den relativt begränsade tillgången till källmaterial rörande det medeltida frälset i Kind medför, att det icke alldeles kan uteslutas, att personer med de anförda namnen skulle ha funnits 1409, även om de ej lämnat spår i de bevarade källorna. Sigillens vittnesbörd är

^{43a} Andra stampar ha använts 1475 ²²/₂ och 1489 ³⁰/₃; se Äldre svenska frälseläkter I: 2 (1965), s. 213 f.

⁴⁴ M. L. Nordmark, Nanne Käruling (KA 1942), s. 131, 133.

därför avgörande. Silfverstolpe har endast i begränsad omfattning ansett sig kunna tolka sigillan; endast det sista har han helt kunnat läsa. Någon invändning mot hans tolkningsförslag har jag ej funnit i K. H. Karlssons samlingar i RHA. Detta är anmärkningsvärt, eftersom redan en ytlig blick på dokumentet visar, att samtliga sigillremсор varit avklippta och äro hopsyddas, att sigillremсорna kunna uppdelas i olika typer med hänsyn till pergamentsmaterialets bredd och tjocklek och att detsamma gäller om sigillvaxets beskaffenhet.

Att döma av sigillremсорnas bredd och vaxets natur ha sigillan nr 4 och nr 5 klippts ur samma brev. Det kan fastslås, att nr 4 (sparre i sköld) tillhör Gertrud Bondesdotter och nr 5 (Andreas-kors mellan två kvistar) Olavus Johannis, som var kyrkoherde i Gällstad och prost i Kind 1413—47. Dessa båda personers sigill kvarhänga ännu under två brev av den 11 mars 1415 (SD 2052 och 2054), men de saknas nu under ett tredje brev av samma datum (SD 2053), vars kvarhängande sigill har samma slags vax och sigillremsa som nr 4 och 5 under SD 1025. Det ligger nära till hands att misstänka, att sigillan klippts just från SD 2053, som kommit till Riksarkivet genom Abraham Brahes donation 1704 och av allt att döma tillhört Arvid Knutssons arkiv på Torpa.

Av sigillremсорna att döma kunna sigillan nr 1—3 vara lösklippta ur ett brev. Nr 1 är ett avtryck av samma stamp (i sköld en gimbalksvis ställd bagge, gående åt her. vänster), som Eskil Björnsson använde 1457 25/9 (RA perg.) och 1458 25/8 (B 16, fol. 234, RA). Nr 2 (likarmat kors) är starkt skadat och har troligen tillhört en präst. Även nr 3 har tillhört en präst; det visar ett hexagram och dess omskrift slutar: . . . Nicholai p(res)b(ite)ri. Mina försök att hitta de rätta ägarna till dessa båda sigill (nr 2 och 3) ha tyvärr misslyckats, ehuru jag sökt i dr S. Ljungs kartotek över präster i Skara stift.

Sigill nr 6 har jag ej lyckats läsa eller identifiera, men det torde vara från omkr. 1460. Nr 7 tillhör Måns Nilsson (Stierna); samma stamp har använts 1463 4/12 (RA perg.).

Sigillan visa sålunda ingen som helst korrespondens med de namn, som i brevtextern uppräknas som sigillanter. Liksom sigillanternas namn fritt plockats bland dem som voro representerade i Arvid Knutssons permebrevsarkiv, ha sigillan klippts från tillgängliga brev. Man har inte ens besvärat sig med att läsa de lösklippta sigillan och sätta in ägarnas namn som sigillanter i det tillskapade brevet. Såsom

Silfverstolpe påpekat, har brevet endast sju sigill, trots att brevtextrer anger, att utfärdaren Bengt Arvidsson beseplat jämte sju andra personer. Vidimationen från 1480-talet förklarar helt kort, att lagmannen Lindorm Björnsson och de tre häradshövdingarna »hört och överläst ett pergamentsbrev med 7 hängande insegel»; där finns ingen invändning, vare sig mot sigillens antal eller mot deras äkthet, utom kanske just genom frånvaron av häradshövdingarnas sigill.

Att 1409 års brev är en förfalskning ligger alltså i öppen dag. Lindorm Björnssons vidimation kan ej styrka dess trovärdighet utan måste själv vara ett led i förfalskningen, ehuru kanske något yngre. De slutsatser, som byggts på 1409 års brevtextrer och Silfverstolpes sigillbeskrivningar, t. ex. att Bengt Arvidsson i vapnet förde en gumse eller ett halvt djur⁴⁵ eller att bröderna Gyltas far hette Nils,⁴⁶ måste förfalla. Ort- och personnamnen i brevet bli värdelösa som belägg från år 1409. Något morgongåvobrev av Bengt Arvidsson 1409 har ej existerat.

Den egendomliga årsangivningen (firahwndhrade atta aar pa thet nyondhe), som faktiskt har enstaka paralleller i andra brev, har helt naturligt tolkats olika. Lindorm Björnssons vidimation preciserar ej årtalet. I inventariet⁴⁷ efter grevinnan Beata Elisabeth Stenbock (gift på Torpa 1715 med överamiralen frih. Carl Georg Siöblad och död som änka 1765) har man helt avstått från datering. En 1600-talsförteckning »Registratur uppå dhee breffwen, som finnas uthij breffskrijnet her wed Torpa»⁴⁸ har däremot läst årtalet som 1489, vilket föranlett J. E. Almquist⁴⁹ att identifiera det registrerade morgongåvobrevets utfärdare med Arvid Knutssons (sparre över stjärna) son Bengt Arvidsson, trots att fadern först 1477 gifte sig med hans moder. Ett enklare dateringsförslag gav E. M. Fant, som läste 1408, ej 1409.⁵⁰

Motivet till förfalskningen måste sökas i att morgongåvan 1409 uppges omfatta delvis andra gods än i 1397 års brev. Det måste

⁴⁵ Så K. H. Karlsson i hans genealogiska anteckningar i RHA.

⁴⁶ Så J. E. Almquist i *Släkt och Hävd* 1955, s. 196—197, 199 not 1.

⁴⁷ Herrestads arkiv, Växjö stifts- och landsbibl.; delvis i fotostatkopier hos Diplomatariekommissionen.

⁴⁸ Förteckningen anträffades av framlidne överste Allan Uggla i det gårdsarkiv, som då ännu fanns på Torpa men 1956 deponerades i Göteborgs LA (där den ännu ej kunnat återfinnas). Se J. E. Almquist i *Släkt och Hävd* 1955, s. 290 f., och 1959, s. 178—179, noterna 6 och 13.

⁴⁹ J. E. Almquist i *Släkt och Hävd* 1959, s. 173. — Jfr H. Gillingstam i *Genos* 1964, s. 33.

⁵⁰ E 171, UUB. Årtalet 1408 har även skrivits på brevet baksida.

framhållas, att dombreven 1459 och 1479—80 gälla de gods, som stå i brevet 1397. Näs i Marbäck är med både i det äkta och i det falska brevet, men »Kär» har uteslutits i det senare, som i stället börjar med Bosgården i Finnekumla, där utfärdaren säges bo. De två gårdarna i »Torpum», som nämnas 1397, ha i det falska brevet utbytts mot två gårdar i »Öffratorpa». Kvarnen, som 1397 säges höra till »Torpum» och 1459 kallas »Forsse qwern», har i det falska brevet 1409 blivit två »Skedhabodha qwerna» på ömse sidor om ån. Tydligt avses med båda namnen kvarnar vid Ätran, som skiljer Dannike och Långhems socknar. Med Öffratorpa avses säkerligen Övrrarp i Finnekumla socken, där Bosgården låg i kyrkbyn. Antagligen var det detta Övrrarp, som såldes av (Thyrgils) Styrla till herr Abraham Brodersson 1409 24/2 (SD 1041). Av intresse för förfalskningsfrågan är det, att en hand från omkr. 1500 skrivit vissa ortnamn på baksidan av några brev ur det Stenbockska arkivet, för att ange vad brevet handlade om. På morgongåvobrevet 1477 läses »Torppæ», på vidimationen av 1409 års falska brev »Bosgaarden» och på dombrevet 1479 »Nees Öffre Torppæ», ehuru dess brevtex talar om »Torppæ».

Det förefaller ej otroligt, att förfalskningen gav praktiskt resultat. Bosgården i Finnekumla beboddes nämligen under 1500-talets första decennium av Knut Nilsson (halv stjärna över bölja), som var systerson till Arvid Knutsson.⁵¹ Genom brev, daterat på Bosgården 1508 12/6 (UUB perg.),⁵² sålde han till fru Anna Karlsdotter på Vinsarp gården Pinntorp (nu Ericsberg) m. m., som var hans fädernearv.⁵³ Bosgården gick sedan i arv till hans son härads hövdingen i Redväg Halvard Knutsson i Torsbo och övertogs i samband med arvskifte 1576 15/3 av dennes svägerska hustru Anna på Åboö⁵⁴ för hennes

⁵¹ J. E. Almquist i *Släkt och Hävd* 1959, s. 177 och 182.

⁵² I. Lundahl, *Det medeltida Västergötland* (1961), s. 96.

⁵³ Trots vapenolikheten torde Knut Nilsson ha varit son till väpnaren Nils Halvidsson, som 1456 18/1 (UUB perg.) och 24/2 (Ribbingska kopieboken, RA; jfr B. Hildebrand, *Esbjörn Blåpanna*, PHT 1934, s. 138 ff.) var gift med Ingrid Magnusdotter från Yxsta. Av brev 1465 21/9 och 1466 1/3 (RA perg.) framgår, att Nils Halvidsson överlevde sin systerson välboren sven Peder Bengtsson i Pinntorp. Nils Halvidsson, som 1453 saknade sigill men 1456 och 1466 förde ett svin i skölden, skrev sig 1453 13/2 i Djulfors och var son till den som häradsdomhavande i Oppunda bekante Halvid Andersson i Djulfors, som även förde ett svin i vapnet, t. ex. 1440 8/3 (RA perg., SMR 1107), då kaniken i Strängnäs Laurens Säck kallar kyrkoherden i Sköldinge herr Folke och Halvid i Djulfors sina bröder.

⁵⁴ Frälse länd för Kind 1576, FoR vol. 22, KA. Brev 1576, 15/3 (VHAA perg., dep. RA). — Jfr J. E. Almquist, *Herrgårdarna i Sverige under refor-*

och sekreteraren Lars Knutssons barn. Knut Nilsson i Finnekumla har även, jämte Tord Björnsson (Store) i Torestorp, utfärdat en förlorad vittnesskrift, som felaktigt daterats till 1420⁵⁶ men måste vara från omkr. 1500.

Bland de arkivalier, som tillhört släkten Stenbock, finns också ett intyg på papper, daterat på Gällstads kyrkogård helga kors' afton 1484 (RA papper),⁵⁶ enligt vilket en jungfru Gunnil för länge sedan pantsatt Bosgården i Finnekumla till herr Lindorm Ribbings hustru fru Märta. Riddaren Lindorm Ribbing levde omkr. 1400, men namnet på hans hustru är eljest okänt. Intyget är utfärdat av kyrkoherden i Gällstad Torkel Jonsson, Arvid Erlandsson i Bentorp och Esbjörn Andersson i Näs. De tre sigill, som tryckts under brevet i grönt vax, äro visserligen tillplattade och ha svårlästa omskrifter, men intet av dem är Torkel Jonssons. De kunna i stället fullt säkert identifieras såsom tillhörande Tord Björnsson (Store) i Torestorp, Broder Buth i Bragnum och dennes »svåger» Tord Björnsson (två sparrar) i Bragnum. Dessa tre ha t. ex. samtliga beseglat brev i Bragnum 1489 31/10 (RA perg.); Tord Björnssons i Torestorp sigill har där fallit ur sin kupa, men annat avtryck av samma stamp finnes vid brev 1494 21/12 (RA perg.). Eftersom intyget ej beseglats av de tre utfärdarna utan av tre andra personer, bland dem Broder Buth, som var gift med en syster till Arvid Knutsson,⁵⁷ måste dess äkthet ifrågasättas; tänkbart är emellertid, att de tre frälsemännen genom sina sigill velat styrka en avskrift utan att låta denna omramas av vidimationernas sedvanliga ingress och avslutning. Oberoende därav är intygets trovärdighet oviss, så länge inga andra källor framdragits, som kunna tjäna som indicier för att jungfru Gunnil och fru Märta existerat och att Bosgården i Finnekumla tillhört någon av dem eller deras nära släktingar. Bengt Arvidssons falska morgongåvobrev 1409 är i varje fall inte något argument mot intygets äkthet; det visar endast liksom intyget, att man på 1480-talet i kretsen kring Arvid Knutsson varit intresserad av att förvärva rätt till Bosgården i Finnekumla och att man sökt styrka den med dokument om äldre äganderättsförhållanden.

mationstiden 1523—1611, I (1960), s. 296 f. och 98 f., samt H. Gillingstam, Ätten Siöblads medeltida släktförbindelser och äldsta historia (1949), s. 44 f. och 75, och dens. i PHT 1962, s. 58.

⁵⁶ Regest i B 22, pag. 77, RA.

⁵⁶ Jfr L. Sjödin i MRA 1943, s. 74.

⁵⁷ J. E. Almquist i Släkt och Hävd 1959, s. 176. Jfr H. Gillingstam i Genos 1950, s. 7 f., och I. Lundahl, Det medeltida Västergötland, s. 100 och 104.

GUSTAV III:s DÖDSMASK

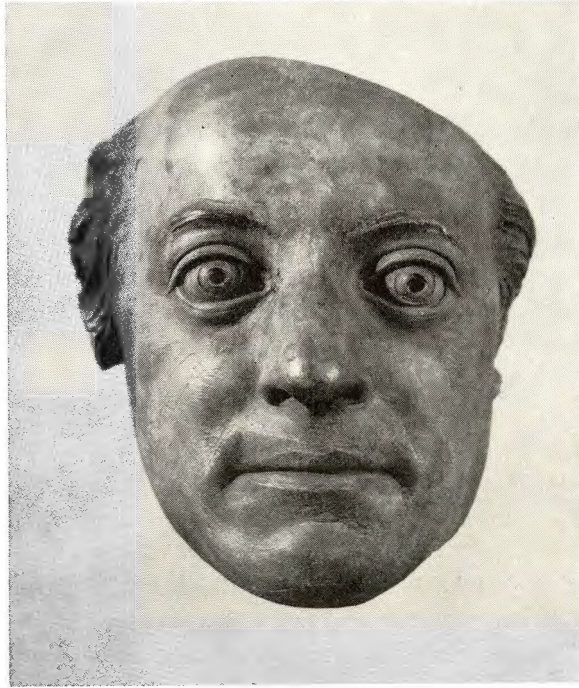
AV BETH HENNINGS

Trots att det finns en mångfald porträtt och andra avbildningar av Gustav III — i målning, skulptur, gravyr, teckning — så är det ändå mycket svårt att göra sig en rätt föreställning om hans utseende som mogen man från 20-årsåldern till hans död vid 46 års ålder. Dels beror detta givetvis på att han förändrades ganska starkt till utseendet under denna tid, dels på att olika konstnärer, liksom över huvud taget olika människor, uppfattade hans utseende högst olika, dels och inte minst på att han hade ett så rörligt ansikte med så skiftande uttryck, att det måste ha varit hart när omöjligt att ge en helt tillförlitlig avbildning av hans anletsdrag. Veterligen är det bara en enda konstnär som själv försäkrat att han verkligen lyckats träffa likheten, nämligen Sergel. I brev till Gustaf Mauritz Armfelt i juli 1793, då han var sysselsatt med att i marmor hugga en kopia av den kolossalbyst, som krönte Sergels katafalk i Riddarholmskyrkan vid Gustav III:s begravning, skriver han: »Jag har varit mycket lycklig för likheten, och jag är djärv nog att försäkra er att jag inte längre kan misslyckas med den; mon ame et mon imagination sont d'accord.»¹

I fråga om Gustav III:s utseende är det två ansiktsmasker som varit av särskild betydelse. Den ena är den mask, som Sergel bevisligen gjort och som tillhör förre riksantikvarien Sigurd Curman. Den andra är Gustav III:s dödsmask.

Säkerligen med rätta har man ansett, att av alla konstnärliga avbildningar av Gustav III:s anletsdrag vid mogen ålder ingen kan jämföras i inspirerad likhet med Sergels berömda mask i torkad lera. Om denna mask och tidpunkten för dess tillkomst, liksom om dess eventuella sammanhang med dödsmasken, har hävdats mycket olika uppfattningar av olika konsthistoriker. Så har Harald Brisning (i »Sergels konst», 1914) sagt: »Sergel hade, innan han utförde sina senare porträtt av Gustav III, förfärdigat en mask i torkad lera av konungens ansikte, förmodligen endast avsedd för konstnären själv till en ledning vid hans arbeten. På detta sätt har han fixerat det rent fysionomiska, det andra, peruken, dräkten o. s. v. kunde han betrakta

¹ Ragnar Josephson, *Sergels fantasi*, 2 (1956), s. 417.

Gustav III. Mask i torkad lera av J. T. Sergel. Tillhör fd. riksantikvarien Sigurd Curman, Stockholm. Foto SPA.

som accessoarerna för vilkas modellering han icke nödvändigt behövde taga konungens dyrbara tid i anspråk. Detta är det mest trovärdiga Gustav III-porträtt som existerar, såtillvida som det tillkommit utan all förskönande avsikt. Man skulle nästan kunna tro att det formats på ansiktet eller vore en dödsmask, ifall icke pupillernas modellerande vittnade om skulptörens egenhändiga arbete. Det är i sanning ett intressant ansikte och så levande, att man kan se själva dess rörlighet, det mångtydiga minspelet kring munnen. En sådan mask är ännu icke ett färdigt konstverk men kan tjäna som grundval för flera. Med större eller mindre ledning härav har Sergel utfört icke blott den stora statyn utan också den byst, vilken tjänade som dekoration vid Gustav III:s begravning 1792 och ytterligare en porträttbyst som blev färdig 1794. Den tredje är, ehuru utförd efter konungens död, utan fråga den mest porträttlika av dem alla, och detta är intet under, eftersom den närmast ansluter sig till masken.»

En något annan tankegång företräder Georg Göthe (i »Johan To-

bias Sergels skulpturverk» i Sergelkatalogen 1921), när han säger, att »som en förstudie till begravningsbysten får man väl anse den ansiktsmask i lera, som tillhör den Curmanska samlingen i Stockholm, och som tyckes vara modellerad med ledning av konungens döds-mask». Denna senare tanke uttalar Göthe ännu mer kategoriskt i ett brev av den 20 januari 1920 — alltså innan nyssnämnda uppsats i Sergelkatalogen blev tryckt — till greve J. F. Aminoff på Rilax, dåvarande ägare till det exemplar av Gustav III:s dödsmask, som skall omtalas i det följande: »Efter dödsmasken gjorde Sergel en egen ansiktsmask av konungen såsom studie för statyn. Den finnes i enskild samling i Stockholm.»² Han säger också här, att han blott känner till ett exemplar av dödsmasken i Sverige, nämligen Konstakademimens.

Samma mening som Göthe, att den Curmanska masken skulle vara gjord efter dödsmasken och att »den anses vara en förstudie för stoden och flera postuma byster», förfäktar också Karl Erik Steneberg i sin artikel om Gustav III i Svensk uppslagsbok (1933).

En från de föregående helt avvikande mening hävdar emellertid Oscar Antonsson (i »Sergel-studier», Nationalmusei Årsbok, 1936). Han sammanställer Gustav III-masken med fyra andra maskor av Sergel av samma typ: av drottning Lovisa Ulrika, drottning Sofia Magdalena, hertiginnan Hedvig Elisabeth Charlotta och arkitekten Carl Fredrik Adelcrantz, vilka alla utom den sistnämnda tillhör familjen Curman, och säger: »Vid en konfrontering av de nämnda maskerna och Sergelbysterna av samma personer har jag funnit, att de fem maskerna icke äro förstudier utan avskärningar. Sergel har, väl för sin egen räkning, efter gipsformarnas tagning skurit av ansiktsmasken på leroriginalet och så låtit denna torka. Att så är förhållandet kan vem som helst övertyga sig om genom att t. ex. jämföra hur håret vid tinningen och pannan på motsvarande gips till punkt och pricka upprepar lermodellerna. Maskerna äro alltså fragment av fem ursprungliga lerbyster. — — — Gustav III:s mask motsvarar gipsbysten 1784. — — — Jag har för en jämförelse sammanställt den utomordentligt modellerade masken med dödsmasken av gips.» Vad denna jämförelse utvisat säger Antonsson dock ej.

Ragnar Josephson slutligen, den konsthistoriker som senast yttrat sig i ämnet talar (i »Sergels fantasi», 2, 1956) varken om lermasken eller

² I Rilax arkiv, Rilax, Finland.

dödsmasken som förebilder till kolossalbysten men om att Sergel gjorde den i »minnets syntetiska sammanfattning». »Han hade varit befriad från den levande modellen, från dennes pockande och oroande närvaro. Han tyckte sig nu med sin inbillning fatta en trognare likhet, en högre sanning.»

Efter Gustav III:s död den 29 mars 1792 togs en dödsmask, det enda autentiska vittnesbördet om konungens utseende. Den är numera känd i tre exemplar, varav ett tillhör Konstakademien, ett Nordiska Museet och ett tredje familjen Aminoff på Rilax herrgård i Bromarvs socken, Nylands län i Finland.

Rörande tillkomsten av denna dödsmask vet man för närvarande intet som med absolut säkerhet kan bevisas. Emellertid uppges kategoriskt av Steneberg, ansedd som en i sina uppgifter mycket vederhäftig konsthistoriker, i hans ovannämnda artikel om Gustav III i Svensk uppslagsbok, att bronsstodens porträtttyp »utgår från den ansiktsmask, som han (Sergel) tog efter Gustavs död (Konstakademien)». Steneberg ger dock helt naturligt i detta koncentrerade sammanhang inte besked om varifrån han kan ha hämtat denna uppgift. Den stämmer i varje fall med en tradition, som bevarats i Aminoffska släkten, att masken skulle vara tagen av Sergel dagen efter kungens död. För denna traditions sanningsenlighet finns emellertid, enligt Rilax' nuvarande ägare, bankdirektören greve Berndt Aminoff, inte heller några bevis.

Den 30 mars ägde, enligt däröver fört protokoll,³ obduktion av konungens lik rum. Säkerligen skedde dödsmaskens tagande före obduktionen. Det troliga är att den tagits redan samma dag kungen avled. Egendomligt nog sägs uttryckligen i protokollet, att »som konungen uti sin lifstid flere gånger förbudit balsamering af dess kropp efter döden såsom stridande emot Skaparens förvandlings-lagar, så hade Hans Majt äfwen derutinnan med wördsam lydriad welat uppfylla denna sin Högstsalig Herr Faders wilja». Detta tycks så mycket egendomligare som i slutet av protokollet sägs: »När mödan att söka ytterligare hagel och nubbar befants blifwa fruktlös utan att tillika, då ingen balsamering ägde rum, aldeles betaga möjligheten at sedermera kunna tilfridställa allmänheten af det Kongl. Likets åskådande — — —.» Av protokollet framgår att kungen låg på lit de parade. Begravningen ägde rum den 14 maj. Det förefaller då ofattligt att inte

³ Protocoll hållit på Stockholms slott den 30 Martii 1792, när Det Kongl. Liket öppnades (Sthlm 1792).

den döda kroppen på något sätt skyddats mot förvandling. I de minutiöst förda räkenskaperna över utgifterna i samband med Gustav III:s begravning, som finns i Slottsarkivet,⁴ förekommer också för den 1 maj en uppgift om utbetalning till »Hof Apothekaren Georgii för til Högst Salige Konungens conservation lefvererade medicamenter 2 870 riksdaler» — för övrigt en överraskande stor summa. Givetvis måste man anta, att »conservation» här betyder balsamering och att en sådan förr eller senare efter obduktionen faktiskt ägt rum. Under alla förhållanden måste tagandet av dödsmasken ha skett snarast efter kungens död och före både obduktion och balsamering.

Allt talar för att det var Sergel som anförtroddes det viktiga uppdraget eller efter hans direktiv någon av hans medhjälpare. Höjt över varje tvivel är att Sergel var högst angelägen att få en dödsmask gjord. Just vid tiden för Gustav III:s död var han som bäst sysselsatt med fullbordandet av lermodellen till kungastoden, som år 1808 restes på Skeppsbron, och mycket snart efter kungens död med den nyssnämnda kolossalbysten för begravningen, vilken Sergel sedan högg i marmor för hertig Karls räkning. Utom till hans ovan citerade ord till Armfelt i juli 1793 kan man ytterligare hänvisa till vad han skriver till samme adressat i oktober s. å.: »Jag har haft lyckan att bättre träffa likheten än under konungens livstid, det är även allas mening.»⁵

Varifrån har de tre maskerna kommit? Vad gäller Konstakademiens exemplar vet man ingenting. Inuti masken står endast: »kon. Gustaf III. Konstakademien. B. 58», varav i varje fall det första, utom signum, är ditskrivet för mycket länge sedan, kanske redan 1792.

Rörande Nordiska Museets exemplar vet man så mycket som att det år 1886 inköptes av professor Fritiof Kjellbergs sterbhus — för 8 kronor.⁶ Men vilka vägar det dessförinnan vandrat vet man intet om.

Rörande Rilaxmasken är man däremot bättre underrättad. Även denna mask har jag varit i tillfälle att se, vid besök på Rilax den 29 oktober 1964. Därvid inhämtade jag av dess nuvarande ägare, liksom han även omtalat det för mig i brev redan den 10 maj 1960:

⁴ Begravingar 1741—1792: Konung Gustaf III:s kröning och begrafning: Räkningar öfver kostnader vid Gustaf III:s död 1792, Slottsarkivet.

⁵ Josephson, Sergels fantasi, 2, s. 419.

⁶ Uppgiften lämnad av intendenten vid Nordiska Museet fil. dr Marshall Lagerqvist.

»Inga brev eller dokument utvisa, när och på vilket sätt masken kommit i familjens ägo. Säkert är dock att den förvärvats av min farfars farfar generalen Johan Fredrik Aminoff (1756—1842). Han hade som ung tjänstgjort vid Adolf Fredriks hov och kom sedermera att tillhöra Gustav III:s omgivning och i viss mån hans personliga vänner. Synbarligen genom sina förbindelser vid hovet har han kunnat förvärva dödsmasken, vilken utgjort en dyrgrip i de samlingar, företrädesvis från den gustavianska miljön, som han sammanbragt på Rilax. Vid hans död övergick Rilax till sonen generalen Adolf Aminoff och vid hans frånfälle till min farfar kammarjunkaren Johan Fredrik Aminoff. Rilax gjordes till fideikommiss år 1842 (kejserlig bekräftelse 1856) och förblev så, tills fideikommisslagen upphävdes i Finland 1931. Men gården stannade i släkten och masken har alltfört bevarats på Rilax.» Greve Berndt Aminoff tillägger i ett senare brev av den 24 oktober 1964: »Huruvida förvärvet skedde då redan» — det vill säga vid tiden kring 1800 — »eller långt senare vet dock ingen i familjen, då märkligt nog ej i den mycket omfattande Rilaxsamlingen, till största delen deponerad i Riksarkivet, påträffats brev eller räkningar som skulle kunna nämna dödsmasken.»⁷

Att Johan Fredrik Aminoff stått Gustav III nära framgår inte bara av hans snabba befordran som officer och av att han kommenderades som vakthavande på Amphion, det fartyg som förde kungen till kriget i Finland 1788, utan också bland annat av några brev från denne till Aminoff, som finns i Rilaxsamlingen i finska Riksarkivet. Ett av dem från 1780 är riktat till Aminoff, vid den tiden kapten i armén, när han hade i uppdrag att från Hälsingborg eskortera prins Peter av Holstein till Stockholm. I brevet ger kungen direktiv om vilka vägar han skall köra. Det är vänligt, ja förtroligt och slutar: »Far väl min lille Amminoff och achta dig at kiöra i kull.» Aminoff skulle sedan tydligen vara uppvaktande hos bemålde prins under hans vistelse i Stockholm. En biljett från kungen rörande arrangemangen slutar han helt okonventionellt: »Gomåronn.» Vidare gav kungen åt Aminoff det känsliga uppdraget att vid riksdagen 1789 arresteras och föra i fängsligt förvar till Fredrikshovs slott den vid sidan av Axel von Fersen farligaste inom den adliga oppositionen, friherre Carl De Geer. Den egenhändig ordern därom i original finns också i Rilaxsamlingen. Aminoff var under hela Gustav III:s

⁷ Brevet från greve B. Aminoff i författarens ägo.

”Generalens sovrum” med Gustav III:s dödsmask i mahognysarkofagen, Rilax, Finland. Foto Finlands Nationalmuseum.

liv en lojal kungavän och bevarade sedan efter hans död alltid sin konung i heligt minne. Det är därför naturligt att han velat förskaffa sig en dödsmask av sin beundrade konung. Att Aminoff under sin vistelse i Stockholm haft personlig kontakt med Sergel framgår av ett brev på franska från denne till Aminoff 1806. Av detta förstår man, att Aminoff begärt Sergels råd för uppförandet av ett tempel i antik stil i parken vid Rilax till minnet av, som Sergel skriver, »notre immortelle(!) bienfaiseur». Sergel råder honom att för detta uppdrag anlita den ende arkitekt han ansåg lämplig, nämligen Carl Fredrik Sundvall, »qui est de mon avis le premier que nous avons et le seule(!) qui vraiment possède le vrai style antique». Templet uppfördes sedan och finns ännu kvar på Rilax.⁸

Vid mitt besök på Rilax befanns dödsmasken placerad på ett mycket pietetsfullt sätt i en vacker mahognysarkofag, stående på ett postament också i mahogny med bronsbeslag i empirestil, det hela ritat av Johan Fredrik Aminoffs nära vän Johan Albrecht Ehrenström. — I sammanhanget kan kanske nämnas att då jag första gången besökte Konstakademien för att se på den där befintliga dödsmasken, denna var förvarad i en vanlig cylinderhattask och stod undanställd nå-

⁸ Brev i Rilaxsamlingen, Riksarkivet, Helsingfors.

gonstans i akademiens samlingar. Numer är den emellertid placerad i en glasmonter under det stora porträtt av Gustav III av Lorens Pasch d. y., som pryder den utomordentligt vackra sessionssalens fondvägg. Den har alltså fått en i allo värdig placering.

Ingen av de tre maskerna är signerad med Sergels eller någon annans namn. I räkenskaperna för Gustav III:s begravning finns inte någon summa angiven som utbetald till Sergel eller någon annan för maskens tagande. Däremot finns angivet »för proffessoren Sergel för cathafalkens förfärdigande 1 500 riksdaler». I denna summa kan naturligtvis ha ingått ersättning till Sergel eller någon hans medhjälpare för dödsmasken.

Om hur man tar en dödsmask blir man noga underrättad i ett arbete »Das ewige Anlitz. Eine Sammlung von Toten Masken», utgiven i Berlin 1929 av Ernst Benkard och försedd med, utom en inledning av utgivaren, också »Eine Geleitwort» av Georg Kolbe, vilken synbarligen är en person, som själv är specialist på tagandet av dödsmasker. Han säger där: »Jag måste komma snarast. De hårbenvuxna ställena överpenslas först med tunt upplöst modellerlera eller med olja, så att det gips som sedan gjutes därpå inte fastnar. Huden innehåller själv tillräckligt fett och behöver inte särskilt prepareras. Kring kanterna av masken, partierna på halsen och bakom öronen lägger man mycket tunt, vått papper. Ur en stor skål med gips, tunt som en soppa, håller man över ansiktet med en sked, endast några millimeter tjockt. Sedan lägger man en tråd över pannans mitt, näsryggen och hakan. Därefter lägger man ur en skål med tjockare gips på liksom en gröt över det första lagret som ett slags skyddande kåpa, och innan denna stelnar, drar man bort tråden, som då delar det hela i två hälfter. Sedan kåpan stelnat, tar man itu den tvådelade formen och lösgör den försiktigt från huvudet. De avtagna hälfterna sättes sedan genast ihop och häftas fast och fylls sedan med gips. Sedan klappar man med en träklubba och mejsel sorgfälligt av kåpan, och sedan har man positivet, den färdiga masken klar. Sedan rör jag inte mera vid det hela, ty nu skall masken vara bra.» — En mera summarisk beskrivning har jag fått muntligen av konstgjutare P.-G. Bergman. Han meddelade: Först behandlas den dödes ansikte med något tunnflytande fett. Därefter lägges direkt på ansiktet ett tunt lager av gips. Efter tio minuter eller en kvart har detta stelnat och tages då av. Därefter kan man i detta negativ gjuta inte bara en

utan om man så vill ett flertal ansiktsmasker. Man kan sedan med en sådan mask som förlaga gjuta ytterligare kopior.

Jämför man nu de tre bevarade dödsmaskerna, finner man, att de visserligen är sinsemellan i stort sett lika, så att det inte kan råda någon tvekan om att de alla återger Gustav III:s anletsdrag, men att de dock företer vissa olikheter och över huvud taget ställer betraktaren inför åtskilliga problem.

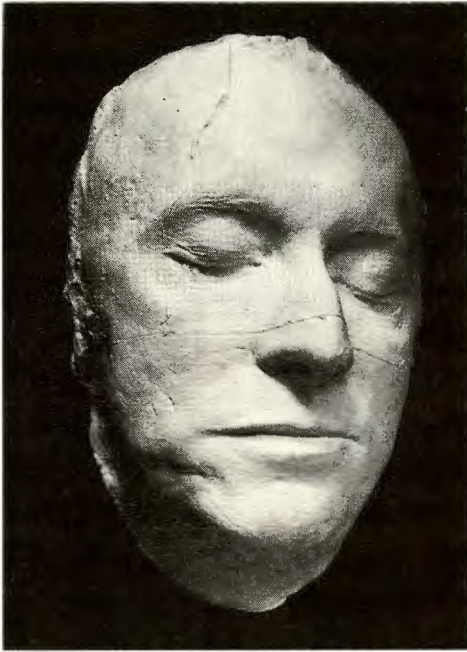
Exemplaret i Konstakademien är det bäst bevarade. Det har självt intet annat som skiljer det från de andra två maskerna än att det har vissa fogar, en från pannan rakt över näsryggen och hakan och en tvärsgående över ansiktets mitt och över näsan. Gipsen är ställvis något upphöjd i fogarna. Uppkomsten av dessa fogar får ju sin förklaring tack vare Kolbes ovan citerade beskrivning. Denna mask är alltså gjuten i fyra delar. På de två andra maskerna finns inga fogar. Dessa har alltså under alla förhållanden inte varit kopior av just detta exemplar.

Den mask som tillhör Nordiska Museet har alldeles samma mått som Konstakademiens och är i övrigt alldeles lik denna utom i två avseenden, att den saknar fogar och att den uppenbarligen är gjuten efter ett exemplar, som i och för upphängning har haft ett hål tvärs genom masken uppe i pannhåret, genom vilket varit trätt ett rätt grovt snöre. Detta återfinnes nämligen i museets exemplar i tydlig avgjutning.

Rilaxmasken skiljer sig i ett mycket väsentligt avseende från de två andra. Den har visserligen samma mått i fråga om höjden från pannhåret till hakan men är bredare.

	Konstak:s ex.	Rilaxmasken
Tvärs över pannans högsta höjd	23 cm	27 cm
tvärs över ögonbrynen från maskens kant till kant	25	28
tvärs över ansiktet vid munnen	24	25

Detta gör att hela ansiktet verkar något bredare och följaktligen i relationen kortare. Detta framgår också av här reproducerade fotografi. Avgjutningen är över huvud taget inte så känsligt gjord som de två andra. Så ser man på dessa tydligt den dödes ögonfransar som däremot syns endast otydligt på Rilaxmasken. Det kan dock inte råda någon tvekan om att också denna mask återger Gustav III:s ansikte. Den karaktäristiska nedtryckningen av pannan över vänstra tinningen återfinns alldeles likadan som på de två andra maskerna.

1

2

3

4

1: Ex. i Konstakad.; 2—3: i Nord. museet; 4: på Rilax.

Olikheten mellan Rilaxmasken och de två stockholmsmaskerna kan, enligt vad jag inhämtat från sakkunnigt håll,⁹ mycket väl förklaras av att den är en avgjutning i andra, kanske tredje hand, varvid en viss förskjutning kan ha skett i gipsen. På Rilaxmasken finns ytterligare en liten olikhet: här har man i och för upphängning ingjutit i maskens översta kant de båda ändarna av ett riktigt snöre.

Slutsatsen blir att den som vill göra sig en så exakt föreställning som möjligt om Gustav III:s utseende bör utgå från Konstakademiens exemplar. Detta är det mest ursprungliga av de tre. Troligen är det ett exemplar av den första upplagan, ja till och med just det exemplar som Sergel använt, där man inte velat bortretuschera fogarna och där konungens namn är inskrivet. Det tycks också framgå av Stenebergs formulering, »en ansiktsmask, som han (Sergel) tog efter G:s död (Konstak.)», att han uppfattat akademiens mask som den ursprungliga. Nordiska Museets exemplar och Rilaxmasken måste däremot vara kopior av andra exemplar, nu förkomna. Man får antagligen föreställa sig en hel serie av masker, där en första upplaga följts av senare, somliga kanske långt senare avgjutningar. Så till exempel kan man ju den dag idag är i Tyskland köpa en kopia av Fredrik den stores ansiktsmask. Om Sergel framför allt varit intresserad att få en dödsmask för konstnärligt ändamål, kan andra personer, inte bara Johan Fredrik Aminoff utan även andra kungens vänner och anhöriga ha velat förvärva exemplar av affektionsskäl. Flera exemplar kan antas under tidernas lopp ha blivit förstörda eller kommit på avvägar. Att Nordiska Museets exemplar räddats har tydligen berott på en lycklig slump. Inte alla ägare kan antas ha varit så pietetsfulla som familjen Aminoff. Att Rilax så länge varit fideikommiss och över huvud taget under så lång tid gått i arv inom samma släkt från far till son har naturligtvis varit en lycklig omständighet.

Ur rent personhistorisk synpunkt är de bevarade maskerna odisputabelt av högsta värde. Utan vidare kan man fastslå, att de — och i all synnerhet Konstakademiens exemplar — som intet annat ger en tillförlitlig föreställning om Gustav III:s anletsdrag. Ansiktet kan inte vara nämnvärt avfallet. Kungen låg ju inte på sitt sjukläger mer än knappa fjorton dar och intog under tiden föda. Masken ger ett absolut tillförlitligt besked både om ansiktets lätta oregelbundenhet med nedtryckningen av tinningen över vänstra ögat, om de förfinade

⁹ Konstgjutare Folke Bergman.

dragen och den rena profilen. Det är anletet av en man, som in i den mest tragiska av dödar bevarat den levande människans värdighet.

Vilken roll dödsmasken kan ha spelat för Sergel i hans konstnärliga skapande förblir kanske alltid ett problem. För egen del kan jag aldrig tro, att den Curmanska ansiktsmasken, som Göthe och Steneberg antagit, skulle vara gjord *efter* dödsmasken. Huruvida Antonssons bevisföring är helt bindande är för mig omöjligt att kontrollera, men även oavsett denna har den Curmanska masken ett alltför levande uttryck, är alltför bräddad av andligt liv och även av fysisk kraft för att kunna tänkas vara inspirerad av dödsmasken. Den måste vara gjord med den levande modellen direkt framför konstnärens ögon. I denna uppfattning styrkes jag också av ägaren till masken, förre riksantikvarien Sigurd Curman, själv framstående konsthistoriker, som vid ett samtal med mig förklarar, att »detta är min levande övertygelse, som jag helt står för». Det rimligaste är att anta, att masken skulpterats under Gustav III:s bästa mannaår, som Antonsson menar under första hälften av 1780-talet. Rimligt är också att anta, att dödsmasken spelat en viss roll för Sergel, då han skapade kungastoden, kolossalbysten och andra senare byster. Han fann här de exakta måtten på kungens ansikte, kanske också en allmän inspirationskälla. Själva ansiktsuttrycket, framför allt hos kolossalbysten, är dock något fullständigt annat än hos dödsmasken. Som Ragnar Josephson riktigt uttryckt det, är det här »knappast mer fråga om ett ansikte hos en dödlig». I ena fallet ansiktet av en ännu nyss levande människa, som nått dödens frid, i senare fallet en intensivt levande, av en mäktig vilja buren, hart när gudomlig varelse. Dödsmasken ger oss mer än något annat människan Gustav III.

OTTO NORDENFALK I DANSK-TYSKA KRIGET 1864

MEDDELANDE AV ERLAND NORDENFALK

I undervisningsrådet Kurt Falcks uppsats ovan s. 100—110 om »En svensk officer vid Dybböls skansar. Ett hundraårsminne. Ur Gustaf Selldéns dagbok och brev» nämnes den vid Dybböl sårade officeren Otto Nordenfalk.¹ Hans son, major Erland Nordenfalk, har till PHT översänt ett privattryck med ovanstående rubrik. Uppsatsen, på 20 sidor, tryckt 1931, skulle ingått i en planerad men ej utkommen publikation, »Gammalt och nytt från Östergötland», II, utgiven av A. Ridderstad. Ett utdrag kommer här nedan att återges.

Liksom Selldén förde Nordenfalk dagbok och även brev från honom till familjen finns i behåll. Han anlände till Danmark någon vecka före Selldén och tillhörde tredje regementet, som i motsats till Selldéns fick möta den preussiska stormningen av skansarna vid Dybböl den 18 april. Otto Nordenfalks uppgifter och synpunkter synes vara utförligare och mera militärt inriktade. Stämning och förlopp är dock nära överensstämmande.

Major Nordenfalk, som ännu förvarar sin fars av den preussiska kulan skadade fältflaska av tenn, berättar följande om stormningen av Dybböl och om faderns skottskada:

Kl. 10 fm. den 18. alarmerades bataljonen och besatte en förut rekognoserad upptagsställning längs ett krön från en gård omkr. 400 m. öster skans VIII till stranden ett par hundra meter sydost skans X. Detta var gjort omkr. kl. 11 fm. Redan då bataljonen nådde sin ställning var emellertid den danska skanslinjen genombruten och delvis tagen och fienden under full framryckning mot pontonbroarna. Med varje minut växte faran för trupperna på danska högra flygeln att avskäras från sin återtågsväg. Det 3:dje regementets I. bat. skulle enl. order hålla sin ställning till dess framförvarande trupper passerat, men de tvingades till reträtt så gott som samtidigt med dessa.

Så snart de hack i häl förföljande tyskarna nått den övergivna ställningen öppnades en häftig eld mot de vikande danskarna. Återtåget gick längs den branta strandslutningen. »Man fick en föreställning om dess (eldens)

¹ I Selldénuppsatsen, s. 107, anges Nordenfalks första initial felaktigt med C i stället för O. — Otto Vilhelm Claes Johan Nordenfalk (f. 1840, † 1903) blev underlöjtnant i Södermanlands regemente 1861, i Andra livgrenadjärregementet 1862, löjtnant 1872, kapten 1882, major 1891, erhöll avsked 1893 och blev överstelöjtnant i armén 1900.

våldsamhet då man fäste blicken på det bredvidliggande vattnet», skriver Key,² »som piskades av kulorna liksom en häftig hagelskur gått fram över det».

Förlusterna voro stora, icke minst bland de sist vikande avdelningarna till vilka både Nordenfalk och Key hörde.

Vid passerandet av en sank dalgång, där fienden kom åt att även från sidan (söder) beskjuta dem, voro förlusterna särskilt stora. Här sjönk Nordenfalk ned, träffad i munnen av en kula, som gick in från höger medtagande åtskilliga tänder samt skadande käken och tungan. Efter omkring en kvart vaknade han till medvetande och försökte resa sig upp. Han blev då beskjuten av en fientlig avdelning, som besatt en höjd i närheten. »Jag såg gevärsmyningarna riktas mot mig och nekar ej att det kändes obehagligt» har han själv berättat. Fem kulor genomborrade hans kappa, fyra utan att göra någon skada. Den femte träffade en i högra kappfickan mitt för höften liggande fältflaska av tenn, vilken hejdade kulans vidare framfart. Anslaget var emellertid så kraftigt, att Nordenfalk ånyo föll omkull urståndssatt att åter resa sig. Döden genom blodförlust eller i bästa fall fångenskapen syntes oundviklig. Räddningen i form av ett danskt kompani, ett bland de sista som ännu ej lämnat denna terräng och nått brohuvudet, var dock nära.

Jag överlämnar nu ordet åt Key. »Just som jag satt foten på fast mark och befann mig i närheten av en upphöjning i terrängen, som erbjöd skydd mot elden, hörde jag mitt namn ropas. Jag vände mig om och blickade åt det håll, varifrån ropet kom, då jag fick se en officer med blodigt ansikte sittande fast i kärret. Vid närmare betraktande befanns det vara min svenske kamrat löjtnant Nordenfalk. Någon tvekan om vad som här borde göras kunde ju ej uppstå och lika litet någon tanke på självbevarelse. Kamraten måste bespringas, kosta vad det ville — därför ut i kärret igen! Hunnen fram till honom gick det ganska fort att få honom loss ur gyttjan och på fötter och med den sårade hängande på min arm släpade vi oss fram samt uppnådde lyckligt fast mark.

Under detta intermezzo hade jag emellertid blivit skild från mitt kompani. Min sårade kamrat och jag slöto oss därför till närmaste avdelning från vilken jag fick en man till hjälp att stödja Nordenfalk. Han hade blivit sårad i munnen, något som ej hindrade honom att röra benen; och blott han fick stöd för att uppbära kroppstyngden kunde han gå.

Under fortsättningen av vårt återtåg avtog elden allt mera i vår närmaste omgivning. Vi kunde därav med visshet sluta till att befästningen vid broarna ännu innehades av oss, samt att beskjutningen därifrån ännu hindrade preussarna att sätta sig fast i terrängen närmast övergångsstället. Detta var en befriande tanke, som ingav hopp om att komma över till Als och därmed undgå förödmjukelsen att bli avskuren och nödgas träda i fångenskap. Slutligen uppnåddes det efterlängtade målet, broarna vilka oaktad häftig beskjutning från fiendens artilleri dock fortfarande voro trafikabla.

² Axel Ivar Key (f. 1840, † 1927) blev underlöjtnant i Första livgrenadjärregementet 1858, kapten 1878, major 1887, överstelöjtnant 1892 och erhöll överstes avsked 1895.

Men passagen över dem gick långsamt och brakte leden i oordning. Ty då var och en ville fortast möjligt komma fram uppstod svår trängsel; och villervallan ökades därigenom att man ej hann undanskaffa de döda kropparna av de kamrater, som här träffades av döden, utan man måste söka bana sig väg över de fallna. Sedan vi till sist kommit över till Als, lämnade vi Nordenfalk till en sjukvårdsavdelning».

Här mötte honom hans uppappare, som gråtande över den olycka, som drabbat hans »svenske herre», även tog honom om hand. Någon undersökning eller förbindning av såret medhanns dock ej, utan lades Nordenfalk jämte ett antal andra sårade på en fjäderlös bondvagn, för att föras den en mil långa vägen till Hörups hamn (öster Sönderborg).

Färden, som tog ett par timmar, var ytterst smärtsam. Utsatt för solhetta och damm i det öppna såret plågades han även av en brännande törst, knappast mildrad av den portion saltvatten som en välmående soldat givit honom vid avfärden. Framkomna till Hörups hamn fördes de sårade ombord på en förhyrd ångare, där ett första förband anlades. Den välvillige befälhavaren ombord, en norrman, hjälpte här Nordenfalk att med ett halmstrå få i sig litet vin och vatten. Färden till Köpenhamn tog ett helt dygn och efter framkomsten fördes han till militärsjukhuset i »Sölvgadens kaserner» där den bästa möjliga vård ägnades honom, och redan den 25. telegraferade han hem: »Tillståndet nu gott, blott ytterlig mattighet och sömnlöshet. Sårfebern var lindrig, skärvor av kulan uttagna, detta tämligen smärtsamt. — — — Hungrig som en varg, kan intet äta».

Vistelsen på sjukhuset blev dock ganska långvarig och behandlingen ytterst plågsam, då lämpliga smärtstillande medel vid denna tid ännu saknades, såvida man ej som sådana räknar de köpenhamnskor av alla åldrar, som dagligen besökte honom, medförande blommor, vin och kuddar (!) eller erbjödo sig att läsa högt för honom. Naturligtvis saknade han ej heller besök av anhöriga och landsmän.

När såret var någorlunda läkt började tandläkarens smärtsamma operation. I ett brev av den 3. juni beskriver Nordenfalk själv en dylik »— — — sedan allt var läkt skulle nerverna brännas upp och var han därför nog barbarisk att glödga flera tjocka ståltrådar och utan barmhärtighet köra dessa rätt upp i de förra tandhålorna så att jag trodde mig känna dem ända upp vid ögonen. Detta repeterades flera gånger och jag kunde ej motstå begäret att helt tyst och stilla sönderkrama hans stolskarm, vilken kraftyttring dock för ett ögonblick kostade mig sansen och några blodiga fingrar. — — —»

Efter två månaders sjukhusvistelse återvände Otto Nordenfalk till sitt regemente, som ännu befann sig på Als.

Kort efter de blodiga striderna vid Dybböl, som kostade danska armén 1 400 döda och sårade samt 3 400 fångar³ hade i London sammanträtt en konferens med ombud från Danmark, Preussen, Österrike, Tyska förbundet, England, Frankrike och Sverige-Norge. Efter åtskilliga fruktlösa be-

³ Av svenskarna hade tre officerare och en underofficer stupat; 6 officerare och 6 underofficerare och meniga voro sårade eller fångna eller bådadera. — Antalet svenska frivilliga inom den danska armén 1864 uppgick till 434 per-

mödanden slöts den 9. maj en vapenvila att gälla en månad räknat från den 12. maj.

Den månadslånga fristen medförde emellertid icke någon fred och när det förlängda vapenstilleståndet den 26. juni utgick utan att freden slutits, öppnades fientligheterna ånyo. På ön Als fanns vid denna tidpunkt utom 3:dje regementet fyra andra infanteriregementen beredda att söka avvärja ett befarat landstigningsförsök.

Kort före vapenvilans slut hade som nämnts Otto Nordenfalk återförenat sig med sitt regemente. »Själv är jag ganska nöjd att åter vara tillbaka vid det goda 3:dje Regementet, där jag vänligt mottogs av alla», skriver han i ett brev hem daterat: Barackerna utanför Sönderborg den 27. juni. »Jag hade häromdagen» (före vapenvilans slut), skriver han vidare, »den lilla vakten, som står nedvid bron och som skall bese passen hos de överfarande. Jag var ett par gånger över med några depecher⁴ och talade med en preussisk officer på en tämligen rådbråkad tyska. Alla statstelegram till och från London befordras nu denna vägen och måste på båt översändas och hämtas på andra sidan sundet. Den preussiska officeren ville komma över och hälsa på oss, men detta var just ej förenligt med god ordning. Då jag visade honom stället varest jag föll sårad och han fick höra att jag träffades i munnen, betygade han sin uppriktiga ledsnad, men ursäktade sig med att vi själva sköto lika oförsynt. Han själv var med den 18. april och när vi kollationerade befanns han ha hört till det regemente, som rimligtvis slagits mot oss den dagen, och som lär ha förlorat många officerare och halva delen av hela regementet. Jag bad honom att en annan gång få gå i fred när man en gång blivit skjuten.» Tyskarnas förluster den 18. april uppgives varit 1 200 man. Deras åtgärd att beskjuta en sårad, när några stridbara fiender ej fanns i närheten, väckte i Danmark stor indignation.

NOTIS OM LILLE JÖNS ANDERSSONS BEGRAVNING.

Docent Gustaf Utterström har haft vänligheten påpeka en notis i serien Tull och accis för Stockholm (vol. 324, KA), som närmare bestämmer datum för köpmannen Lille Jöns Anderssons död (jfr ovan s. 62). Den 27 april 1581 uppköpte nämligen hans son, mästare Lars Lælius, från ett holländskt skepp en halv åm »bastart» (sött russinvin) till sin fars begravning.

B. L.

soner, varav 230 meniga, enl. H. Müllern, Bismarck och de svenska krigsfångarna 1864 (Aktuellt och historiskt. Meddel. från militärhist. avd. vid k. Militärhögskolan 1964), Bil. 1. En översikt över de i kriget stupade, sårade och tillfångatagna lämnas i Bil. 2. I en tredje bilaga lämnas vissa personuppgifter om de svenska frivilliga som rekryterades ur alla samhällsklasser.

⁴ Tyskarna höllo nu Sundevedshalvön besatt. Sönderborgsbroarna hade förstörts av danskarna omedelbart efter återtåget från Dybbøl.

RECENSIONER

Medeltida kulturhistoria

Kulturhistoriskt lexikon för nordisk medeltid från vikingatid till reformationstid (se senast PHT 1962, s. 94 f.) fortskrider med ett band per år. Senast har utkommit band 8 (Judas — konfiskation; 704 sp. + 8 planscher) och 9 (konge — kyrkorummet; 720 sp. + 8 planscher), tryckta 1963 resp. 1964 (Allhem, per klbd kr. 57: —).

Artiklarnas karaktär är liksom urvalsprinciperna densamma som i tidigare band. Personnamnen är sålunda fortfarande fåtaliga i artikelrubrikerna. Liksom förut är det i sådana fall mest fråga om bibliska personer såsom Judas Iskariot, Judas Taddeus och Kristus, personer, som blivit föremål för helgondyrkan, såsom Katarina av Alexandria, Katarina av Siena, Katarina av Vadstena, Knut den helige, Knut Lavard och Kristoffer eller historieskrivare såsom Hermann Korner och Albert Krantz. Det rent biografiska behandlas även i dessa artiklar mest i förbigående, medan vederbörandes kult och litterära eller konstnärliga behandling samt — i fråga om historieskrivarna — produktion fått största delen av utrymmet. Professor Matti Kuusis artikel Klaus Kurki, som tillkommit med anledning av dikten Elinan surma, i vilken han är en av huvudpersonerna, är dock alltför knapp, då den i fråga om det biografiska endast meddelar, att vederbörande var »domare i övre Satakunda på 1450—1470-talen». Av brev i urkundspublikationen Finlands medeltidsurkunder framgår sålunda bl. a. att han var häradshövding och fogde. Det måste också framhållas, att Kuusi missleder läsaren, då han vid diskussion av en liknande sägen om vederbörandes morfar Klas Lydekesson Diekn utan vidare påstår, att dennes första hustru »verkligen» hette Elina. Eric Anthoni har nämligen i sin uppsats om Lydekessönernas Djäkneätt (Genealogiska samfundets i Finland årsskrift 1948, s. 38) påpekat, att detta gifte endast är känt från mer än ett sekel yngre uppteckningar, vilka enligt Anthoni torde återgå på traditionen om det hustrumord, som Elinan surma behandlar, och visar, att denna varit levande ännu i 1550-talets Finland.

Till sin karaktär snarlika personartiklarna är de artiklar, vilkas rubriker visserligen ej är personnamn men innehåller dylika, såsom Jungfru Marie psaltare (författaren, Tryggve Lundén, har här förbisett framlidne professor Gottfrid Carlssons uppsats Jungfru Marie psaltares brödraskap i Sverige i Kyrkohistorisk årsskrift 1947, s. 1—49), Karlamagnús saga, Karlskrönikan, Kettil Runskesägnen, Knýtlinga saga och Kolumbasses.

Personhistoriska i kollektiv mening är artiklarna jøder (d. v. s. judar), kapellgeistlighet, karmeliterordenen, kartusianorden, kloster, klosterväsen och kurer (karelarna behandlas under uppslagsordet Karelen), och en liknande grupp är artiklarna om titlar och yrkesmän såsom junker, kammarmästare, kansler, kirkeværger, klockare, klockgjutare, kokk, kollektor, konge samt kyrkofäderna och kyrkolärarna.

Åtskilligt personhistoriskt stoff förekommer även i artiklarna om källor och litterära verk såsom Jungfruspegeln, Jyske krønike, jærtegnssamlinger, kalendarium, kanonistisk litteratur, kjærlighetsdiktning, klagesang, kongebrev, kongesaga, kongspeillitteratur, gregoriansk koral, Kringla, Kristdigte och kungalängder, i heraldiska och sfragistiska artiklar såsom kavle, klämma, kongeseigl och kvinnosigill samt i artiklarna konge- og fyrstebilder och konstnærs- och hantverkarsignaturer.

Ur allmän synpunkt må särskilt framhållas, att artikeln Kalendarium innehåller en tabell över de sju gamla svenska stiftens medeltida kalendarier samt ett jämförande årskalendarium omfattande hela Norden. Av denna artikel har ett begränsat antal särtryck framställts. Särtrycken kan beställas både genom den svenska redaktionen och genom huvudredaktionen i Köpenhamn.

Hans Gillingstam

Det medeltida Varend

Lars-Olof Larsson, *Det medeltida Varend* (Bibliotheca historica lundensis, XII; Lund, Gleerup, 1964, 536 s., pris kr. 36: —).

I den rika flora av medeltidshistoriska avhandlingar, som på senare år vuxit fram, har några fått lokalhistorisk inriktning. Den senaste har ovanstående titel. I denna bok tecknas Varends öden från äldsta tider till 1500-talets mitt, där skildringen omfattar även Dackefejden, vilken här för första gången gjorts till föremål för en fullständig och vetenskapligt dokumenterad framställning. Att på detta sätt det jämförelsevis fylliga 1500-talsmaterialet sammanställts med de mera ofullständigt bevarade medeltidskällorna, har varit fruktbart och utgör ett framsteg i jämförelse med Curt Härenstams i övrigt rätt likartade avhandling 1946 om Finnveden under medeltiden.

Det ligger i sakens natur, att ett rikt persongalleri möter oss i denna digra avhandling, vilken tack vare ort- och personregister lätt kan användas som uppslagsbok. Starkast är det personhistoriska inslaget i den del av boken, som följer efter den kronologiskt disponerade skildringen och kallats »Gods- och släkthistorisk avdelning». Som sista kapitel ingår här efter Härenstams mönster utredningar om tjugoen frälsesläkter eller släktgrupper, vartill som bilaga fogats häradsvis ordnade historiker för Varends medeltida sätesgårdar.

I terminologiskt hänseende kan mot detta kapitel invändas, dels att en adlig släkt till skillnad från en ofrälse brukar kallas »ätt», dels att ätter med verkliga eller senare på sköldemärkena bildade namn ej bör kallas »Bonde-släkten» (just detta namn ger ju i sammanhanget olyckliga associationer) eller »Lejonbalksläkten» utan ätten Bonde resp. ätten Lejonbalk. Däremot bör man givetvis skriva Bergkvaraätten o. s. v., då det gäller ättenamn, som bildats på ortnamn.

Utredningarna om frälseätterna koncentreras till respektive ätters anknytningar till Varend men är även av mera allmänt intresse, eftersom några av dem gäller sådana rikshistoriskt betydande ätter som Bielke, Bonde och Trolle. Dessa tre ätter har visserligen tidigare förtjänstfullt behandlats av andra forskare, men författarens speciellt värendska aspekter gör, att hans framställning ger åtskilligt nytt. Framför allt kan nämnas hans påpekanden om indicierna för en numera knappast utredbar frändskap mellan ätten Bonde och tre andra småländska ätter, vilka liksom den förde en båt i vapnet, nämligen Sune Jonssons ätt, ätten Hjärne och Birger Turessons ätt. I framställningen om ätten Bonde ingår en synnerligen beaktansvärd utredning om dess ursprung, enligt vilken den än i dag fortlevande ättegrenens stamfader, väpnaren Eregisle Petersson (levde ännu 1350), var son till en Peter Öjarsson, vilken omkring 1300 förvärvat gårdar i Uppvidinge härad, som senare tillhörde Eregisle Petersson, och vilkens jordabrev liksom Eregisle Peterssons ättlingars avskrivits i en av Lars Eriksson Sparres kopieböcker i Riksarkivet. Att Peter Öjarsson även var fader till Eregisle Peterssons broder Tord Bonde, konung Karl Knutssons äldste kände stamfader, såsom författaren utan vidare förmodar, är dock icke lika troligt. Det är nämligen ej bevisat, att de var helbröder, ty det gemensamma båtvapnet kan givetvis vara ärvt från mödernet, varifrån det bland andra personer med samma vapen förekommande namnet Eregisle i så fall också härrör.

Bland de viktigaste av de av Larsson behandlade släkterna var också den gamla värendska lagmansätten, som efter sitt vapen kallats Lejonbalk. Hans värdefulla framställning om denna ätt rättar flera fel i J. Silfvings framställning om densamma. På en punkt är det dock Silfving och ej Larsson som har rätt, nämligen i fråga om dateringen av DS, nr 4526 (s. 388, not 16). Utgåvans »quinguesimo» är nämligen ej, som Larsson tror, en felskrivning i originalet för »quinto» utan vilar på en felaktig förkortningsupplösning i utgåvan; i originalet står »primo» (se rättelse i DS 6, s. 1146). En ren gissning är det, då Larsson uppger, att ättens stamfader Karl Ingeborgssons lejonbalkvapen »av allt att döma» härrörde från mödernet, medan hans söners vapen, en vinge (»pukehorn») »troligen upptagits efter farfadern». Intetdera vapnet kan nämligen beläggas före Karl Ingeborgssons och hans söners tid. Påståendet, att dessa gissningar skulle göra det sannolikare, att Karl Ingeborgsson var son till en »Folke de Verendia», såsom Larsson av andra, ej heller övertygande skäl anser troligt, är också en av skönhetsfläckarna i denna gedigna avhandling (jfr numera ÄSF 1: 2, s. 163).

Att även andra smärre fel och förbiseenden insmugit sig, har naturligtvis ej kunnat undvikas. Personligen reagerar jag mot att författaren förbisett mina uppsatser om ätten Slaweka och om Johan Slawekas tredje hustrus härstamning i denna tidskrifts årgångar 1947 resp. 1953, vilket föranleder honom att felaktigt identifiera Johan Slawekas tredje hustrus småländska gods med dem som denne köpt från Kristina Matsdotter i Martorp (nu Malltorp, ej Marbäck, som Larsson skriver s. 399, not 48). Förutom det anförda belägget från 1552 för att Växjö medeltida domkyrkoarkivalier ej förstörts under Dackefejden (s. 357, not 1) hade även kunnat anföras ett av

Sven Ljung i Hylltén-Cavalliusföreningens årsbok 1958—1959, s. 121, publicerat belägg från 1554.¹ Jan Liedgrens lilla uppsats i RIG 1963 om Nils Ryning på Lidhult i Uppvidinge härad begravningsräkning har tydligen utkommit alltför sent för att kunna beaktas av Larsson.

Hans Gillingstam

Jönköpings historia

Jönköpings stads historia. Del I. Från äldsta tid till stadens brand 1612 (Värnamo 1963, 467 s., pris. kr. 30: —, ill.) är uppdelad i två partier: »Jönköpingstrakten under förhistorisk tid» av Holger Arbman, och »Jönköping under medeltid och äldre Vasatid» av Lars-Arne Norborg. Stadens historia har förut behandlats i en utförlig monografisk framställning i fyra digra band tryckta 1917—21. Motsvarande avsnitt av »Fornjönköpings» historia skrevs av skriftställaren Rudolf Björkman. Det äldre arbetet, vars upplaga är så gott som slut, karakteriseras i den nya historikens förord som svåröverskådligt, och avsikten med den nya monografien säges vara dubbel: att erbjuda en på samma gång mer lättillgänglig och mer vetenskaplig framställning. Tack vare en luftig typografi och en smidig notapparat men först och främst genom Norborgs väldisponerade uppläggnings och strama, eleganta och moderna framställning kan också detta dubbla syfte sägas ha vunnits. De enda som möjligen kan ha skäl att beklaga stramheten är de personhistoriskt inriktade. Här hade Björkman med sin utförlighet åtskilligt mer att ge i notisväg.

Norborg har intressanta synpunkter på de svenska regenternas stadspolitik från Magnus Ladulås och fram till Karl IX. De relativt få personer nedom tronen som tas upp framträder i klar relief. Bland medeltidens borgare lägger man märke till borgmästaren Unne Björnsson, som särskilt gynnade Birgittakulten i Jönköping och instiftade ett altare och prebende till hennes ära i stadskyrkan. Hans son Magnus blev Vadstena klosters generalkonfessor 1444 och dottern Ragnhild inskrevs 1453 som nunna där (jfr PHT 1963, s. 119). I juli 1521 har de båda borgmästarna i Jönköping Germund Svensson (ej att förväxla med den samtida Germund Svensson av ätten Somme) och Nils Arvidsson (ej identisk med Nils Arvidsson av ätten Bååt) anslutit sig till Gustav Erikssons upprorsrörelse och står typiskt nog som förmedlare av bud från den västgötske stormannen Ture Jönsson (Tre rosor) till den småländske stormannen Ture Trolle på Bergkvara. Nils Arvidsson skulle nästa gång uppträda i upprorssammanhang 1529, då Jönköpings borgerskap, på nytt i nära anslutning till västgötarna, sökte ändring i de politiska förhållandena. Det s. k. »västgötaherrarnas uppror» motiverades i propagandan med religiösa skäl. Norborg, som ägnar upproret ett relativt stort utrymme, anser den egentliga orsaken vara handelspolitisk (jfr uppsats av Norborg i

¹ Påpekande av arkivarien Jan Liedgren, som tidigare daterat förstörelsen till Dackefejden, enär inga brev från Växjö kommit till Riksarkivets gamla samling eller förtecknats av Rasmus Ludvigsson.

Scandia 1961). Nils Arvidsson skulle inför kung Gustavs skickliga manövrer tvingats lämna sina västgötska bundsförvanter i sticket och fått utlämna bevismaterial mot dem. Själv miste han län och fögderi men togs snart åter till nåder av kungen.

Ett annat framträdande borgmästarpar var de rika köpmännen Måns Jönsson och Augustinus Hansson, som båda satt i domstolen i Linköping 1600. Karl IX:s tid innebar en blomstring för Jönköping, vars strategiska betydelse nu liksom tidigare kom i blickpunkten vid perioder av motsättning till Danmark. Augustinus Hansson var Karl IX:s direkta stöd, när det gällde att sätta i gång järnhanteringen vid Taberg. Augustinus Hanssons och hans hustru Kristina Törnesdotters vackra gravsten, där de framställts som Adam och Eva stående vid foten av ett träd, hör till de få som bevarats från den gamla stadskyrkan. Den mest kände Jönköpingsborgaren från epoken är otvivelaktigt arkitekten och byggmästaren av flamländskt ursprung Hans Fleming (jfr SBL bd 16), som 1601 skaffade sig gård i staden och senare gifte sig med en borgardotter därifrån. Slottsbygget, på den gamla slottsgrunden, och befästningarna stod klara vid danskarnas inmarsch juli 1612. Befolkningen brände liksom 1567 själva sin stad, men fästningen hölls och utsattes ej för anfall. I enlighet med Hans Flemings planer flyttades senare själva stadsbebyggelsen något. Branden 1612 blev slutet på »Fornjönköpings» tillvaro.

Personregister för medeltid och 1500-tal vållar alltid vissa bekymmer. I och för sig kan det många gånger vara praktiskt, i synnerhet när det gäller borgerliga namn, att ställa upp det efter förnamn som Norborg gjort. Ett nödvändigt komplement måste emellertid vara hänvisningar från släktnamnen. Clas Bielke och Claus Rönnow står här enbart på C, brödraparet Joakim och Ture Trolle är vitt skilda, liksom de för Jönköping betydelsefulla länsherrarna Sten Eriksson och Axel Stensson Leijonhufvud, far och son, Hans Fleming står enbart under H osv. Avsikten har tydligen varit, att i registret också upptaga namn som förekommer i notapparaten, vilken står för sig i slutet av boken. Detta har emellertid utfallit olika. Borgmästaren Nils Arvidssons rätt utförliga förekomst i notapparaten har t. ex. i registret förts på frälsemannen Nils Arvidsson (Bååt). Den bemärkte kyrkoherden Andreas Torchilli förekommer på åtminstone ett par sidor till med personhistoriskt viktiga upplysningar (s. 427, 429).

Birgitta Lager

Enköpings äldre historia

Med erfarenheter från forskning och författarskap rörande Söderköping, Arboga och Uppsala under medeltid och Vasatid har fil. dr *Sven Ljung* senast publicerat *Enköpings stads historia, I. Tiden t. o. m. 1718* (Lund 1963, ill.; 553 s.; pris kr. 35: —, inb. 43: —). Enköpings stads arkiv (i Uppsala landsarkiv) har varit en rikt givande källa, ej minst dess tänkeböcker och rådstuguprotokoll, som för åren 1540—95 utgivas av dr *Ljung* i Svenska

Fornskriftssällskapets samlingar. Han har ej heller försummat medeltidsbrevens vittnesbörd utan redogör för folklandsprosten i Enköping på ärkebiskop Stefans tid, gråbrödraklostret och hospitalet från Magnus Ladulås' tid och skolan, som i ett par hundra år levde på riddaren Sten Bengtssons (Bielke) donation 1406 av bl. a. en badstuga. Särskilt kan noteras, att förf. framdrager en rad skäl för att Magnus Ladulås' gåvobrev till klostret med årtalet 1278 först tillverkats på Karl Knutssons tid, och att han (liksom redan i HT 1959) avvisar identifieringen av Enköpings kloster med det Tröggö kloster, som nämnes 1483—84. Ljung fullföljer därvid den Enköpingsfödde landsantikvariern N. Sundquists påpekande 1931, att utfärdaren av Tröggöbrevet kallar sig abbot och hälsar med Gud och S:t Bernhard, varför klostret måste tillhöra cistercienserorden och ej franciskanorden (som Enköping), vilket bl. a. förbisetts av rec. i *Donum Boëthianum* 1950 (Ljung anger s. 193—94 dess tryckår till 1942).

Boken är en fyndgruva för kulturhistorien med många målande detaljer och väl valda illustrationer. Stadsplan och bebyggelse, handel, hantverk och grönsaksodling, seder och missbruk, brott och sjukdomar, uppgång och förfall tecknas där. Bland den rad personer, som verkat i Enköping och som skildras av Ljung, märkas präster såsom den boksynte Gudmarus Frederici, den heliga Birgittas följeslagare, och den från Uppsala möte bekante Ericus Olai Skepperus, vars epitafium i Vårfrukyrkan pryder boken, fogdar som Nils Varg på kung Gustafs tid och de stadsskrivare, som fört tänkeböckerna. Borgmästarbiografierna meddelas i en exkurs s. 460—511. Bland dem återfinner man (även med epitafium) Mats Jöransson, som från 1609 till sitt fall 1622 var kungl. maj:ts kopparköpman och vars roll vid grundandet av Falu stad skildrats av K.-G. Hildebrand i hans stadshistoria 1946. En senare borgmästare Hans Adde, som drabbades av suspension och olika familjebekymmer, var son till Enköpings på sin tid mest betydande köpman, holsteinaren Hans Addeesson (död 1712). En del av dennes köpmansarkiv har bevarats i den ur stadens arkiv utbrutna Addeska samlingen i Uppsala landsarkiv och har givit åtskilliga bidrag till komplettering av de officiella källorna. En autograf (nu i Enköpings museum), avbildad i Ljungs bok, har den mänskligt rörande texten: »Her inne ligger min son Fredrich Addeesson förste hårr som honnom på jessan afklippades a:o 1668 d. 23 decemb. om afton klockan 7».

Jan Liedgren

Gammalt och nytt om Stockholms blodbad

Den 8 november 1520 förklarade ett antal av konung Kristiern samman kallade biskopar och lärda teologer med anledning av en av ärkebiskop Gustaf till konungen ingiven klagoskrift och en av ärkebiskopens ombud mästare Jon framställd fråga, att de i skrivelsen angivna missgärningarna vore uppenbart kätteri; ogärningarna voro uppenbara för var man och bevisade med de anklagades beaktelse, och det framhölls att herr Sten och

hans anhängare i flera år stått i högsta bann, med förhärdade hjärtan föraktat bann och interdikt och genom ett okristligt förbund mot ärkebiskop Gustaf trätt ifrån den romerska kyrkans lydnad. Följande dag kungjorde konung Kristiern (två originalbrev till olika delar av Västergötland funnos i riksarkivet till slottsbranden 1697), att de lärda männen dömt de anklagade till uppenbara kättare och bannsmänniskor mot romarkyrkan och kristen tro, och att han därför låtit dem undergå, vad S:t Eriks lag innehåller om hur kättare och bannsmänniskor skola straffas. Dessa båda urkunder inrama det stora blodbadet, som inleddes med avrättningen av två biskopar.

Samtid och eftervärld ha tvistat om den närmaste anledningen och de djupare orsakerna till blodbadet, om den rättsliga procedurernas karaktär och om ansvarsfrågan. Ej minst svärförklarligt har man ansett det vara, att Kristiern på detta sätt bröt den före kröningen beviljade amnestien och att han avrättade biskoparna.

Under år 1964 har i en Aldusbok *Twistefrågor i svensk historia* två av de viktigaste inläggen under det senaste halvsekllet omtryckts, nämligen Gottfrid Carlssons uppsats i HT 1920 och Lauritz Weibulls i Scandia 1928.¹ I en inledning erinrar redaktören, docent Birger Sallnäs, om ett annat viktigt bidrag nämligen Kauko Pirinens uppsats i HT 1955, kallad »Källorna till Stockholms blodbad i kanonistisk belysning». Rec. vill även framhålla de väsentliga bidrag rörande urkundernas skick och karaktär, som publicerats av Emil Hildebrand i HT 1918 och av Lars Sjödin i två avsnitt av hans avhandling 1943.

Året 1964 har även givit oss två nya större arbeten om Stockholms blodbad. Det första är Sven Svensson: *Stockholms blodbad i ekonomisk och handelspolitisk belysning* (Lunds universitets årsskrift N. F. 56: 2; 296 s; pris kr. 35: —). Med utgångspunkt i ett citat av Arthur Stille går förf. till storms mot Erslevs tes 1891: »Det stockholmske Blodbads Forhistorie begynder Dagen forud for selve Blodbadet». Enligt förf:s mening har forskningen alltsedan Erslev bundits av ett alltför kort perspektiv; blodbadet måste ha planerats i förväg, och någon eller några måste ha tillhandahållit proskriptionslistor. Förf. anser, att den ekonomiska vinsten av konfiskationer från ledande Stockholmsborgare varit den främsta drivfjädern, och utpekar Gorius Holste (till vars biografi Gottfrid Carlsson för ej länge sedan lämnat bidrag, se PHT 1961, s. 79 och 120) som mannen bakom proskriptionslistan på stockholmare; hans växlande öden följas fram till krutkonspirationen 1536. Svenssons uppfattning av den juridiska proceduren kan i korthet karakteriseras med kapitelrubriken »Riksrådsmötet som ersattes av en kättardomstol» och satserna: »Den mycket omskrivna sententian, utpekad som blodbadets viktigaste källa, den enda säkra kvarlevan från blodbadet, kan uppenbarligen inte tillskrivas någon som helst betydelse för avrättningarna den 8 november och följande dagar. Någon verklig dom utgör den inte, och beteckningen sententia är i själva verket missvisande. Den har aldrig bildat någon integrerande del av själva händelseförloppet utan står som ett löst vidhängande appendix helt utanför» (s. 186). Framställningen är mycket

¹ Lauritz Weibulls uppsats ingår även, jämte andra problemstudier av honom, i en sammelvolyt *Stockholms blodbad* . . ., utg. av Curt Weibull 1965.

lättflytande, och författarens engagerade kritik av de Erslevska och Weibullska utläggningarna är mycket underhållande.

Svensson har dock uppenbarligen skjutit över målet. Konsten vid problemlösning är ju att få alla bitar att passa in i pusslet, och det är metodiskt otillfredsställande att på bekostnad av samtida koncept och original (eller väl styrkta uppgifter om sådana) göra en psykologiserande tolkning med stöd av långt senare berättelser och händelser.

Pirinen visade, att Weibulls tes om en enligt gällande internationell kanonisk rätt regelrätt genomförd kättarprocess icke var hållbar. En annan tes, som förfäktades av Weibull och efter honom mer eller mindre aningslöst accepterats av senare författare, var att biskoparnas och prelaternas kättarförklaring var en dom eller sententia, och att Kristiern endast exekverat domen. Denna uppfattning, som har sin främsta grund i ordalagen i konungens proklamationer till Västergötland, bestreds i Sverige både av Olavus Petri och Gustaf Vasa, alltifrån den stora propagandaskriften 1523.

I en tyvärr ganska svåräst avhandling med den talande titeln *Blodbadet i Stockholm og dets juridiske maskering* (Munksgaard, 1964) har dr Niels Skyum-Nielsen ånyo grundligt prövat källornas karaktär i ljuset av inhemsk och utländsk doktrin och rättspraxis. Dr Skyum-Nielsen hävdar med goda skäl, att kättarförklaringen icke var en dom utan ett utlåtande, och att den icke var blott ett teoretiskt svar (*deliberatio*) på en fråga utan en konkret och bindande förklaring (*declaratio*) av tillkallade experter. Med stöd av denna *måste* konungen ha fällt dom, kanske muntligen (s. 129). Bland förf:s märkligaste forskningsresultat är, att denna dom fällts enligt gällande svensk lag (»S:t Eriks lag»): Upplandslagens kyrkobalk flock 13 stadgar om den som satts i bann: »Vill han ej sig rätta och nåder söka innan natt och år, då skall konungen tillsägas, och konungen äger över honom med svärd rätta». Liknande formuleringar finnas i Södermanna- och Västmannalagarnas kyrkobalkar, och Östgötalagens kristnobalk flock 25 säger: »Nu vill han ej bötas före, då skall biskopen konungen tillsäga. Konungen må honom halshugga låta». Förf. har även ur svenska synodalstatuter lyckats väsentligen komplettera Pirinens och Weibulls undersökningar om vad som var gällande kyrkorätt i Sverige, och ur anteckningar av biskop Hans Brask har han dragit fram belysande belägg på vad kättarförklaringens utfärdare kände till av dekreteralrättens och de svenska statuternas stadganden om påföljderna vid överväld mot och fängslande av biskop. Intressanta exempel anförs av förf. på hur lätt olydnad mot kyrkomännens påbud kunde övergå i vad som i svensk senmedeltid kallades kätteri. Viktiga punkter i dr Skyum-Nielsens rekonstruktion av förloppet äro, att förbrytelse (nedbrytandet av Stäket m. m.) voro uppenbara och att processen vid uppenbart kätteri var summarisk (den var varken akusatorisk eller en inkvisitionsprocess), att kätteriet bröt löftena om amnesti och att det långvariga bannet medförde dödsstraff. Det märkvärdiga är, att Kristiern och ärkebiskopen bröto mot sedvanan att ändå låta nåd gå före rätt. Men som juridiskt möjlig form täckte den valda proceduren i förvånansvärd grad vad som skedde. Ett sammandrag av sina resultat lämnar förf. under rubriken »Nya synpunkter på blodbadet» i den ovannämnda Aldus-boken.

Säkerligen är ej diskussionen om blodbadet avslutad med 1964 års böcker. Några randanmärkningar skola lämnas här.

För urvalet av de mest framskjutna offren, biskoparna och riksråden, har av ålder förekomsten av hemliga protester och »Brasklappar» ansetts spela en roll. Några exempel på sådana protester anförs av dr Skyum-Nielsen (s. 95 f.), bl. a. Peder Månssons m. fl. protest 1527/19/2 mot domen över Peder Jacobsson. Härtill kunna läggas Hans Brasks protest mot disputationen om läran vid Västeråsriksdagen 1527 (KA 1903, s. 85), och de protester, som avgåvos 10 och 27 aug. 1531 (HT 1897, s. 61 ff.) och jan. 1528 före biskopsvigningarna (se härom senast S. Kjollerström, Kräkla och mitra, 1965, s. 14—23).

Skyum-Nielsen framhåller, att det juridiska ansvaret för blodbadet vilar på konungen, men att det var de tre biskoparna (Jakob Ulfsson, Otte Svinhufvud och Gustaf Trolle), särskilt Gustaf Trolle, som räckte bödelssvärdet till konungen, grymt och välberäknat (s. 173). Ett egendomligt intryck ger den sats »at christne menniskes blod ey skulle wdgydes», som ärkebiskop Gustaf anför i sitt förnyade förpliktelsebrev till konung Kristiern och hans son Hans 1530 22/2 (Allen, Breve og Aktstykker, 1854, s. 569 f.; frasen är tillagd i odat. koncept, Münchenersaml. nr 4001, DRA) som skäl för hyllningen av Kristiern på Brunkeberg 24 okt. 1520. Hyllningen på Brunkeberg omtalas även av Olavus Petri (om dateringen se N. Ahnlund, Stockholms historia före Gustav Vasa, 1953, s. 507 f.).

Av stort intresse är Skyum-Nielsens tolkning och värdering av den relation, som Uppsalakanikerna Göran Turesson, Peder Galle och Erik Geting avgåvo på Gustaf Vasas befallning före kungavalet 1523. Enligt hans mening ville de tre göra gällande, att kättarförklaringen endast var en deliberatio, ej en declaratio (s. 106), och att de icke förstått det onda uppsåtet med frågan om kätteriet eller att därpå skulle följa en dom (s. 128 f.). Uppfattningen, som på en väsentlig punkt vilar på en översättning av ordboksredaktören Kaj Bom, torde nog komma att anfäktas. Lauritz Weibull menade, att kanikernas relation skrivits med kännedom om kättarförklaringens lydelse och sigillanter. Dettas pergamentsoriginal bör emellertid rimligen redan då ha förvarats i Danmark. Gustaf Vasa kunde emellertid i Strängnäs 1523 på nära håll få åtskilliga uppgifter därom, ty både Hans Brask och Laurentius Andreæ hörde till utfärdarna av kättarförklaringen.

Fotografier av kättarförklaringen och av dess sigill illustrera dr Skyum-Nielsens bok. En uppdelning av utfärdarna i sigillanter och icke-sigillanter ger följande resultat. Av de 14 utfärdarna ha (enligt Hildebrand 1918 och Sjödin 1943, s. 254 f.) endast 8 beseglat, nämligen biskoparna Gustaf Trolle, Hans Brask, Jens Beldenak och Otte Svinhufvud samt domprosten Göran Turesson och tre andra Uppsalakaniker (Peder Galle, Erik Geting och Matts Eriksson). En minoritet om 6 andliga har icke beseglat, nämligen ärkedjåknen Verner (Nicolai) i Linköping, ärkedjåknen Laurentius Andreæ i Strängnäs, dekanen Jöns (Johannis) i Skara, doktor Laurentius (Petri) av dominikanorden, kaniken mästern Henrik (Sledorn) i Uppsala och kaniken mästern Sven (Jacobi) i Skara. Av dessa blev Sveno Jacobi kung Gustafs kansler från 1524 och efterträddes dec. 1528 av Henrik Sledorn; den senare,

som under 1520 var ärkebiskop Gustafs kansler, fick 30 juli 1523 särskilt pardons- och försvarsbrev av kung Gustaf (se härom L. Sjödin i MRA 1933, s. 115 f.). De som underlåtit att besegla kättarförklaringen, trots att dess eskatokoll förutsätter allas besegling, ha tydligen haft lätt att godtagas av Gustaf Vasa. Sigillanten Hans Brask, den lärde dekretaljsten, kunde visserligen vid Strängnäsriksdagen samarbeta med Gustaf Vasa, men sedan han efter Västerås riksdag 1527 flytt ur riket, fick han genom ett bekant kungligt brev (säkerligen stiliserat av Olavus Petri, se L. Sjödin i HT 1928, s. 259) veta, att han vore största orsaken till att så många ädla och ärliga män gingo från deras hals på Stockholms torg. I A. L. Stiernelds permebrevssamling (nr 56) fanns ett nu tyvärr förkommet kungabrev från hösten 1527, vilket i HSH 17 (1832) refereras så: »Konung Gustaf I:s bref på gården Hulda i Kimsta socken och en dito i Skruckeby, som Biskop Brask medelst band slagit under sig och Linköpings domkyrka, hvilken gård hustru Eliana återfick, tills Biskop Brask kunde återkomma och visa sin bättre rätt». Dess fulla ordalydelse hade kanske givit ytterligare belysning åt den av biskopen i slutet av november 1520 bedrivna bannssaken mot Sven Jons-son i Hulda, som bl. a. uppmärksammats av Hans Gillingstam (PHT 1962, s. 49) och Skyum-Nielsen (s. 66).

Med den av Skyum-Nielsen antagna juridiska proceduren lyckades man kläda in hämnreaktionen mot Sturepartiet i en plausibel maskering. Men för avrättningen av biskoparna och en del av de övriga excesserna är det även enligt hans mening svårt att finna ens skenbar täckning.

Jan Liedgren

En Vasa-prinsessa och hennes dotter

Bland de småskrifter, som Harald Wieselgren år 1900 publicerade under titeln »I gamla dagar och våra» föreligger också en studie om »Markgrevinnan Cecilia, Gustaf Wasas skönaste dotter». Häri presenterar han med källmaterial bl. a. från Generallandesarchiv i Karlsruhe åtskilliga notiser utöver Fridolf Ödbergs 1896 tryckta redovisning av materialet om henne i svenska och danska arkiv. Bl. a. får man här veta, att Cecilia förutom sina sex söner även hade en dotter, som mot hennes vilja blev nunna i klostret Lichtenthal i Baden men 1614 förflyttades till klostret Friedenweiler i Schwartzwald på befallning av den regerande markgreven av Baden-Durlach, vars släktgren berövat Cecilias söner deras arvland. Hon kallades i klostret Charitas och uppgavs av en av markgrevarna av Baden-Durlach vara en »bastard-tochter».

Ytterligare material om henne ur Generallandesarchiv i Karlsruhe och Lichtenthals arkiv presenterades nyligen av cisterciensernunnan Maria Agnes Wolters i uppsatsen *Prinzessin Charitas Wasa, Konventualin in Lichtenthal* (Freiburger Diözesan-Archiv 82—83, 1962—63, s. 287—298). Här får vi veta, att Charitas fick återvända till Lichtenthal 1623, sedan en av hennes brorsöner återfått sitt arvland, och att hon dog där den 22 september 1629, två år efter det att modern dött i Bryssel.

Av ännu större intresse för Cecilias biografi är emellertid, att Charitas enligt en konventslista från abbedissevalet i Lichtenthal 1625 var fyrtiofem år gammal. Hon var alltså född 1579 eller 1580, vilket innebär, att Cecilias make, den 1575 avlidne markgreven Kristofer av Baden-Rodemachern, ej kan ha varit hennes far. Markgreven av Baden-Durlach hade alltså rätt: Hon var en »bastard-tochter». Denna slutsats lyckas författarinnan få bestrykt genom ett brev i Lichtenthals arkiv av år 1593, enligt vilket generalabboten i Citeaux befriar Charitas, som då varit i klostret i tre år, »vom Mangel ihrer Geburt und aller damit verbundenen Irregularität».

Författarinnan anser sig också med sin kännedom om den ungefärliga tidpunkten för Charitas' födelse kunna fastställa, att Charitas' fader var det spanska sändebudet i Sverige kapten Francisco de Eraso. Av dennes descher till Filip II, som refererats i Historisk tidskrift 1886, framgår, att han under åren 1578—79 flera gånger vistades hos Cecilia i Arboga, och sedan han fallit i onåd hos Johan III, tog hon sig nattetid i hemlighet in i Stockholm för att besöka honom trots broderns förbud. I föreliggande uppsats påpekas nu, att Eraso enligt arkivmaterial i Generallandesarchiv i Karlsruhe bodde hos Cecilia på slottet Rodemachern, sedan hon lämnat Sverige hösten 1579, innan han for hem till Spanien våren 1580. Tidigare har man i Cecilias umgänge med Eraso velat se ett försök av henne att mot sin broders vilja spela en politisk roll.

Hans Gillingstam

Malmögravstenar

Einar Bager, *Malmöhistoria i sten* (Malmö 1964, 162 s., inb. 22 kr.). — Ett antal gravstenar, som undandoldes i samband med Theodor Wählin's restaurering av S:t Petri kyrka i Malmö har nu kommit i dagen och publicerats av fil. dr Einar Bager som ett supplement till hans 1959 utkomna bok med samma titel (se rec. i PHT 1959). Författarens ingående kunskaper om Malmö personhistoria och historia gör det möjligt för honom att identifiera de ofta endast fragmentariskt bevarade monumenten, som i tiden sträcker sig från 1610-talet till 1810-talet. Hans bok blir på detta sätt snarast en förteckning över nyfynden, som knappast har bragt mera betydande nya fakta i dagen.

NLRn

Peter Forsskål

Thorkild Hansen, *Det lyckliga Arabien. En forskningsfärd 1761—1767* (Forum 1964, 322 s.; pris 36: 50, inb. 42: —; ill.), översatt från danskan av Olof Hoffsten, utkom i Danmark 1962. — Det är en välskriven bok, fylld av spänning, som skildrar den av danske kungen genom utrikesminister J. H. E. Bernstorff med stora kostnader och förväntningar arran-

gerade första vetenskapliga upptäcktsfärden till Arabien. Uppslaget kom från orientalistprofessorn Johan David Michaelis i Göttingen. Expeditionens sex deltagare var alla unga, filologen Christian von Haven, naturvetenskapsmannen Peter Forsskål, matematikern, astronomen och lantmätaren Carsten Niebuhr, en läkare, en kopparstickare och den svenske betjänten Berggren. Expeditionen fick i både inre och yttre bemärkelse ett dramatiskt förlopp. Ett intensivt hat mellan von Haven och Forsskål hade brutit ut i Marseille redan under utresan vid en politisk diskussion, där von Haven bl. a. smädade C. G. Tessin. Förutom prestigesympunkter och oförenliga temperament tillkom dansk-svenska motsättningar. Forsskål var som upptäcktsresande vida överlägsen den bekväme von Haven och behärskade snart också det arabiska språket bättre. Som forskare var Forsskål emellertid inriktad på att låta sina resultat inom botanik och zoologi komma inte främst danska staten utan sin avgudade lärare Linné tillgodo. Sedan expeditionen c:a ett år uppehållit sig i Egypten, samsades dock expeditionsmedlemmarna något-sånär i Arabien under hösten 1762.

von Haven var den förste som, i juni 1763, dukade under för det påfrestande klimatet. Någon månad senare dog Forsskål, 31 år gammal. Den ende överlevande av de sex, den sege, anspråklöse friesiske bondsonen Niebuhr, tog sig hem mer än fyra år senare efter fantastiska öden men under flitiga uppmätningar och kartläggningar via Bombay i Indien, Persepolis' ruiner (bl. a. avritning av dess kilskriftstexter), över Aleppo och Konstantinopel. På bästa sätt sökte han sörja för Forsskåls vetenskapliga kvarlåtenskap. Hansen ger en upprörande skildring av den vanvård som vid framkomsten till Köpenhamn drabbade Forsskåls botaniska och zoologiska samlingar. Delvis bär Forsskål själv skulden till att hans resultat blott i begränsad utsträckning kom forskningen till godo. Av ängslan för att bli bestulen på sina upptäckter arbetade han nämligen i sina anteckningar med kod och förkortningar. Niebuhr karakteriserar sin färdkamrat på följande sätt: »Själv var han som född att företaga en resa i Arabien. . . Han hade från första början vant sig vid att leva som landets egna invånare», och vidare »Forsskål var den lärdaste mannen i hela sällskapet . . . Han var arbetsam, han föraktade alla faror, besvärligheter och försakelser. Hans fel var hans diskussionslust, hans självrådighet och hans hetsighet».

Hansen har med litterär talang och osedvanlig inlevelse utnyttjat främst det rika tryckta primärmaterialet: Niebuhrs, Forsskåls och von Havens (kortfattad) dagböcker och anteckningar, Michaelis' och Bernstorffs brevväxling, Forsskåls brev till Linné, men även otryckt material om expeditionen: brev, räkenskaper, rapporter m. m. i Rigsarkivet, Köpenhamn. Bland bearbetningar rörande Forsskål kan främst nämnas Carl Christensens från 1918 och Henrik Schücks från 1923. Av de två skilda dödsdagar Hansen anger för Forsskål synes den rätta vara den 11 juli 1763.

Forsskåls dagbok för åren 1761—63 utgavs först 1950 under titeln »Resa till lycklige Arabien» av Svenska Linnésällskapet med inledning och notapparat av Arvid Uggla och K. V. Zetterstéen. Dagboken, som ej bevarats i original, är förmodligen ofullständig. Den skildrar ej resan dag för dag utan är inriktad på skildring av orter, seder, växter osv. Forsskåls öde har

också nyligen uppmärksammats i en vetenskaplig finskspråkig biografi av Eero Matinoli, »Petter Forsskål. Luova ihminen 1700-luvun Pohjalasta» (Åbo 1960; *Annales Universitatis Aboensis* nr 79; 167 s.) med tyskt referat: »Petter Forsskål. Ein schaffender Mensch aus dem Norden des 18. Jahrhunderts». Matinoli lägger huvudvikten vid Forsskåls tidigare vetenskapliga bana som filosof och behandlar utförligt dels hans i Göttingen 1756 framlagda akademiska avhandling, »Dubia de principiis philosophiae recentioris», med kritiska synpunkter på den härskande Wolffska filosofin, och dels hans i Stockholm 1759 tryckta »Tankar om borgerliga friheten», som med sitt krav på tryckfrihet ansågs förgriplig och indrogs. Denna sida av den unge rikt facetterade vetenskapsmannen Forsskål har tidigare framdragits och behandlats 1953 av Johan Dellner i »Forsskåls filosofi» (219 s.). Till slut kan nämnas att en sammanfattande framställning av Forsskåls levnadsöde och insatser lämnas i häfte 78 av Svenskt biografiskt lexikon.

B. L.

Minnesteckning över Clewberg-Edelcrantz

I Svenska Akademiens serie av minnesteckningar har som senaste tillskott hösten 1964 kommit en ytterst värdefull framställning av en av den gustavianska tidens märkligaste gestalter, *Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz* av Karl Ragnar Gierow (Sthlm, Norstedts, 1964, 274 s., pris 32: —, inb. kr. 40: —; ingår även i Sv. akad:s handl., 72). Sedan Jenny af Forselles år 1903 utgav sin gedigna gradualavhandling om Clewberg-Edelcrantz, där hon uppsårat och med stor utförlighet använt det då tillgängliga källmaterialet, har dels en omfattande litteraturforskning kastat ytterligare ljus över Clewberg-Edelcrantz som skald, kulturpersonlighet och människa, dels hans verksamhet på alla möjliga administrativa och praktiskt ekonomiska områden behandlats av fackmän. Nu föreligger med Gierows minnesteckning en ytterst fängslande bild av hans liv och verksamhet, grundad på denna moderna forskning. Dessutom har Gierow själv framdragit nytt material för att ge en viss inblick i hans personliga liv. »En fullständig, ingående levnadsteckning föreligger», enligt författarens blygsamma ord i företalet, »ännu icke, när denna är avslutad. Den fordrar en författare, som är fackman på alla de fält, där dess huvudperson var det, och dessutom på den historiska personforskningens.» En så mångsidigt utrustad författare lär knappast vara att vänta i framtiden. Man är därför så mycket tacksamare för Gierows minnesteckning. Den är gjord med kunighet, psykologisk skärpa, elegans och en personligt litterär stil, som får sin krydda av kvickhet, fyndighet och ofta en lätt ironi i formuleringarna.

Clewberg-Edelcrantz framstår, trots sin svåråtkomlighet som människa, som en fascinerande personlighet tack vare sin rika och nästan otroligt mångsidiga begåvning och sin betydande verksamhet på en hel mängd områden av sinsemellan mycket olika slag. Förf. säger, att eftervärlden glömt honom: »Han var en föregångsman, som utvecklingen följde i spåren men

tappade bort med blicken.» Alldeles rätt är väl inte detta. Han hörde visserligen inte till de gustavianska gestalter som även en något bredare allmänhet känner till som till exempel hans vän Kellgren, men för fackmannen på alla de fält han verkat är han både ihågkommen och välkänd. I Carl-Fredrik Corins sakkunniga och grundliga artikel om honom i Svenskt Biografiskt Lexikon upptar redovisningen för tryckta källor en tätttryckt helsida. Det vittnar inte om att Clewberg-Edelcrantz blivit glömd.

Abraham Niclas Clewberg föddes i Åbo som son till filologie, sedermera teologie professor Carl Abraham Clewberg och Agata Charlotta Fahlenius. När han var elva år, dog fadern, som dittills lett hans uppfostran. Gärna skulle man velat veta något mer om hans härkomst, eventuella påbrå, barnoms- och tidigare ungdomsår. Hans begåvning röjer sig i en så tidig mognad, att man skulle önska få detta mera belyst. I af Forselles avhandling får man en del uppgifter om hans kulturella påbrå från både fäderne och moderne. Fadern var en mångsidigt lärd man och tillhörde en släkt, som härstammade från hemmanet Klev i Alunda socken i Uppland. Hans far var prost i Bollnäs. Modern var dotter till biskop Jonas Fahlenius och hans hustru Sara Charlotta Teppati av italiensk börd. Efter professor Clewbergs död gifte hans änka om sig med professor Per Adrian Gadd, också han en av de mera betydande professorerna vid Åbo universitet. Fru Gadd skulle senare, då de litterära intressena i Åbo blev starka nog att uppbära en tidning, vara den första kvinna, som lämnade bidrag till denna. Den unge Clewberg tillhörde alltså under sin uppväxttid den akademiska kulturkretsen i Åbo, och föräldrarna bodde i stadens centrum i biskop Fahlenius', sedan professor Gadds mycket idylliska gård vid Biskopsgatan. Det är emellertid typiskt för tiden med dess ännu stora ståndsskillnad, att Clewberg-Edelcrantz, fastän han sedermera, om också mera tillfälligt, kom att tillhöra Gustav III:s hovkrets och gjort en lysande karriär, flera gånger beklagade sig över att han kände sig som »en parveny».

Vid Åbo universitet hade intresset i detta nyttans tidevarv för »naturalhistorien och ekonomien» introducerats av den berömde biskop Browallius och sedan omhuldats av bland andra professorerna Leche, Kalm, Gadolin och Gadd. Men att de humanistiska intressena inte försumrades därom vittnar att den berömde, både tidsmedvetne och framsynte professor Henrik Gabriel Porthan vid universitetet intog en central ställning. Denna dubbla inriktning mot både naturvetenskaper och humaniora vid Åbo universitet passade den unge Clewberg utmärkt. Kanske kom den också att stimulera hans uppenbart dubbelsidiga, både humanistiska och naturvetenskapliga begåvningsart. Typiskt är att han disputerar i både optik och vitterhet, och att han vid aderton års ålder blir docent i den för oss numer ofattbara kombinationen av naturkunnighet och litteraturhistoria.

I Åbo knöt han en intim vänskap med den tre år äldre Johan Henrik Kellgren, som blev hans enda nära vän under livet. Deras vänskap hade en intensitet, som helt präglades av förromantikens känslomättade atmosfär. Ur Kellgrens bevarade åttio brev till Clewberg-Edelcrantz kan man utläsa inte bara brevskrivarens känsloläge med hans häftiga, ständigt återkommande krav på brevsvaret från den ömt avhållne vännen utan också indirekt åt-

skilligt av brevmottagarens sinnesart, »kanske det enda fullt gripbara draget hos denne svåråtkomlige man». Tillsammans satt de vid Porthans kateder och eldades av hans Herderinspirerade idéer om folksångens betydelse, både den finska runsångens och Ossians, som betraktades som nära besläktade. Tillsammans var de medlemmar av det vittra sällskapet Auroraförbundet. Tillsammans började de dikta, båda översatte Ossians sånger, men det tycks ha varit Clewberg med sina av fadern grundade bättre språkkunskaper som både tog ledningen härvid och hade den vidaste utblicken.

Clewbergs egna dikter, av samtiden högt beundrade, röjer tydligt inflytande från den engelska förromantiken. Han är ofantligt lyhörd för det poetiskt nya i tiden: i »Sorgetal över änkedrottning Lovisa Ulrika» varsnar skalden plötsligt i parken kring Drottningholm en nymf, följd av »drömmars lätta tropp — jag nymfen redan känt för Bildningens gudinna». Och Gierow tillägger kvickt: »det vill säga Inbillningens. — — — Hon är inget himmelskt undervisningsråd; hon är fantasien, som stigit ner till upplysningens svenska residens, romantiken som presenteras vid rationalismens hov.» Så kom Clewberg-Edelcrantz att göra en ingalunda oväsentlig insats i vår litteratur. Clewbergs mest berömda dikt, »Ode till svenska folket», var inte gjord på beställning men riktade sig ändå direkt till Gustav III i en betydelsefull stund, vid 1786 års riksdag som innebär peripetien i hans regerings drama. Dikten förebådar i sitt fosterländska patos och sin maning till att besjunga den fornnordiska gudavärlden både Tegnér's Svea och Geijers Manhem.

Vid den tiden hade Clewberg redan länge varit uppmärksam av Gustav III. Det började, då denne år 1775 avlade ett besök i Åbo, och den 19-åriga docenten fick framträda dels som förste opponent vid en för kungen föranstaltad disputation, dels som högtidsskald. Kungen skrev då hem till sin moder: »Il y a eu, à Åbo, une disputation où il y avait un jeune homme qui a parlé avec plus d'esprit de la belle littérature et avec plus de grace que je n'en ai vu jamais à Upsal.» Nu var Clewbergs lycka gjord. Om ärelystnaden var ett huvuddrag i hans karaktär, parad med en sällsynt energi och ett passionerat verksamhetsbegär, så var dessa egenskaper mäktiga drivkrafter. År 1776 kallades han att under den kungliga bibliotekarien C. C. Gjörwells ledning ordna kungens handbibliotek på slottet. År 1783, året efter klagosången över Lovisa Ulrika, förordnades han med titeln kongl. sekreterare till förvaltare av kungens handkassa och till andre direktör över de kungliga teatrarna. Därmed började på allvar en ämbetskarriär med få motstycken. År 1788 blev han andre direktör även vid den nygrundade dramatiska teatern. Då satt han redan sedan 1786 i Svenska Akademien, där han efterträdde riksrådet greve Carl Fredrik Scheffer. Enligt Axel von Fersen skulle kungen ha ansett det lämpligt med »un homme lettré à la place d'un titré». År 1789 lämnade emellertid Clewberg sitt borgerliga stånd och blev adlad med namnet Edelcrantz. Kungen ritade själv skissen till hans adliga vapen.

Direktörskapet vid teatrarna, som Edelcrantz innehade i 27 år, från 1804 som förste direktör, blev nog det tyngsta, mest krävande uppdrag som han fick sig anförtrott, så mycket mer som han att döma av några ord i ett brev

till Porthan »av Gustav III:s förförande uppmuntran» blivit lockad in på en bana, för vilken varken ödet eller böjelsen ämnat honom. Hans insats i svensk teaters historia under denna långa tid är enligt Gierow »svårbestämd». Säkert är att han som andre direktör fick bära den egentliga arbetsbördan, medan de högadliga första direktörerna Carl von Fersen och Gustaf Mauritz Armfelt mera tjänade som dekorativa toppfigurer. Säkert är också att han av sin teaterpassionerade monark var mycket uppskattad. Denne ville följa med sina teatrar verksamhet även när han var borta från Stockholm, och de täta rapporter därom som Edelcrantz sände till honom, då han tillbragte långa och tråkiga månader under kriget i Finland måste ha verkat mycket uppfriskande, i synnerhet som de ofta var kvicka och ibland rätt frivola. De framkallade ofta långa svar från kungen. Men de återspeglade också tydligt Edelcrantz missnöje med den besvärliga skådespelarkåren. Han mötte den inte med den förståelse, som kungen själv omfattade den med, utan med sarkasm och förakt. Gierow uppehåller sig länge vid den svårartade konflikt, som uppstod mellan Edelcrantz och skådespelarna vid Dramatiska teatern rörande det reglemente som var gällande för deras prestanda. Skillnaden mellan kungens och Edelcrantz inställning till skådespelarna framgår tydligt av några ord i brev från den förre till Armfelt: »Je crains bien que Clewberg n'ait de petits inconvenients qui font tort à ce corps respectable.»

Det som framför allt förbittrade tio av Edelcrantz senare år var att det började cirkulera rykten, i synnerhet bland skådespelarna, att han förskingrat ur teaterns kassor. Ett underskott konstaterades. Då greve A. F. Skjöldebrand efterträdde Edelcrantz som direktör för teatern, påkallade han en granskning av dessas räkenskaper. Ärendet underställdes två olika kommittéer efter varann och överlämnades därefter till kammarrätten. Där blev Edelcrantz frikänd; det visade sig att den skyldige var teaterns f. d. kamrer, vilken också erkände sig skyldig. Ändå har för samtid och eftervärld kvarstått ett visst dunkel kring Edelcrantz som karaktär. Fastän Gierow ägnar ett mycket stort utrymme åt frågan om Edelcrantz eventuella skuld i förskingringen, kommer han inte till full klarhet men framhåller som märkligt att överhovpredikanten professor C P Hagberg i sitt minnestal över Edelcrantz i Svenska Akademien, i övrigt översvallande av beröm, fäller de dunkla orden: »Friherre Edelcrantz kunde icke vara lottlös i de mänskliga bristernas arv; ty det är gemensamt för alla. Jag lämnar gärna åt dem som däri finna sin tillfredsställelse, åt hans ovänner, att uppsöka hans misstag och fel och förstora dem; hellre borde de likväl glömmas vid graven, där allt försonas.» Att emellertid som Gierow fästa ens minsta avseende vid vad Skjöldebrand säger om saken i sina memoarer är nog ett misstag. Det kan enklast beläggas med vad vår nu främste kännare av den sengustavianska tidens historia professor Sten Carlsson säger om dessa memoarer: »Deras källvärde är ytterst ringa. Den åldrande Skjöldebrand hade ett sällsynt dåligt minne; han överdrev dessutom genomgående sina egna insatser och snedvred sina motståndares» (art. om Skjöldebrand i Svenska män och kvinnor, 7, 1954). Han hade uppenbart ett utpräglat ressentiment mot Edelcrantz, och hans uppgifter om denne är i övrigt så illvilliga och felaktiga

(»Bland hans efterlämnade monument är en lantbruksakademi, som kostat otroliga summor men ej gagnat jordbruket» — se nedan!) att man inte kan hysa någon tilltro till vad han eljest har att säga om Edelcrantz. Med tanke på den skvalleraktighet och den »invidia svecana» som var notoriska i det gustavianska samhället, betingade av att karriärmöjligheterna var så begränsade, medan ofta även de högst ställda enskildas ekonomiska förhållanden var usla, är det inte svårt att begripa, att en man med Edelcrantz nästan fantastisk karriär blev avundad, misstänkt och förtalad. Därmed är ingalunda sagt, att han inte haft mindre tilltalande drag i sin karaktär, bland dem kanske främst en alltför smidig anpasslighet efter olika regimer. Däri ligger också *en* förklaring till hans enastående karriär under den sen-gustavianska och den första Karl Johanstiden, då han också utvecklade den ännu mer lysande sidan av sin begåvning.

Edelcrantz kom att göra högst betydande insatser som naturvetenskapsman, tekniker och ekonom. År 1794 uppfann han en optisk telegraf, den näst första i världen. »Inrättandet av vårt första telegrafsystem är ensamt det ett livsverk», som Gierow understryker. I hur hög grad de ledande under Gustav IV Adolf räknade med Edelcrantz som en framtidsman framgår av att han åren 1801—04 var utsänd på en viktig resa till Tyskland, Holland, Frankrike och England för att studera dessa länders ekonomiska förhållanden och hämta lärdomar därav för sitt eget lands räkning. Resan blev betydelsefull. Från den hemförde han fyra ångmaskiner och förmådde Samuel Owen att flytta över till Sverige för att sätta upp dessa och anlägga en mekanisk verkstad. I England och Skottland studerade han med iver jordbruket, som där hunnit längre än i Sverige. Efter hemkomsten tillämpade han själv praktiskt vunna erfarenheter och anlade Eldkvarn, den första kvarn i Stockholm som drevs med ångkraft. Det var blott naturligt att han efter några år blev president i Kommerskollegium. Redan förut var han ledamot av rikets samtliga akademier. Det var helt i överensstämmelse med tidens idéer då kronprins Karl Johan gav Edelcrantz i uppdrag att grunda Lantbruksakademien, vars första direktör han blev 1813 och där han införde vetenskapliga metoder i jordbruk och skogsvård. Personligen intresserade han sig för jordbruksredskapens förbättring, gjorde flera uppfinningar och experimenterade inom både jordbruk och trädgårdsskötsel på sin egendom Stora Skuggan strax utanför Stockholm. Om man till detta lägger, vad Gierow inte nämner, att Edelcrantz efter sitt adlande ofta lät höra sin stämman på Riddarhuset och inom riksdagen var aktivt verksam utom i ekonomiska också i konstitutionella frågor, har man gett en någorlunda samlad bild av Edelcrantz omfattande verksamhet under senare delen av hans liv.

Som enskild människa framstår han intill slutet som ogripbar. Gierow har genom att framdra nytt källmaterial kunnat kasta ett visst om också sparsamt strålkastarljus över hans personliga liv: hans abrupta — och resultatlösa — frieri till den engelska författarinnan Maria Edgeworth. Läger man slutligen därtill, att denna fanatiska arbets- och pliktmänniska också var utpräglad friluftsmänniska och stor jägare, så frågar man till sist: vem var egentligen Abraham Niclas Clewberg-Edelcrantz?

Beth Hennings

Ur Erik Gustaf Geijers liv

W. Gordon Stiernstedt har utgett fortsättningen av »skildringar och brev» *Ur Erik Gustaf Geijers liv* (del II, 1818—1847, Natur och Kultur, Sthlm 1964, 236 s., kr 29: —, inb. kr 35: —), vars del I anmälades i PHT 1963, s. 159 f. Även i denna andra del meddelas många Geijer-brev, av vilka de flesta tidigare varit otryckta eller utgivna i ofullständiga eller onöjaktiga versioner. Stiernstedt synes i sin textåtergivning vara synnerligen noggrann. Hans dateringar av brev och fastställande av anonyma adressater verkar alla övertygande. Någon gång tycker man t. o. m., att utgivaren varit väl försiktig i sitt uttryckssätt härvidlag. Så är fallet med brevet till Malla Silfverstolpe s. 100, vilket alldeles säkert kan dateras till sista veckan i september 1830, och med brevet till O. Nordenfeldt s. 159, som med all sannolikhet är skrivet onsdagen den 8 april 1840. Kommentaren uppvisar inte många fall, där utgivaren har gett tappt inför svårigheter i form av enstaka förnamn eller egendomliga uttryck i breven. Anmälaren kan endast bidra med tolkningen av några sådana. Den »Axel», som omtalas s. 50 f., är Malla Silfverstolpes fosterson Axel Göran Posse, vars inträdesexamen på Karlberg åsyftas i Geijers brev av den 30 april 1825 (se Malla Montgomery-Silfverstolpes Memoarer, 3, s. 135). Den säregna benämningen »Bragurmannen» (s. 200) var titeln på ett häfte sånger av Geijer, A. F. Lindblad och J. E. Nordblom, vilket utkom i december 1845 och pryddes av tonsättarnas porträtt (jfr Svensk Bibliographi, dec. 1845, s. 112). På dessa sistnämnda måste Geijers ord om »avdagatagandet» anspela.

Torgny Höjer

Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer

Emil Färnström: *Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer*. (Sthlm 1964, Natur och kultur, 148 s.; pris kr. 16: 50, inb. 21: 50).

Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer tillsammans måste bli ett fascinerande möte. Det är en intellektuell fest att träffa två människor mitt inne i en engagerad diskussion om de religiösa, politiska och sociala brytningarna, som hörde 1830- och 1840-talen till — en diskussion som ännu på många punkter bevarar sin aktualitet. Den spröda, elegant uppfostrade och psykiskt komplicerade Fredrika Bremer och den »präktige» Geijer med sina bullrande och hjärtliga maner blir också en lustig personlig kombination. De blev goda vänner mitt i var sin stora vänkrets, och det är inte att undra på att de alltjämt vinner nya vänner.

Tack vare tidens livliga brevskrivande och intresse för minnesteckningar har Emil Färnström kunnat komma de två nära och umgås intimt med dem. Han har följt hur deras första kontakt uppstod och hur deras bekantskap djupnade, till en början med vissa förbehåll på grund av ideologiskt olik-tänkande, så småningom med en allt varmare ton, tills en förtroendefull och trofast vänskap utvecklats, kulminerande i den förmögna beundrarin-

nans gåva till den stora kulturpersonligheten — hans sista utländska resa. De sirliga och ömma talesätten i deras brev ger en gammaldags doft åt förhållandet; Färnström påpekar det för vår tid överdrivna i deras ömbetsbetygelser, men hans egna kommentarer bryter inte stilen och skapar inte någon känsla av avstånd i tiden.

Likheten i Fredrika Bremers och Geijers religiösa känsla är från första början slående. Båda hade var och en för sig nått fram till en personlig uppfattning. De hade också båda ett behov att föra ett religiöst betraktelsesätt med sig vid brottningen med en av tidens andra stora frågor, den sociala.

Genom hela boken följer Färnström närmast Fredrika Bremer; Geijers religiösa utveckling har han tecknat i annat sammanhang. I fråga om deras tänkande i ekonomiska och sociala frågor sker ju en förändring i och med att Geijers »avfall» inträffar under loppet av deras bekantskap. Om Geijers väg fram till vändpunkten är mycket skrivet. Frågan om påverkan i ena eller andra riktningen mellan Geijer och Fredrika Bremer vid denna tidpunkt är svår att avgöra, då de tycks ha umgåtts ganska livligt under de tider de båda vistades i Stockholm och således har haft tillfälle att muntligen utbyta åsikter. Möjligen kunde framställningen här ha berikats genom en närmare presentation av Fredrika Bremers närmaste umgängesvännor och deras inställning; de bör ju rimligen ha mött även Geijer. De tillhörde alla, Böcklin, Edward Lewin, Frances Lewin, gift med Nils von Koch, Fabian Wrede, den liberala falangen med olika schatteringar, religiösa, utilitaristiska, men alla engagerade i pedagogiska reformprojekt. Med Färnströms uppläggning av sin bok följer dock naturligen en viss isolering av huvudpersonerna. Brevcitaten ger också mer uttryck för känslornas värme än grundlag för diskussion om givande eller tagande av åsikter.

Vad Färnström främst fäst uppmärksamheten vid är de båda liberalernas gemenskap i en varm känsla för människans andliga värde, deras kristna humanism. Deras sociala spekulationer klingar kanske stundom romantiskt luftiga för en tid som vant sig vid statistiska uppgifter som nödvändiga underlag för ställningstagande i sociala ämnen. Ändå är det ett fångslande äventyr att följa deras engagemang i sin samtids mänskliga problem; hur individuell frihet skall förenas med kollektivets krav är för dem en livsfråga redan innan de gamla »korporationerna», stånden, avskaffats för den nya »associationsanda» som båda förutspår. Det bestående intrycket blir mötet med två borgerliga representanter, som visserligen levde tämligen väl men som kämpat tillräckligt för sin försonande livssyn för att förstå lidandet, som kände ansvar och hyste en stor godhet till medmänniskorna. Färnström låter dem främst tala själva. Hans kommentarer är mindre analyserande än sammanbindande. Deras ungefär 10-åriga vänskap avtecknar sig mot Fredrika Bremers andliga utveckling före och efter, som angivits kort men med mjuk inlevelse och förståelse.

Boel Smedmark

Göteborgs historia under de senaste hundra åren

Göteborgs stadsfullmäktige 1863—1962: I: 1, A. Attman, Göteborg 1863—1913 (376 s.); I: 2, A. Attman, Göteborg 1913—1962 (334 s.); II, M. Fahl, Biografisk matrikel (535 s.) (samtliga tr. Gbg 1963).

Historiken har utarbetats enligt beslut av Göteborgs stadsfullmäktige till hundraårsjubileet av stadsfullmäktigeinstitutionens tillkomst. Ett mått på vilka omvälvningar Göteborgsområdet måste ha genomgått under de senaste hundra åren, ger ökningen av folkmängden. Den har varit oerhört stor för svenska förhållanden: c:a 800 procent, d. v. s. fullt jämförlig med motsvarande tal för Stor-Stockholm. Den samtidiga ökningen för landet i dess helhet har varit knappt 100 procent. Prof. Attman ger en innehållsrik framställning av Göteborgsområdets näringsliv och ekonomiska utveckling och av förändringarna i den sociala strukturen. Trots mångfalden av uppgifter, som meddelas om Göteborgsföretag av olika slag, har han på ett utomordentligt skickligt sätt förstått att framhålla huvudlinjerna i utvecklingen, vilka aldrig förloras ur sikte. Som gränsår under perioden har han satt 1913. Året får markera slutet på de gamla handelshusens dominans och början till Göteborgsområdets verkliga industrialisering. Den personhistoriskt intresserade har stor nytta av person- och företagarregistren i del I: 2 och av översikterna över kända Göteborgssläkter i del I: 1. Givetvis är också stadsarkivarie Fahls biografiska matrikel ett synnerligen värdefullt bidrag till svensk personhistoria. Här finnes samlade såväl porträtt av som detaljerade biografiska uppgifter om stadsfullmäktigeledamöter, borgmästare, stadsfullmäktiges sekreterare och stadssekreterare. Det ståtliga verket, som värdigt fullföljer traditionen från 1920-talets stora Göteborgshistorik, skall fullbordas med en tredje del. Denna skall behandla den kommunala politiken och förvaltningen, vilka endast översiktligt skildras i hittills utkomna delar.

Torgny Höjer

En herrgårdsskildring från 1900-talets början

Under den något banala titeln »*Jag var en herrgårdsflicka*» (Bonniers, 1964, 174 s., kr 32: 50 inb.) har *Margareta Lindström*, född af *Burén*, berättat sina minnen från barndomstiden på *Boxholms säteri* i *Ekeby socken* i sydvästra *Östergötland*. *Boxholms bruk* och säteri inköptes 1792 av *Carl Daniel Burén*, som utvecklade bruket till ett av landets största stål- och manufakturverk och förde stort hus på *Boxholms herrgård*. Då förf. föddes 1899, ägdes gården av hennes farfar *Carl Pontus af Burén*, vilken då hade dragit sig ifrån brukets ledning men var livligt verksam i det offentliga livet och ledamot av första kammaren, känd som ivrig protektionist. Förf:s far *Ivar af Burén* skötte jordbruket på *Boxholm*. I hennes barndom bodde farföräldrarna under sommarmånaderna i herrgårdens huvudbyggnad, medan de tillbragte vintrarna i *Stockholm*. Föräldrarna bodde i en av flyglarna.

Margareta Lindströms bok framträder utan anspråk, och skildringen, i varje fall av barndomens liv och lekar tillsammans med syskonen, är rätt uddlös. Vad som emellertid ger boken ett obestridligt värde är den minutöst noggranna skildringen av dels hur ett herrgårdshushåll fungerade ännu vid seklets början, dels hur folket på gården hade det. Det är en värld som numera tillhör historien, inte bara livet i statstugorna utan också hushållet i herrgårdsflygeln, där det yngre paret af Burén med sina fem barn betjänades av hushållerska, köksa, barnjungfru och husa, något som för sena tiders barn ter sig nästan överkligt. Men så var också, som förf. framhåller, ett sådant herrgårdshushåll ofantligt tungskött med alla brador som skulle tändas, fotogenlampor som skulle fyllas, stora slakter, bak och vidlyftig matlagning med särskild matordning för herrskapet i matsalen och för tjänstfolket i köket, utökat med mejerinna och trädgårdsdrängar. Fritid existerade inte för tjänstfolket. Förf. har tydliga och intressanta minnesbilder av hur det såg ut i statarbostäderna och hos de gamla, som inte längre orkade arbeta men fick stanna vid gården med något underhåll — ingen av dem skickades till socknens fattigstuga. Hon har haft ögonen med sig. Personkarakteristiker är det inte gott om. Om farfadern minns hon nästan bara att han brukade berätta grovkorniga historier, åtföljda av farmoderns förfärade: »Nej, men Pontus!» Denna, fru Amalia af Burén, född Key, är den mest levande tecknade i boken. Hon framlevde som änka sina sommarmånader på Boxholm efter orubbliga vanor. Hon gick aldrig ut. Sittande i samma länstol i den stora salongen sysslade hon ständigt med komplettering av sitt redan välfyllda linneskåp. Då hennes svärdotter en dag stammande talade om hur vackert det var ute i parkens försommargrönska, svarade hon sammanbitet: »Jag har aldrig ansett mig ha tid att gå ut i parken mitt på dagen.»

B. Hgs

En bok om Torgny Segerstedt

Att skriva en biografi över den komplicerade personligheten Torgny Segerstedt är icke någon lätt uppgift. Tio år efter hans död utgav hans dotter Ingrid Segerstedt Wiberg en levnadsteckning över fadern, som fick sin självklara begränsning av hennes närhet till föremålet men av samma anledning inrymde värdefullt biografiskt material.

Nu har Segerstedts sekreterare under hans sista levnadsår, 1939—45, Estrid Ancker givit sig i kast med uppgiften. Hon har sedan 1949 haft uppdraget att föra samman ett forskningsarkiv över Segerstedt. Arbetet på detta synes i det närmaste vara slutfört. Arkivet förvaras i Göteborgs universitetsbibliotek och blir tillgängligt för forskningen år 1975. Kärnan i samlingen utgöres dels av hundratals intervjuer med personer i Sverige och grannländerna, vilka haft att göra med Segerstedt, dels av brev från och till honom. Släktutredningar samt vidareforskningar i andra arkiv och i samtida tidspress ha även förts dit.

En del av allt detta material har Estrid Ancker utnyttjat i en bok *Torgny Segerstedt 1876—1945* (Sthlm 1962, Tidens förlag, 479 s.; pris: 37: 50, inb. 43: —). De erfarenheter hon själv gjort under sin sekreteraretid har även fått komma till uttryck. Hon säger om innehållet i sitt företal: »Detta är icke en biografi i betydelsen kronologisk framställning av en levnadshistoria och ett tillhörande inre utvecklingsförlopp». Hon fortsätter förtydligande: »boken innehåller uppsatser av olika karaktär och längd — vilka vävts samman och försetts med kapitelnummer».

Över hälften av arbetets fortlöpande text ägnas åt Segerstedts ursprung på såväl fäderne- som mödernesidan och åt hans uppväxtmiljö. Denna utförliga redogörelse bjuder på problem och lösningar på dessa som har stort intresse ur släktforsknings- och personhistorisk synpunkt. Den skall här ägnas en särskild uppmärksamhet.

Författarinnan knyter skickligt an till Segerstedts egna uttalanden om släktarvets betydelse. Det sägs att han ofta hade grubblat över sina förfäder, deras egenskaper och öden för att därigenom kunna nå fram till förståelse för sin egen identitet. Han höll också minnet av sina tidigare släktled levande liksom erinringarna från barndoms- och ungdomsåren. Tydligt framkommer detta i ett uttalande av honom daterat 1933, som Estrid Ancker dragit fram. »Våra tankar och känslor äro arv från tallösa individer som tänkt och känt före oss; vad vi personligen lägga till detta arv är ytterst obetydligt. Lekamligen ärva vi också våra förfäder. Vi bliva till som länkar i en oändligt lång kedja, våra anlag, vårt väsen äro bestämda av de varelsor som potentiellt fortleva i våra föräldrar. Örtens art beror på det frö som gror i jorden. Omgivningen gör också sitt till. Vi äro produkter av det förgångna och det samtida». Han umgicks alltså ofta i tankarna med generationerna före honom. Han analyserade samtidigt sig själv. Sökte fastställa varifrån hans egen sammansatta natur hade fått sina ingredienser. Han gjorde sig väl bekant med sina »oregerliga anor».

I en bilaga till boken lämnas en fullständig antavla på sexton anor för Torgny Segerstedts fader, seminarieadjunkten Albrekt Julius Segerstedt (1844—1894). I antavlans översta led finner man den äldste kände stamfadern Anders Bengtsson, torpare och skomakare i Stigtomtta socken i Södermanland. Det är främst i Södermanlands — kring sjön Yngaren — och i Östergötlands lantbruks- och skogsbygder som släktrotterna är att söka. Anders Bengtssons son Johannes Andreas Andersson (1714—1778) fick studera, tog namnet Segerstedt och slutade som kyrkoherde i Trosa och Vagnhärad. Hans son Albrekt Julius d. ä. (1763—1815) blev först medicine doktor och praktiserande läkare, senare gymnasielektor i Strängnäs och till slut efter prästvigning 1809 kyrkoherde och prost i Lerbo. Dennes son åter Carl Anders (1798—1865) blev komminister i Nykyrka och Stigtomtta. Raden av präster bröts av Torgny Segerstedts fader. Denne, en mångsidigt begåvad man, kunde av ekonomiska skäl icke bedriva akademiska studier. Han utbildade sig först till teckningslärare och därefter till folkskollärare och blev 1869 adjunkt i matematik och naturkunnighet vid folkskoleseminariet i Karlstad. Mest känd för sin samtid blev han genom ett flertal skönlitterära arbeten, framför allt sagosamlingar. Han erhöi dispens för prästvigning och

hade alltså kunnat lägga ett fjärde led till den klerikala följen. Han beagnade sig dock icke av möjligheten.

Den prästerliga dominansen på Torgny Segerstedts fädernesida är emellertid ändå påfallande. Ytterligare förstärkning fick den genom ingiften i andra prästfamiljer. Ett av dem som i detta sammanhang förtjänar att påpekas är Albrekt Julius d. ä:s giftermål med Gustafva Bergius (1763—1831). Hennes far kyrkoherden och prosten i Björkvik, Södermanlands län, teol. och fil. doktor Johan Gustaf Bergius (1722—1805), själv tillhörande tredje generationen i en prästsläkt från Närke, var en av sin tids främsta andliga väktare (jfr G. Lizell i SBL 3).

Redovisningen av Torgny Segerstedts fäderne är fullständig och omsorgsfull. Lika enkelt har det icke varit att fastställa hans härstamning på mödernet. Den bjuder på flera dunkla punkter. Hans mor Fredrika (Dicken) Sofia Bohman (1847—1884) var enligt kyrkoböckerna dotter till inspektoren på Virå bruk i Björkviks socken Carl Fredrik Bohman och hans hustru Hilda Lindberg.

Vem var till att börja med Hilda Lindberg? Man vet, att hon var adoptivdotter till förvaltaren Carl Lindberg på Danbyholms gods, beläget en knapp mil från Virå bruk. Författarinnan har gjort en lång utredning kring Hilda Lindbergs ursprung. Av denna framgår, att hennes mor hette Fredrica Ågren och var född 1796 i Ystad. Hon hade 1812 kommit till Huseby bruk i sydvästra Småland, då ägt av ryttmästaren greve Axel Hamilton (1755—1817), gift med Beata Elisabet von Essen af Zellie (1761—1818). Den sextonåriga flickan blev anställd som barnjungfru hos husets då tolvåriga yngsta dotter, Hedvig. Det har vidare kunnat fastställas, att Fredrica Ågren våren 1817 sändes till Örebro, där hon den 24 maj nedkom med en dotter, som i dopet fick namnet Hilda Carolina. Dopförrättaren, en hovpredikant, stod själv fadder, »även de övriga faddrarna var s. k. bättre folk». Barnet stannade hos barnmorskan i Örebro. Denna flyttade tio år senare till Linköping. Flickan Hilda lämnades då över till och adopterades av den barnlösa inspektorsfamiljen på Danbyholm. Detta gods ägdes vid denna tidpunkt av landshövdingen i Östergötlands län greve Gustaf Wathier Hamilton (1783—1835), som i sitt andra gifte äktat sin kusin grevinnan Hedvig Carolina Beata Hamilton (1800—1859) från Huseby, den »fröken Hedvig», hos vilken Fredrica Ågren en gång hade varit barnjungfru. Att familjekretsen på Huseby haft intresse för flickans öden står utom tvivel. Utredningen återger vidare en familjetradition, att en av de unga grevarna på Huseby var barnets fader. Den åsyftade »skulle ha varit» yngste sonen kornetten Jakob Essen Hamilton född 1797 — alltså vid tiden för de aktuella händelserna knappa 20 år — död 1864 som överståhållare och generalmajor. Vad Fredrica Ågren beträffar återvände hon efter barnsörden till Huseby, avancerade till hushållerska där, gifte sig med en trädgårdsmästare på egendomen och flyttade senare med honom och deras barn till Ystad.

Några skriftliga bevis utöver de ur kyrkoböckerna här anförda föreligger icke. Men starka indicier tala onekligen för att traditionen kring Hilda Lindbergs börd kan vara rättvisande. Härför talar omständigheterna kring barnafödandet, landshövdingparets G. W. Hamiltons intresse för flickans

placering i goda händer, det för tiden i fråga icke ovanliga sättet att lösa ett problem som det förevarande.

Om man dock med viss sannolikhet kan utpeka vem som var Hilda Lindbergs far — någon annan kandidat synes aldrig ha satts i fråga — så återstår nästa problem: vem var Torgny Segerstedts morfar. Mormodern hade vuxit upp på Danbyholm. Där vistades landshövdingefamiljen G. W. Hamilton åtminstone sommartid. Familjefadern hade i sitt första äktenskap med friherrinnan Maria Helena von Strokirch (1785—1820) två söner Adolf Malcolm (1812—1852) och Henning Ludvig Hugo (1814—1886). Hilda Lindberg hade 1835 gift sig med den tidigare nämnde förvaltaren på Virå bruk Carl Fredrik Bohman (född 1805). I äktenskapet föddes 1836 en son och 1840 en dotter samt 7 juni 1847 ytterligare en dotter, som fick namnet Fredrika efter moderns mor. Författarinnan säger i anslutning härtill: »Yngsta flickan Bohman, Dicken kallad, skulle enligt sockenpratet ha haft till far ej sin mors make, inspektoren, utan den betydligt yngre och farligt intagande kammарherren greve Henning Hamilton, barnlös i sitt tidigt ingångna äktenskap — m. a. o. den greve Henning som fru Bohman känt under alla flickåren på Danbyholm och som hon rätt säkert vid besök i det närbelägna fosterhemmet återsett en och annan gång.» Någon dokumentarisk bevisning för att ryktet talade sant har som rimligt är icke kunnat förebringas. Författarinnan har dock till verifiering av traditionens sannolikhet lyckats slå fast, att nio månader före Dickens födelse, dvs. i början av september 1846, var den förmodade barnafadern Henning Hamilton ledig från sin tjänst som uppvaktande hos kronprins Karl (sedermera Karl XV) och hans broder prins Gustaf. Först den 15 september återinträdde han i hovtjänsten.

Till det som ytterligare styrker hypotesen hör vad Torgny Segerstedt själv vid olika tillfällen skulle ha berättat. Det gäller två barndomsminnen. Vid det ena tillfället skulle han och hans syskon vattenkammade och uppklädda ha presenterats för ett par besökande främlingar, »fina herrar», av vilka den ene sagt: »Tänk att detta är Hennings barnbarn». En annan gång lekte han i en park, då två för honom okända herrar kommit fram, tittat noga på honom och sagt: »det här är alltså pojken». De bägge herrarna skulle ha hetat Hamilton och varit från Västergötland. Ett annat indicium var hårfärgen. Man kan på porträtt av Henning Hamilton från yngre år skönja, att han hade en rödaktig ton på hår och mustasch. Dicken Segerstedts krusiga hår skimrade tydligt i rött. Hennes son Torgny hade i ungdomen mörkt, rödbrunt hår. Även deras ansiktsläggning företedde likheter med Henning Hamiltons. De äldre syskonen Bohman voro av annan typ.

Torgny Segerstedt trodde själv, uppges det, på uppgifterna om sitt Hamiltonska ursprung. Bland de förfäder som bodde »inhyses» i honom räknade han alltså förutom med den långa sviten Sörmlandspräster även med ett dubblerat inslag från den ursprungligen engelsk-skotska högadliga ätten Hamilton. Biologiskt närmast av dessa förfäder skulle Henning Hamilton ha legat. Man förstår, att det varit fascinerande för Segerstedt att i tankarna söka efter likheter med honom. Det var ju den legendariske, högt begåvade ämbets- och statsmannen, som på Karl XV:s och Oscar II:s tid beklädde

flera av landets högsta värdigheter, som bl. a. var ledamot av Svenska akademien och som 1881 fick lämna alla sina äreställen för att några år senare dö i landsflykt.

Stor omsorg har författarinnan även ägnat åt att rekonstruera de förhållanden, under vilka Segerstedt växte upp. Seminarieadjunktfamiljen levde under en dåtida medelklassfamiljs rätt blygsamma villkor. Moderns tidiga fränfälle 1884 drabbade de fyra barnen, av vilka Torgny, då åtta år, var yngst, i en psykologiskt känslig ålder. Fadern gifte snart om sig. Men styvmodern Hilda Schröderheim var sjuklig och ungdomarna kom att växa upp i ett rätt kärvt hemklimat. Detta skärptes genom att även fadern tidigt bröts ned av sjukdom. Han avled liksom sin andra hustru 1894, samma år som sonen Torgny sjuttonårig avlade sin mogenhetsexamen. Ett sammanhållande element för syskonkretsen blev sedan hemmet upplösts styvmoderns syster Anna Schröderheim (1853—1921).

Karlstadmiljön på 1880- och 1890-talen skildras övertygande i kapitlet »Omvärldens ansikte». Biskopen Claes Herman Rundgren och läroverkets rektor Teofron Sæve dominerade stadens kulturella liv. Segerstedt skrev en gång senare i en återblick på skoltiden: »Vi pojkar kände instinktmässigt att de där två nådde upp över vad vi annars kommo i beröring med.» Karlstadstidningens redaktör Mauritz Hellberg och dess medarbetare Gustaf Fröding ingick i stadsbilden. Redan tidigt bestämdes det att Torgny Segerstedt skulle bli präst, trots att han visade anlag åt det naturvetenskapliga hållet. Faderns önskan att sonen skulle fullfölja släkttraditionen och välja fädernas yrke samverkade med ett behov hos den senare att få en bestämd inriktning för studierna. Men betydelsefullt var också, sägs det, »att det svarede mot sidor av hans väsen, han var en religiöst anlagd natur».

Det var en helt ny värld som tog Torgny Segerstedt i besittning, när han hösten 1894 började sina teologiska studier i Lund. Det gamla hemmet i Karlstad var upplöst men han fångades snart in i den nya miljön av nya och välvilliga krafter. Han fick genom släktingars förmedling ett nytt hem hos änkeprostinnan Augusta Anderson, f. Malmgren. Hon ägnade honom under många år stor omvårdnad. Segerstedts Lundaperiod omfattade åren 1894—1913 med avbrott för arbete i Stockholm 1901—03. Under detta för hans utveckling betydelsefulla skede i sitt liv tog han sina akademiska examina, gifte sig och bildade familj, utkämpade de docentur- och professurstriider som gjorde hans namn bekant i vida kretsar i landet. Den senare striden, som gällde en professur i Lund, slutade med att han kallades till professor i religionshistoria vid Stockholms högskola våren 1913.

Ur personhistorisk synpunkt är profilerna av några personer med vilka Segerstedt under Lundatiden kom i beröring av stort intresse. Till dem hör kretsen av hans gynnare och vänner: domprosten Pehr Eklund, professorerna Hans Larsson, Martin Weibull och Fredrik Böök. En av hans mäktigaste motståndare i de akademiska striderna var biskop Gottfrid Billing. Även Nathan Söderbloms roll i dessa sammanhang beröres.

I juni 1917 tillträdde Segerstedt befattningen som chefredaktör för Göteborgs Handels- och Sjöfarts-Tidning.

Arbetets andra hälft, som omfattar Lunda-, Stockholms- och Göteborgsåren är icke så genomarbetad som den första som ägnats ursprunget och ungdomstiden. Men även detta avsnitt är rikt på förstahandsuppgifter och även i denna får man upplysningar, utöver dem som beröra huvudpersonen, av stort personhistoriskt värde. Det gäller särskilt Göteborgstiden.

Författarinnan har uttryckligen framhållit, att hon icke satt sig före att åstadkomma en fullständig biografi över Segerstedt. Men hon har i detta arbete förtjänstfullt sökt klarlägga hans ursprung och skildrat hans tidigare miljö. Därutöver har hon framlagt många väsentliga uppgifter om Segerstedts utveckling och gjort många välformulerade reflexioner med tyngdpunkt på de senare åren. Arbetet kommer säkerligen alltid att bli en givande och outhärlig källskrift för en kommande Segerstedtforskning. Och det är mycket det.

C. Kempff

Malte Jacobssons minnesbilder

Malte Jacobsson, *Minnesbilder* (Sthlm, Natur och kultur, 1964, 209 s., pris kr. 19: 50, inb. 24: 50).

Malte Jacobsson berättar i sina Minnesbilder att det hände att han vid sina tjänsteresor under åren som landshövding färdades i sin bil sjungande väckelsesånger. Han förmodar, att denna vana skulle ha överraskat de odalmän han stötte på under färden, om de fått tillfälle att lyssna. Bland läsarna av de minnesbilder Jacobsson tecknat finns sannolikt likaså de som blir överraskade av att jämte redogörelser för de talrika praktiska bestyr, med vilka han synes ha haft ett gott handlag och som fört honom i beröring med många människor, finna engagerade reflexioner om tillvarons mening eller ganska subtila bekännelser till estetiska erfarenheter inom konst, musik och litteratur — El Greco, Bach och Dostojevskij hör till hans stora upplevelser.

Av Jacobssons uppväxtmiljö i Kristianstad ges sympatiska minnesbilder. Fadern var vaktmästare vid Skånska hovrätten, då ännu förlagd till denna stad, och förfäder i tidigare generationer hade varit bönder i trakten där omkring. En farbror till författaren verkade framgångsrikt som affärsman i brännvinsbranschen. Han förblev ogift och intresserade sig välvilligt för syskonbarnens studier. Ett ekonomiskt stöd från hans sida medverkade till att såväl Malte Jacobsson som hans båda systrar kunde fortsätta sina studier i Lund. Umgänget med svågarna Östen Undén och Assar Hadding beröres helt flyktigt i minnesboken. Att Nils Widner och Birger Liljekrantz hörde till släkten, fast mera avlägset, omnämnes.

Från Jacobssons lundatid skildras med några kloka ord Bengt Lidforss förtjänster och svagheter. Tankeutbytet mellan Malte Jacobsson och Ernst Wigforss har redan förut berörts i den sistnämndes minnen, och om den tyska dominansen i svensk akademisk kultur under tiden före första världskriget har redan många vittnat. Närheten till Köpenhamn betonas. För Jacobssons förbindelser med den på sin tid så inflytelserike danske filosofen

Harald Höffding redogöres. Mötet med nykantianen Ernst Cassirers tänkande under en studievistelse i Berlin 1909 blev av betydelse för Jacobssons filosofiska inriktning och med tiden, märkligt nog, för Cassirers levnadsomständigheter. När under nazisttiden dennes arbetsmöjligheter omöjliggjordes i Tyskland, lyckades Jacobsson få till stånd en personlig professur åt honom vid Göteborgs högskola. Efter några år drog dock Cassirer vidare till Förenta staterna på kallelse från universitetet i Yale. Jacobsson har en hög tanke om den vetenskapliga sociologiens betydelse för samhällsutvecklingen och har, närmast på det administrativa planet, sökt bidra till denna vetenskaps förkovran i Sverige. Den sociologiska inriktningen bestämdes i Berlin av Georg Simmels syn på vetenskapens uppgifter. Simmel verkade länge som uppmärksam docent i filosofi i Berlin till dess att han år 1914 tillträdde en professur vid det ansedda universitetet i Strassburg. Med sin uppfattning av sociologien som läran om formerna för den sociala växelverkan kom Simmel att bidra till denna vetenskaps utveckling till ett självständigt akademiskt ämne. Jacobssons lundensiske läromästare var Hans Larsson, om vars pedagogiska förmåga han fäller ett kritiskt omdöme. Jacobsson menar, att hans gradualavhandling om pragmatismen, framlagd 1910, kunde ha fått ett bättre utförande om blott Larsson tagit sig tid att nagelfara manuskriptet ordentligt. Vissa formella svagheter drogs fram under disputationen.

Från Lund flyttade Jacobsson snart över till Göteborg, där han till en början tjänstgjorde som docent och år 1920 blev professor. Av samvaro med professorskolleger vid högskolan har han givit några glimtar, värdefulla eftersom föga tycks finnas bevarat härom. Han omtalar till exempel, att när han 1912 kom till staden för att arbeta under filosofiprofessurens innehavare Vitalis Norström, sammanfördes han av denne med Gustaf Steffen och Rudolf Kjellén. Jacobssons filosofiska intressen rörde sig särskilt på gränsområdena mellan filosofi och psykologi. Det filosofiska huvudarbetet »Psykisk kausalitet» 1913 kom till inte utan en viss påverkan från Bergson. Som filosof har Jacobsson emellertid inte bildat skola. En enda disputation i filosofi förekom vid Göteborgs högskola under hans fjorton år som innehavare av professuren i ämnet. De överhandtagande praktiska intressena, som orsakade att Jacobssons filosofiska produktivitet sinade under de senare professorsåren, då skötseln av professuren förenades med mandatet att vara stadsfullmäktiges ordförande i Göteborg, omtalas utan att beklagas. Hänvisningen till mentalhygieniska orsaker är också betecknande: »När man en tid har isolerat sig och sysslat med abstrakta problem, är det välgörande att ta fatt på konkreta praktiska uppgifter. Det kommunala politiska arbetet gav just den omväxling i sysselsättning som jag behövde för min andliga balans.»

Jacobssons skildring av sin stora sociala aktivitet blir på flera punkter blott alltför knapphändig. Särskilt kortfattat behandlas tiden som stadsfullmäktiges ordförande som varade från 1927 till 1934. Några erkännansamma ord om socialdemokratiska kommunalmän med annan bakgrund än Jacobssons teoretiska, en Axel Dahlström, en Viktor Wångfelt, antyder hans förhållande till fruktbart samarbete med vitt skilda människotyper. År 1934 läm-

nade Jacobsson professur och kommunala uppdrag för att tillträda landshövdingeämbetet i Göteborgs och Bohus län. Företrädaren, Oscar von Sydow, hade utnämnts till riksmarskalk. Jacobsson utsågs dock omedelbart till ordförande i högskolans styrelse, även där efterträdande von Sydow. Som landshövding gjorde sig Jacobsson bemärkt genom att handlingskraftigt verka för en eftersatt landsändas förkovran. Stenindustrien i länets nordligare del stimulerades av allmänna åtgärder som Jacobsson tog initiativet till.

I minnesbilderna möter läsaren en människa med ovanligt vittutgrenade intressen. Under vidsträckta resor har Jacobsson kunnat odla sin smak för konst. Till hans följeslagare har hört Pär Lagerkvist. Om umgänget med denne — som år 1941, medan Jacobsson var styrelseordförande vid Göteborgs högskola, av denna promoverades till hedersdoktor — ges dock föga mer än en antydning. Rikt beklädd med förtroendeuppdrag har det förunnats Jacobsson att i ovanligt stor utsträckning göra samhälleliga insatser på områden som legat honom om hjärtat. Konstintresset exempelvis kanaliserades till ordförandeskapet i Riksförbundet för bildande konst. När en kommitté på hösten 1945 tillsattes av regeringen för att undersöka möjligheterna till atomkraftens fredliga användning i landet, utsågs Jacobsson till dess ordförande. Kommittén föreslog inrättandet av ett särskilt halvstatligt bolag för att taga tillvara dess möjligheter, och när aktiebolaget Atomenergi bildades 1947, utsågs även denna gång Jacobsson till ordförande. Av minnesbilderna framgår, att Jacobsson upptog ett gammalt intresse för hithörande problem. Detta hade väckts redan på 1920-talet under en samvaro med professor Lise Meitner som vid denna tid var sysselsatt med atomfysiska undersökningar.

Jacobsson uppehåller sig särskilt vid de tre styrelseuppdrag som han valde att behålla vid pensioneringen 1950 — det redan nämnda ordförandeskapet på atomforskningens område, vidare de i Svenska vägföreningen och Sjärräddningssällskapet. Han kunde ha nämnt om en fjärde uppgift som han till en början behöll efter avskedet från landshövdingeposten — uppdraget att presidera i Göteborgs högskolas styrelse. Denna syssla kom Jacobsson att lämna 1951 under dramatiska former. Hans egen gamla professur skulle detta år nybesättas, sedan hans närmaste efterträdare fått förflyttning till annat lärosäte. Striden stod därvid, förenklat uttryckt, mellan tänkesättet Uppsala, representerat av docenten Ivar Segelberg, och tänkesättet Lund, företrätt av docenten Sven Edvard Rodhe. En majoritet av de sakkunniga hade förordat Segelberg. Hans medtävlare hade emellertid ett par år tidigare blivit illa behandlad vid en konkurrens på annat håll, och detta medverkade väl till att ovanligt starka krafter var i rörelse för att soulagera honom. Till den originelle Rodhes förespråkare hörde — som det numera synes på goda grunder — även Jacobsson. När ärendet kom upp till avgörande i högskolans styrelse och det stod klart att denna med knapp majoritet förordat Segelberg, lämnade Jacobsson i vredesmod sammanträdet och avsåg sig därefter uppdraget. Härom har han emellertid ingenting haft att berätta bland minnesbilderna. En av dem i styrelsen som tog parti för Segelberg, hovrättspresidenten Holger Elliot, har 1958 i en memoarbok »Ur en domares liv» ingående redogjort för omständigheterna kring sitt ställ-

ningstagande. Jacobssons engagemang i filosofiska angelägenheter fick ett nytt uppsving efter pensioneringen — en renässans som fint kommenteras: »Ytterst är det de moraliska och religiösa problemen som sedan ungdomen intresserat mig och som nu på ålderdomen blivit dominerande. Universitetsårens problematik, sedan barndomstron vittrat sönder, rörde sig om 'meningen' med det hela. Efter några år av grubbel hit och dit föll problemet för en tid liksom bort av sig självt. Uppgåendet i arbetet på olika vägar tog hela min tid, gav mening åt mitt liv.»

Bildurvalet, som visar författaren i sällskap med kungligheter och politiska förgrundsfigurer, är konventionellt och svarar delvis dåligt mot den mänskliga och sociala anspråklöshet som texten vittnar om. Personregister finnes i boken.

Ake Lilliestam

Yngve Berg

Karl Asplund, *Yngve Berg. Människan och konstnären* (Sthlm 1964, Bonnier, 231, (1) s., 2 pl.-bl., pris: 72: — inb.)

Till de fyra monografierna över Ivar Arosenius, Nils Dardel, Axel Fridell och Carl Eldh har Karl Asplund nu fogat en femte över en annan samtida svensk konstnär, som i likhet med Nils Dardel var en nära vän, något som ger framställningen så mycket intimitet som Yngve Bergs förnämt tillbakadragna natur tillåter. De båda vännerna förenades av gemensamma intressen och sympatier, inte minst för 1700-talets konst, och umgicks flitigt i samma kretsar. Ett stort material av familje- och vänbrev och en mycket rik konstnärlig kvarlätenskap har stått till minnestecknarens förfogande. Monografien inleds på traditionellt sätt med en teckning av släktens öden (som vanligt endast fädernets). Familjen kan följas ända upp till 1600-talet. Yngves farfarsfarfar Anders kallade sig Öfverberg efter sitt hemman Övre i Fellingsbro, hans son Johan valde namnet Berg efter sitt hemman Bergaby, för vilket han var ryttare. Farfadern Anders (f. 1821) övergav den bergslagska hembygden och den militära banan och blev en av vår folkbildnings pionjärer. Han visade redan vid 7 års ålder utpräglade läsanlag, kunde 12 år gammal komma in i storskolan i Arboga och sedan gå igenom en lärarkurs i Växelundervisningens normalskola i Stockholm. I sammanhanget är det intressant att notera att han samtidigt följde teckningsundervisningen i Konstakademiens principskola. Han var en icke obegåvad tecknare, men kom i stället att under sitt långa, verksamma liv ägna sig åt folkskoleväsendet och slöjdundervisningen. Också hans söner, undervisningsrådet Hjalmar och statsrådet Fridtjuf Berg, hade konstnärlig begåvning. Yngves far, Fridtjuf Berg, följde t. o. m. en tid undervisningen i Konstakademien men gjorde som bekant sin stora insats på ett helt annat område än det konstnärliga.

Trots den pedagogiska belastningen (både Yngves far och mor var f. ö. lärare) kom han inte att ägna sig åt lärarbanan. I den Almquistiska sam-

skolan, där han tog studenten 1906, visade han särskild fallenhet för teckning och modersmålet; i båda ämnena hade han högsta betyget. Den stilistiska begåvningen kom senare fram i ett par livligt skrivna reseböcker från Spanien och Grekland och i hans omfattande kritikerverksamhet men också, på ett mera anspråklöst sätt, i lustiga tillfällighetsverser. För hans önskan att utbilda sig till konstnär lades inga hinder i vägen. Han kunde inleda sina studier vid Valand i Göteborg, där Carl Wilhelmson blev en förstående lärare och sedan vän och reskamrat under en resa i Spanien (1910), som fick stor betydelse för båda. Redan 1908 befann sig Yngve i Paris, där han med avbrott för resor tillbragte hela den återstående studietiden ända till 1913, då han återvände till Stockholm. För studierna bl. a. i Académie Colarossi och i museerna försummade han på intet vis umgänget med de många skandinaviska målare och skulptörer som då hade sökt sig till Paris och brukade samlas i Café de Versailles, Christian, Oda och Per Krohg, skulptörerna Zadig, Frisendahl, Svante Nilsson och Gottfrid Larsson, målaren Aguéli och parisoriginalet F. U. Wrangel, som var mycket populär i artistkretsarna. Till de närmare vännerna hörde nu och senare i livet Bertil Lybeck, den ende i hans generation som var honom jämbördig som bokkonstnär. De många åren i Frankrike satte sina spår, t. o. m. i Yngves titulatur: han kallade sig aldrig annat än artist.

Yngve Berg hade i Paris ägnat sig både åt måleri, teckning och skulptur, men genom sin debut inför en större allmänhet kom han från början att markera sin egenart som tecknare och illustratör. I Paris hade han kväll efter kväll sökt fånga de stora dansartisterna i den ryska baletten med sitt träffsäkra ritstift. Vår svenska opera hade på den tiden varken någon Bakst eller någon Nijinskij, och de överdådigt roliga teckningarna i det lilla albumet Kleopatra (1913) blev också ganska respektlösa. Med de spirituella illustrationerna till Frank Hellers debutbok Herr Collins affärer i London (1914) gjorde sig Yngve Berg på ett helt annat sätt känd. (Man förvånas över att en annan, i och för sig skicklig tecknare har anlitats, när boken helt nyligen har getts ut på nytt.)

Den första stora uppgiften fick Yngve Berg 1917 av Bonniers förlag, som föreslog honom att illustrera Fredmans sånger. Man ville inte konkurrera med Einar Nermans habila illustrationer till epistlarna och början gjordes därför med sångerna. Carl Larsson hade i yngre dar varit starkt intresserad av att tolka Bellman i bild, men avböjde på gamla dar av moraliska skäl. Asplund, som behärskar den gamla goda konsten att sätta in en anekdot på rätt ställe, berättar att Karl Otto Bonnier hade visat den yngre konstnären ett brev från Carl Larsson, där han ansåg omöjligt att i bild återge hur »dom super och (älskar) på varenda rad». Härtill invände Berg stilsamt: »Det är inte det sämsta det, farbror.» Uppgiften löstes con amore, så att boken blev en av de vackraste i den svenska bokkonsten. Ändå kom den flera gånger att överträffas av konstnären själv. Det kan vara en smaksak, om man föredrar det tidigare maneret i nära anslutning till fransk rococo, där det dekorativa betonas starkare än det illustrativa, eller det som han långt senare, då en ny upplaga av epistlarna gavs ut (1953), fann mer stilenligt — det är egendomligt att den senare upplagan med sin kärva, svenska na-

turalism i teckningarna och sin fina naturkänsla i laveringarna inte har uppskattats mera.

Med de utomordentliga illustrationerna till Goethes Römische Elegien, som i Allan Bergstrands översättning hade getts ut 1929, blev han också internationellt känd. Vid 100-årsjubileet skänktes originalen av svenska Goethevänner till Goethemuseet i Frankfurt am Main. Här har han helt lyckats i sin strävan att, som han en gång har uttryckt det, göra illustrationerna »på en gång impulsivt uttrycksfulla och omsorgsfullt avvägda till texttrycket». De är med sin varma sinnesglädje ändå klassiskt behärskade. I den upplaga som utgavs i Frankfurt 1938 med originaltexten kommer de ännu bättre till sin rätt. Yngve Berg är en av de mycket få svenska bokkonstnärer som har anlitats i utlandet. Sedan Römische Elegien hade gjort honom känd även utanför Sveriges gränser, åtog han sig utsmyckningen av ytterligare två verk, nämligen Pierre Lotis *Pêcheurs d'Islande* (1931) och Shakespeares *Cymbeline* (1939) för ett bibliofilt förlag i New York. Här har laveringarna i nyantik stil ersatts av mjuka litografier, som vackert ansluter sig till texten. I en aldrig så knapphändig redovisning för Yngve Bergs storartade insatser som bokkonstnär får inte de intima och fyndiga illustrationerna till Bo Bergmans Stockholmsdikter (1947) saknas. Att han med alla dessa verk — och många fler kunde nämnas — måste kallas vår produktivaste, mångsidigaste och kunnigaste bokkonstnär, är svårt att förneka. I det sammanhanget bör också nämnas att han under tiden 1914 till 1957 enbart för Bonniers förlag utförde inte mindre än 316 bokomslag.

I den trängre vänkretsen var Yngve känd och uppskattad som en mycket kvick karikatyrtecknare. Med stor generositet improviserade han skämtserier till bemärkelsedagar, ett par av dem tryckta i begränsade upplagor. Asplund ägnar med all rätt dessa roliga karikatyrer ett kapitel, där många prov på en ganska litet känd sida av hans konstnärskap återges: träffsäkra och godmodigt elaka nidteckningar av Hanna Pauli, Gunnar M. Silfverstolpe, Agne Beijer, Tor Bonnier, prins Wilhelm, Asplund själv och flera andra. De tål väl att jämföras med det bästa Albert Engström åstadkom i genren. Under hela sitt liv ägnade sig Berg också åt annan konst: grafik, måleri, dekorativ konst och konsthantverk. Allt detta var praktiskt taget okänt för den stora publiken. Först på en utställning 1961, hans enda, visade han fina akvareller och oljemålningar, där man särskilt fäste sig vid landskapen från Djurgården.

Asplund har behandlat alla sidor i Bergs konstnärskap i olika kapitel. Slutkapitlet ägnas kritikern. Under lång tid, 1931—1955, skrev han konstkritik i Dagens Nyheter. Att gå igenom hans till Nationalmuseum överlämnade klippböcker, säger Asplund, är som att läsa »den svenska konstens mest objektiva och initierade krönika från detta kvartssekel». Berg var från 1949 föreståndare för Thielska galleriet. När han 1961 måste lämna platsen, var han sedan flera år allvarligt sjuk. Han hade drabbats av den svåraste sjukdom som gärna kunde drabba en konstnär, den alltjämt obotliga Parkinsonska sjukdomen, som långsamt men obevekligt förlamade hans händer och satte honom ur stånd att teckna med den gamla säkerheten och de sista åren helt berövade honom varje möjlighet att arbeta. Hans alltid starka

självkritik stegrades till tvivel på allt han hade utträttat. Han förstörde före sin död 1963 mycket som han nu ansåg värdelöst och drog sig under de sista åren helt ifrån allt umgänge, t. o. m. med de närmaste vännerna.

Boken om vår främste bokkonstnär har skrivits med Karl Asplunds lätta handlag. Det har också blivit en ovanligt vacker bok med väl valda och väl reproducerade illustrationer.

Nils Afzelius

Elsa Björkman-Goldschmidts minnen

De båda memoarvolymerna *Jag minns det som i går* (Sthlm 1962, Norstedt, 292 s., ill.) och *Vad sedan hände* (Norstedt 1964, 290 s., ill.) omspanner författarinnan Elsa Björkman-Goldschmidts liv från barndomen till 1940-talet. Hennes lyckligt utrustade författarpersonlighet — hon har värme, humor, gott minne, skarp iakttagelseförmåga, människointresse och allmän konstnärlig läggning — gör henne till en förträfflig skildrare av egna och andras karaktärsdrag och öden. En smidig, lättasam prosa, som aldrig blir självändamål, höjer ytterligare nöjet av läsningen.

Den förstnämnda boken har mest att ge av intresse för svensk personhistoria. Hennes morfar Theodor Heyman var grosshandlare i Göteborg, konstmecenat och liberal till sin läggning, i många avseenden en motsats till den kärke, småländske farfadern, generalmajoren P. S. W. Björkman. Farmodern var dotter till Gustav IV Adolfs livmedikus, medicinalrådet Magnus af Pontin, och system gift med major Jon Stålhammar på Salshult i Småland. Den karolinska gården i en karg natur med lågt i tak och mörka familjeporätt på väggarna gjorde ett starkt intryck på flickan Elsa, och det var här hon började göra sina första medvetna konstnärliga försök med naturskildringar i vattenfärger. Av föräldrarna stod hon fadern närmast, en gladlynt och rejäl officer, som råkade i blåsväder i den liberala pressen, när Sven Hedin på Dalregementets mäss i Falun hade hållit ett aktivistiskt tal och Fredrik Björkman som överste ställdes till ansvar. Själv kan Elsa Björkman knappast kallas politiskt intresserad men har i sitt dramatiska liv fått nära kännning med den ryska kommunismen och den tyska nazismen. Från sina år som konststuderande i 1910-talets Stockholm berättar hon, hur hon aktivt verkade för F-båtsinsamlingen genom amatörframträdanden på scenen. Samma år gick hon med i den socialistiska första maj-demonstrationen av medkänsla med fattiga konstnärskamrater. Hon drog sig dock inåt ledets mitt, när tåget passerade Harriet Löwenhjelmns föräldrars bostad. En annan gång smet hon ifrån sin uniformsklädd fader på en gata i Falun, när hon mötte ett par akademiskamrater. En långhårig konstnär, som gjorde sin värnplikt vid Dalregementet, hade nämligen nyligen beordrats klippa sig, och detta hade väckt opposition i pressen. Hon säger avväpnande: »I hela mitt liv har jag tyvärr behållit en viss böjelse för att växla mellan två spår — och ibland har det liksom här gnisslat lite vid omläggningen.»

Elsas far brukade skämtsamt säga till sina båda döttrar: »Något arv att tala om har ni nog inte att vänta efter mig, men jag ger en dyrbar gåva: ni

behöver aldrig vara oroliga för att era blivande män gifter sig för pengar!» Efter att ha genomgått Anna Sandströms seminarium ansåg sig Elsa Björkman ha skyldighet försörja sig själv och tog också av och till skolvikariat för att kunna finansiera sina studier på Konstakademiens etsningsskola, bodde i en liten vindsvåning tillsammans med Honorine Hermelin, levde med i konstnärsbohemet och besökte då och då »Farbror» på Riddargatan för att klara matkontot. År 1916 fick hon genom sin bästa vän och skolkamrat från Linköpingstiden Elsa Brändström förfrågan, om hon ville delta i arbetet för krigsfångar i Ryssland. Elsa B—n hade flera gånger förut varit på besök i minister Brändströms hem i Sankt Petersburg. Hennes skildring av arbetet som Rödakorsdelegat vid krigsfängeläger i revolutionens och krigets Ryssland är högintressant. Utan förberedelse kastades hon in i fasansfulla scener. Fläcktyfus, skörbjugg och tuberkulos härjade. I vissa läger dog fångarna som flugor och många var helt upprivna i nerverna. Hon skrev hem: »Det känns som om jag aldrig mer skulle kunna skratta.» Med allmän rådhighet och så småningom förvärvat förståelse för det ryska kynnet lyckades hon bemästra en rad svåra situationer, där det gällde livet både för henne och andra. Under sitt arbete i Moskva träffade hon och samarbetade med den österrikiske krigsfånge, läkaren Waldemar Goldschmidt.

Elsa Björkman hör till de trofasta, som lätt förvärvar vänner och behåller dem. »Efter det intensiva stadiet i en vänskap är man inte helt densamma som förut; man har införlivat nya sätt att se, handla och tänka med det som förut varit ens eget, och på så vis undergått en förändring, tagit ett nytt steg.» Sina nära vänner Elsa Brändström och Harriet Löwenhjelms har hon tidigare skildrat i separata böcker respektive 1932 och 1947 (rec. i PHT 1947) men gör här intressanta tillägg, framför allt rörande Elsa Brändström, som 1932 ännu var bosatt i Tyskland. Hitler hade 1933 utbett sig ett besök av henne. Elsa Brändströms telegramsvar var föredömligt tydligt: »Nein». Kort därefter lämnade hon med sin make, professor Robert Ulich, och en liten dotter Tyskland för USA. Här verkade hon självupps-offrande för att hjälpa europeiska flyktingar. Under hennes sista sjukdomstid nyåret 1948 var Elsa Björkman hos henne i hennes hem i Cambridge invid Boston.

Av de skarpt iakttagna men mjukt tecknade porträtten (man beklagar här, att boken ej försetts med personregister) kan nämnas lärarna på Anna Sandströms seminarium Gustafva Hjelmerus, Matilda Sundbärg, Carl G. Laurin och Hjalmar Holmquist, bland konstnärsvännerna Harriet Sundström, pionjären för svenska originalträsnitt. Av den originella familjen Hermelin på Ulvåsa och Gripenberg skildrar hon främst två av friherre Axel Hermelins söner med Peter Fjellstedts dotter Eugenia: nykterhetskämpen Joseph Hermelin, Honorines »älskade krokben och pepparögde fader», och A. Eric Hermelin, den lärde, originelle översättaren av gammalpersisk litteratur, som fann en fristad på Lunds hospital.

Memoardelen »Vad sedan hände» börjar med en dramatisk skildring av Elsa Björkmans hemresa från Moskva våren 1918 med ett överfyllt invalid-

tåg. Hon hade fått telegram från Harriet Löwenhjelm att komma hem före slutet av maj. Elsa Björkman kom till Romanäs den 22 maj. Den 24 dog Harriet Löwenhjelm, sedan hon till sin vän överlämnat sin litterära kvarlåtenskap, en sonettbok med träsnitt och en skrivbok, där hon renskrivit och illustrerat sina dikter.

Efter avslusning och ett hett bad var Elsa Björkman redo att inträda i ett »normalt civiltillstånd». Det föll sig inte alldeles så lätt. Hon kände oro och klivenhet; minnena från kriget ville inte släppa, den särställning hon haft var borta, »man» tyckte sig »krympas och förkortas». Hon var inställd på att fara ut till Ryssland igen men arbetade under väntetiden bl. a. med utgivning av Harriet Löwenhjelm's dikter. Elsa B—ns korrespondens med Waldemar Goldschmidt hade varit sporadisk, men när hon 1919 som representant för Rädda barnen ledde en transport av krigsbarn till Wien, var han den förste som tog emot henne på stationen. Att de två hörde samman stod snart klart. År 1921 gifte sig Elsa Björkman med sin läkarvän, som f. ö. skall ha tillhört samma judiska familj som Jenny Linds man. — Flera av hennes medarbetare i hjälpverksamheten i Wien presenteras: Marrit Hallström, Hedvig Stjernstedt, Märta Bildt, Signe Rutensköld, Gerda Marcus, Elin Wägner och Marika Stiernstedt.

Efter hjälparbetets slut började Elsa Björkman-Goldschmidt trots livligt umgänge med Wiens svenskor känna en viss hemlängtan. Det språkliga främlingskapet — ordens valörer, uttryckens dubbelmening gick förlorade, klagar hon — och wienarnas konservatism kändes trots deras älskvärdhet prövande. Utan barn och med två hembiträden fick hon tid över. Det österrikiska ljuset och landskapet inspirerade henne inte till konstnärlig verksamhet. Hon började skriva artiklar till Dagens Nyheter. Familjens eller i varje fall hennes umgänge omfattade både reaktionära och radikala element och hon tecknar en rad porträtt av kända wienare. Efter en påfrestande tid i vaka och nervpress, sedan nazisterna marscherat in i mars 1938, fick hon och hennes make tack vare hennes Rödakorsmeriter tillåtelse att lämna Wien. Hon kallar sitt sista kapitel »Emigrant i eget land». Bland flyktingarna här umgicks hon bl. a. med Bert Brecht och den socialdemokratiska journalisten Maria Lazar. För egen del var hon ju hemma, men hon kände sårbart och djupt makens främlingskap, kanske starkare än han, som i varje fall första tiden andligen var kvar i Wien och ständigt satt vid radion för att få vetskap om förhållandena i hemlandet. — Bland de svenskor som utförde stordåd i nazismens Wien nämner hon Kerstin Hellner och Malla Granat.

Birgitta Lager

Offentliga nöjen

Inga Tidblad, *Om ni behagar* (Sthlm 1963, Hökerbergs 291 s., pris: 30: —, inb. 36: —. Saknar personreg., vackert ill.).

Visst »behagar» vi lyssna till vår stora skådespelerska, i synnerhet som hon skriver så bra. Kanske är det inte riktigt vad »publiken» väntar sig,

inte så mycket om de stora rollerna och framgångarna, bara några få skådespelarporträtt, kanske kunde dispositionen varit klarare — men allt som står intresserar. Stockholmsmiljön från seklets början är åskådligt fångad: skolgången tillsammans med tre systrar i Whitlockska samskolan, familjens flyttning vart och vartannat år mellan olika lägenheter mest i Vasastaden. Fadern, matematiker och ingenjör, var känslig och flyttade för att slippa från t. ex. pianoklinkande grannar eller matos i trappan. Hemmet var borgerligt gott, och modern, född Krumlinde från Ystad, skildras som en varm personlighet med konstnärligt sinne. Redan som barn var Ingas utförsåvor, när det gällde att läsa en dikt, härma någon eller berätta en historia, påfallande. Omgivningen hade klart för sig, att hon borde bli skådespelerska. För henne själv blev det ett fast mål, sedan hon vid 14 års ålder sett »Svanovit» på Svenska teatern med det »gudomliga paret Tora Teje och Gösta Ekman».

Inga Tidblad fördöljer inte de svårigheter hon haft och misstag hon gjort. Hon berättar öppenhjärtigt om sitt första misslyckade försök att komma in vid Dramatens elevskola, om sin oerhörda och barnsliga besvikelse över detta, om sin ungdomliga och förhastade dust med teaterkritiken, om sina krampaktigt spända nerver vid ungdomens scenframträdanden, om sina misstag, när det gällde att tyda kontrakt, om sina ekonomiska besvärligheter och om sitt uppslitande äktenskap med den vackre, begåvade skådespelaren Ragnar Billberg, som ej kunde rätta munnen efter deras ofta mycket knappa matsäck, som hade farliga alkoholvanor och som dog hastigt i unga år. Hon karakteriserar i sista kapitlet anspråklöst men med allmängiltiga ord själva memoarskrivandet som sådant: »Av några minnen, bilder från det förflyttna som jag dels velat bevara, dels önskat göra mig fri ifrån genom att skriva ner dem har det blivit något som liknar en bok».

Till det som Inga Tidblad velat bevara hör minnet av några bortgångna skådespelarkolleger. Tillsammans med Ivan Hedqvist, »knapphetens, de små medlens mästare», turnerade hon 1925 efter Svenska teaterns brand med »Graven under Triumfbågen». Det var han, som fick henne att sluta spanna sig alltför hårt och upphöra med sin vana att pressa en fingernagel in i handflatan, så att det blev ett sår, för att genom »yttre våld framkalla en inre smärta eller upprördhet». Märta Ekström sätter hon mycket högt. Att de var på samma våglängd framgår bl. a. av hennes berättelse om hur de kunde på scenen råka i skratt och därmed i stor vanda under pågående föreställning. Inga Tidblads beundran för skådespelaren och människan Gösta Ekman är stor — för hans livsbejakande natur, hans humor och generositet. Hon skildrar hans berättartalang t. ex. med: »Det föll mig aldrig in att reflektera över vad som var dikt eller verklighet när Gösta blommade som berättare. Någonstans gömde sig alltid sanningen eller önskedrömmen, i all synnerhet då han själv var huvudpersonen. Det kunde gälla hans födelse eller begravning, det senare ett evenemang som det grämde honom bittert att inte få uppleva».

Det mest pregnanta porträtt hon tecknar är av Pauline Brunius, hennes vän och teaterchef under många år. I den sistnämnda egenskapen var »Paula» oförbrännelig. Alla privata hänsyn fick vika för hennes älskade teater

och plikten mot den. Redan givna löften om ledighet för film eller gästspel drogs obönhörligt in, om de skadade Dramatens intressen det minsta. Hon ställde också mycket stora krav på sig själv. Inga Tidblad skildrar drastiskt hur hon, uppspliten av oavbrutna scenframträdanden i krävande roller på kvällarna och av repetitioner på dagarna, fick en kollaps och vägrade ställa upp till kvällens föreställning som Portia i »Köpmannen i Venedig». Som skicklig praktisk psykolog klarade Pauline Brunius av »fallet» med humor, ironi, beröm och en charmant middagsbricka med vin och brutna servetter. Det blev ingen inställd föreställning. Efteråt stod chefen med rosor i handen och tårar i ögonen och tog emot. »Allt för vårt älskade vita marmorpalats vid Nybroviken», var hennes motto. Efter sin mors bortgång skänkte Palle Brunius hennes porträtt, målat av Oscar Björck, till Dramatiska teatern, där det har sin plats i chefsrummet. Han avslöjade då, att modern »bättrat» på det. Hon hade lagt en klädsam rosa ton av smink på kindbenet. »Oscar har gjort mig för blek», hade hon lugnt konstaterat, när hon överraskades med penseln i hand.

Vid skildringen av sin elevkamrat, det begåvade pennskaftet Stina Nordström, säger Inga Tidblad, att »det är märkvärdigt hur jämförelsevis lite intelligensen betyder för en scenisk konstnär mot intuition och den slags utstrålning som man inte vet varifrån den kommer och vad den egentligen är». Efter att ha läst Inga Tidblads memoarer kan man konstatera, att intelligensen inte behöver vara till skada, om de andra förutsättningarna föreligger.

Ake Claesson, *Offentliga nöjen* (Sthlm 1964, Lars Hökerbergs Bokförlag, 297 s., pris: 26: 50, inb. 32: 50, saknar personreg.) är även den en självbiografisk skildring av en skådespelares liv med tyngdpunkt på barndoms- och ungdomsupplevelserna. Claesson kommer från ett bildat hem med dålig ekonomi, där minnen från släktens besuttna period levde kvar i det efter hand försvinnande möblemanget och bokbeståndet och i sägenartade minnen hos fadern och farbrodern (t. ex. »Vasaarvet», härstamning från Erik XIV:s dotter Virginia). Porträttet av fadern, den fantasibegåvade, arbetsovillige f. d. godsägaren, egendomsmäklaren Carolus (egentligen var hans namn Robert) Claesson är mäterligt, fyllt av förakt, fascination och en gnutta ömhet. De konstnärliga anlagen i familjen var påfallande. Fadern hade en kort tid ägnat sig åt skådespelaryrket och strödde alltid dramatiska citat ikring sig, en syster var konstnär, en var skådespelerska och gift med den på sin tid rätt kände skådespelaren Ivar Nilsson. Denne fick bl. a. rycka in i stället för Anders de Wahl vid invigningen av nya Dramaten med Strindbergs »Mäster Olof». Några intressanta och vänligt uppmuntrande brev från Strindberg till Nilsson återges.

Ake Claesson fick tidigt ge sig ut i förvärvsarbete och började bakom disken i en vinfirma. Efter elevår vid Dramaten kom han snart till Åbo, där han upplevde den dramatiska kampen mellan »de röda» och »de vita». Han stannade i många år som skådespelare och regissör vid Svenska teatern i Helsingfors, framträdde där i skiftande och stora roller och trivdes utom-

ordentligt väl med det finlandssvenska kynnet. Till vänkretsen hörde Arvid Mörne, Gunnar Björling, bröderna Enckell och senare Alma Söderhjelm. För en tid hade Ake Claesson dock lockats av Nils Ahrén att återvända till Sverige för samarbete med honom vid Blancheteatern, som Ahrén övertagit. Efter ett par månader var det slut med dennes direktörskap och Claesson stod utan arbete. Det var nu han började som Bellmanstolkare, lärde gitarr- och lutspel och övade upp sin röst. Vid ett av hans första framträdanden — det var vid Loka brunn — visade det sig att ingen mindre än Kristina Nilsson, grevinna de Casa Miranda, skulle avlyssna hans sång. Hon visade honom drottninglik vänlighet och önskade fortsatt framgång. Han sjöng Bellman i Danmark och Tyskland, i Holland, Österrike och USA., ja t. o. m. på Island, och har nu i flera decennier framstått som en av våra främsta Bellmanstolkare. Sina senare år som skådespelare och lärare vid Dramaten i Stockholm snuddar han blott vid. Boken avslutas med en versifierad skildring av en vagabondepisod i Spanien. Claesson är ingalunda litterärt oskyldig. Han har tidigare publicerat reseskildringar, och hans förmåga att återge sin familjs medlemmar i dramatiska direktcitat är betydande. Händelsernas kronologi är svår att följa. Namnuppgifter om släktingar, familjegods och väninnor har lätt camouflerats.

Gertrud Pålson-Wettergren, *Mitt ödes stjärna* (Sthlm 1964, Rabén & Sjögren, 293 s., pris: kr. 34: —, inb. 40: —).

Operasångerskans karriär har ofta något sagolikt över sig. Mycket skall till för framgång förutom rösten: tilltro till den egna förmågan, musikalitet, minne, koncentrationsförmåga, dramatisk begåvning, god fysik, helst också ett fördelaktigt utseende och gärna pengar. Slaktardottern Gertrud Pålson från Eslöv hade i rikt mått fått allt detta utom de ekonomiska resurserna. Hennes begåvning och personlighet framlockade dock snart donatorer och stipendier. Dåvarande kronprinsparet hjälpte henne att fortsätta efter faderns ekonomiska debacle. Mezzosopranpartier är ofta högdramatiska. Genom hennes memoarer får man en levande bild av hennes arbetsintensitet, hennes oerhörda koncentration på en förestående uppgift och hennes dramatiska inlevelse i den roll hon skulle framställa. Som Santuzza i »På Sicilien» t. ex. svimmade hon verkligt i slutscenen. Det var just då för henne en påfrestande tid, innan hennes blivande makes — sedermera överintendenten Erik Wettergrens — skilsmässa var bestämd. De gifte sig 1925, s å som hon gjorde sitt stora genombrott som Carmen. Han jämnade tydligen många gånger vägen för sin temperamentsfulla maka och följde henne t. ex. till hennes första säsong på Metropolitan. Förutom barndoms- och ungdomsskildringen ger kapitlet om tiden vid »Met» och det hårda tempot i Amerika mest av intresse. Om chefer, kolleger och umgängesvänner har Gertrud Pålson bara gott att säga. Kanske kan man tycka, att den långa raden av figurerande personer är något onyanserat älskvärda. Det kronologiska förloppet har då och då brutits i onödan. Boken är illustrerad med charmant vackra rollporträtt och försedd med personregister.

Med mitt goda minne (Sthlm 1964, Bonnier, 189 s., pris: 29: 50, inb. 30; rikt ill.) är den underfundiga titel Karl Gerhard själv bestämt för den memoardel han hade under arbete vid sin bortgång i april 1964. Den utgör femte delen i hans kvicka, eleganta och för samtids(person)historien synnerligen givande memoarsvit: den redan 1931 utgivna »Och så kommer det en gosse», »Om jag inte minns fel» (1952), »Katt bland hermelineer» (1956) och »Lite gullregn» (1961). Den nu utkomna volymen har skickligt satts samman av beståndsdelar från de tidigare med särskild avsikt att få fram de rent självbiografiska partierna. Till hans nära ungdomsvänner hörde — utom Gösta Ekman — Bertil Malmberg, som förmådde honom att slänga sitt gamla efternamn Johnson och bara kalla sig Karl Gerhard. De första resande teateråren, då han mycket ung fick spela karaktärsroller som äldre herre, utbyttes snart mot författarskap, bl. a. av ett lustspel »Hennes lilla majestät» (1919) och revykupletter och sketcher. Hans genombrott i 20-talets Stockholm som charmörkonkurrent till Ernst Rolf i väl-sydd frack och chapeau-claque var blott en sida av den unge revydirektören, snart den svenska revykonstens förnyare. Hans stora insats i kampen mot nazismen under andra världskriget förde honom samman med en rad intressanta kulturpersonligheter. Hans kända vänner och ovänner har ofta porträtterats av honom själv på scenen i strålande maskeringar (Pauline Brunius, »Juveliadamen» Marguerite Wenner-Gren, Mr G osv.). Konstnären, samtidskritikern, esteten och sybariten Karl Gerhard hade också ett varmt hjärta. Avsnittet om hans lilla mörkhyade fadder- och adoptivbarn Fatima har med all rätt tagits med i urvalet från hans kanske bästa memoardel »Om jag inte minns fel». Ett kapitel är nyskrivet, ägnat den franska Rivieran, där han i Roquebrune ägde en fantasifull villa på bergsslutningen med utsikt över azurkusten, och skildrar hans betagenhet i dess klimat, dess provençalska urbefolkning och dess glittrande och excentriska internationella gäster.

Bland Karl Gerhards efterlämnade anteckningar återfanns också en rad aforismer och underfundigheter som medtagits i urval. På memoarskrivandet har han en kritisk historikers syn: »Den egna inställningen och utsiktens nivå är olika i varje avsnitt av ens liv. Mitt i beteendets och gärningarnas ström var man naiv och hade ingen distans till vad som skedde. Memoarer skall skildra vad man upplevde då — subjektivt. Memoarförfattaren får inte se med nedlåtenhet på sin tillvaros förlopp. De olika människor han har varit bör få komma till tals i tur och ordning.» Han säger vidare: »Jag har betraktat mig själv som en främmande människa som jag har blivit satt att uppfostra. Det har givit mig fullt upp att göra och jag vill inte skryta med resultatet. Att arbetet är början till all uppfostran vet jag, och Camus har lärt mig att inte vänta på yttersta domen ty den äger rum varje dag. Jag tar emot allt det vackra livet erbjuder, väl vetande att skönheten bor i betraktarens ögon. Tag bort ur våra hjärtan kärleken till det sköna och du skall beröva livet hela dess förtrollning.»

En minnesbok *Boken om Karl Gerhard* (Sthlm 1964, Ahlén & Åkerlund, 112 s., pris kr. 12: —) innehåller några nekrologer och minnesanteckningar under Sig Ahlgrens redaktörskap. Huvudvikten ligger på det vackra och

roliga bildmaterialet, försett med välvalda textklipp ur Karl Gerhards memoarböcker.

Eric Wennerholm, *Pappa Sandrew* (Sthlm 1964, Rabén & Sjögren, 216 s.; pris: 32: 50, inb. 39: 50; rikt ill.; personreg).

Direktör Eric Wennerholm har skrivit en lättläst, intresseväckande och av allt att döma samfärdig biografi över sin chef och vän, originalet, mångmiljonären, filmkungen Anders Sandrew (1885—1957). Redan som 16-åring började bondpojken Anders Andersson från Vendel sin bana som handlande i sekelskiftets Stockholm med sin bror som kompanjon. Efter några år hade de fått den lilla försummade speceributiken, Kommendörsgatan 37, då i Östermalms utkant, att ge god avkastning. Förstklassig kundservice och ett med omsorg valt varusortiment kom kundkretsen att växa med stadsdelen. Bland de saluförda vinsorterna förekom det populära »Sandrew port», som inspirerade Anders Andersson till namnbyte, när det visade sig, att firmanamnet Bröderna Andersson var upptaget. För namnets engelska klang hade han ingen känsla. Anders Sandrews språkkunskaper inskränkte sig f. ö. till litet tyska, som han lärt genom att höra på när en skolgosse, som han höll med kost, läste sina läxor. Första världskriget kom avancan att stiga för den livsmedelshandlande som hade goda förbindelser med varuleverantörer på landsbygden. Allt fler av Sandrews uppländska familj engagerades i firmans tjänst. Han började förvärva inteckningar i fastigheter, han övertog snart hela husen. Kreugerkraschen gav honom ökade möjligheter. Han bidade sin tid, han hade näsa för affärer. År 1926 förhyrde Sandrew biografen Metropol i ett hus han själv ägde. Det var början till förvärv av en hel biografkedja. Biograferna krävde filmer, han blev producent. Så småningom växte han in i rollen som Stockholms folkkäre nöjeskung, »Pappa Sandrew», ägare av bl. a. Södra teatern, Oscarsteatern och en rad restauranger. I det längsta cyklade han på kvällarna runt mellan sina olika nöjesetablissemang, rev biljetter vid dörrarna, tittade in och såg till att allting löpte.

Wennerholm får fram både det hårda affärsdraget, företagaren, som höll sina anställda så lågavlönade som möjligt och ställde sig helt oförstående till önskemål om fritid och ledigheter, men också det patriarkaliska draget, hans rörande omsorg om änkor och barn, hans små personliga överraskningar och omsorger, hans utspisning av personalen med närande husmanskost. Länge hade han ett trångt och rörigt kontor i sin trerumslägenhet, som låg i samma hus som speceributiken. Hans ovana att själv syssla med de minsta detaljer hade sin grund i förakt för en dyrbar organisationsapparat, som dock blev alltmer motiverad med Sandrewföretagens raska utveckling.

Boken ger mycket av Stockholmsstämning från 1900-talets första halvsekel. Den är något av en moralitet — en sannsaga om den fattige pojken som med sparsamhet, för att inte säga gnidenhet, obegränsad arbetslust och dito förmåga, med anspråkslös rättframhet parad med affärsinne och finurlighet blir miljonär och storföretagare. Arbeta och skötsamhet lönar sig. Men hans målmedvetna inriktning på arbetet och förtjänsten kom honom att försum-

ma sin egen utbildning och bildandet av en egen familj. Mot slutet av sitt liv kände han sig ensam och oförmögen att njuta frukterna av sitt arbete.

Sandrews testamentariska förordnande ger nu en stiftelse möjlighet att vartannat år ge c:a 200 000 kr. i stipendier till unga studerande, framför allt inom teatervärlden, och till gamla behövande skådespelare.

Birgitta Lager

Adel, präster, borgare och bönder

Riksdags- och rådstuguprotokoll som personhistoriska källor

Under skickliga utgivare fortsätter enligt riksdagens beslut och på riksgäldskontorets uppdrag de fyra ståndens protokoll att lugnt och systematiskt utkomma. Förste arkivarien fil. dr *Sten Landahl* har här utfört ett tråget arbete. Från 1930-talet har han stått för utgivningen av både adelns och bondeståndets riksdagsprotokoll och nu sammanlagt utgivit 16 tjocka volymer, 9 för adeln och 7 för bondeståndet. De senaste är: *Sveriges ridderskaps och adels riksdagsprotokoll från och med år 1719, 27—28, 1769—1770, 1—2* (1962, 538 s. + bil. 157 s.; och 1964, 455 s. + bil. 186 s.) och *Bondeståndets riksdagsprotokoll, 7, 1751—1756* (1963, 1140 s.).

För borgarståndet utgav *Nils Ahnlund* 1933 en volym, omfattande protokollen före 1719. Den nya sviten, har från sin första del riksdagarna 1719—20 (1945), utgivits av stadsarkivarien fil. dr *Nils Staf*, som nyligen publicerat *Borgarståndets riksdagsprotokoll från frihetstidens början, 5, 1734* (1965, 597 s.).

Prästeståndets protokollsserier finns i urval tryckta redan 1835. Den moderna utgåvan börjar 1949 med riksdagarna 1642—60 och har *Arne Forssell* och *Erik Granstedt* som utgivare. År 1962 utkom del 4, *Prästeståndets riksdagsprotokoll 1680—1714*, utgivna av arkivarien docent *Lennart Thanner* († 1965) och omfattande 884 sidor. Protokoll saknas för riksdagen 1682—83.

Beträffande riksdagsprotokollen är det rikshistoriska intresset av dessa utgåvor uppenbart liksom det biografiska värdet av den bild de ger av de enskilda riksdagsmännens politiska profiler. Därutöver har de också ett betydande personhistoriskt intresse, knutet till de i stånden behandlade frågor som rör skilda personer — det kan vara ägorättsförhållanden, ansvars- och brottsfrågor, suppliker eller rekommendationer. Dessa notisers fyllighet och värde skiftar med tidpunkt, stånd och sekreterarpersonlighet men visar sig i många fall vara återkommande i samtliga stånd. De går då i allmänhet tillbaka på ett deputationsutlåtande som refereras. Både urvalet av ärenden och referatens längd kan dock skifta avsevärt i de olika stånden.

Bondeståndetsprotokollen för riksdagarna 1751—52 och 1755—56 har ett alldeles speciellt värde. För våren 1752 och fr. o. m. november 1755 utgör de de enda fullständigt tryckta riksdagsprotokollen. Adelsprotokollen våren 1752 består endast av memorialprotokoll, är svårtydda och har blott tryckts i utdrag; för 1755—56 års riksdag har endast protokollen fram t. o. m. 20

nov. 1755 tryckts. Dessa riksdagar kan ju i många avseenden sägas representera en höjdpunkt i de frihetstida ständernas maktutövning, när ärenden av de mest skiftande slag drogs upp inför dem och när det s. k. hovpartiets anslag mot ständermakten tillbakavisades. Två offer för denna motsättning var bonden Johan Persson från Stora Tuna och greve Erik Brahe. Den politiskt erfarna dalabonden var hovpartiets kandidat till talmanposten men utmanövrerades från riksdagen 1755 genom att hans fullmakt underkändes. Hans politiska verksamhet utanför riksdagen medförde efter revolutionsförsöket ett åtal inför riksens ständers kommission, och han avled i fängelsearresten (Landahls inledning). Ett annat patetiskt inslag är grevinnan Christina Charlotta Brahes, f. Piper, förbön 17 juli 1756 med »bevekelige ord samt sorgelige åtbörder och tårar» för sin dödsdömde make. Hon släpptes ej in inför ståndet utan mottogs, i enlighet med prästeståndets beteendemönster, i förrummet av talmannen och några deputerade. Ståndets ledamöter hade visserligen alla det »ömmaste medlidande», men domen stod fast och en vecka senare avrättades greve Brahe. — Exempel kan tas på personärenden av skiftande art från två sammanträdesdagar våren 1752. Den 13 mars föredrogs inför ståndet bl. a. följande frågor: brukspatron Adolph A:son Christiernins i egen person föredragna ärenden rörande ett bergsdeputationens betänkande och avstående av Väster Silberg till kronan, Läckö kungsgårds upplåtande till greve C. G. Tessin, brukspatron J. Montgomerys besvär över en riddaresynrättsdom, en finsk riksdagsmans besvär mot kommerserådet Nordencrantz' skatteköp i Nykyrko och Letala socknar (bondeståndet bevakade noga frågor av detta slag), angående sämskmakaren Holmgrens privilegium på ett saffiansberederi i Nyköping, silkesstrumpvävaren Anders Sangbergs låneansökan, angående anslag till Åbo akademi för plantering av professor Kalms från Västindien hemförda frön. Den 29 april upptogs bl. a. följande ärenden: om lantränthmästaren Mårten Gezelius' balans, om prästen Tomas Pachalenius' »lidanden», om lagman Sten Cederfelts befordran, om Eskilstuna stads och brukspatron Fredrik Rothofs mellanhavanden, om kaptenlöjtnanten Gustaf Adolf Blix' och bryggaren Lars Malmborgs ansökan i en ersättningsfråga, om ryttmästaren Gustaf Adolf Schmitterlöws fordran hos generalmajoren greve Gustaf Fredrik Lewenhaupt. Många av dessa ärenden behandlades i ståndet vid flera tillfällen. Även de tryckta bilagorna kan ge personstoff, t. ex. ett memorial angående delning av Ängermanlands domsaga, som återger regelrätta meritlistor för två lämpliga häradshövdingekandidater: borgmästaren i Hämösand Martin Lundeberg och vice häradshövdingen Johan Fredrik Biberg.

Adelsprotokollen för den likaledes dramatiska riksdagen 1769—70 har liksom ståndets protokoll i allmänhet av flera skäl en annan och utförligare karaktär, vilket bl. a. framträder genom att vederbörande talare citeras direkt, tydligen efter stenografiska anteckningar, medan för de övriga stånden i allmänhet indirekt anföring brukas. Riksdagen sammanträdde 22 april 1769 i Norrköping, framtvungad mot mössrådets vilja av konung och ämbetsverk under strejkhöt från deras sida. Det första angelägna ärendet var rådets förnyelse. I slutet av juni förflyttades riksdagen till Stockholm. Den utmärkes av många och långa principdiskussioner om rådets och ständernas

befogenheter men en avtagande tendens i antalet behandlade personfrågor.

Borgarståndets protokoll 1734 ger i de flesta personfrågor ej mer, snarare mindre upplysning än adelsprotokollen för samma riksdag, även om ärendet rör en borgare (ex: Stockholmshandlanden Nils Björkman, kopparstickaren Tobias Leij contra handelsman Hans Petter Schiefflers sterbhus). I några fall är dock borgarståndsprotokollen mycket utförliga, i synnerhet i några frågor som rör närvarande borgarriksdagsmän, t. ex. Göteborgsgrosshandlaren Hans Olofsson Ströms begäran om anstånd hos sina kreditorer på 8—10 år, rådmannen i Västervik Reinhold Apiarius' ansökan om befrielse från ett kontrakt på skeppsbygge för kronan (3 1/2 tättryckta, stora sidor), meritförteckning och befordringsrekommendation för den ibland som sekreterare fungerande Salaborgmästaren Carl Henrik Esberg eller borgmästaren i Häl-singborg Henrik Sylvius märkliga begäran att på grund av utstånden miss-handel av en underofficer som »hugnad och upprättelse» erhålla en häradshövdingbeställning i Västergötland. Två små, av en slump upptäckta blottor i personregistret kan påpekas: den s. 310 nämnde teckningskunnige stude-randen Ekerot har ej kommit med, ej heller namnet på den för samtiden okände författaren till *Then Swänska Argus* — Olof Dalin (s. 335 f.).

Prästeståndets protokoll 1680—1714, som alltså helt faller under enväldes-perioden, sysslar ej med utnänningsfrågor eller de senare så vanliga »preju-dice»-fallen. De personfrågor som tas upp rör huvudsakligen vad som räk-nades till själavård eller lärofrågor, t. ex. trasiga äktenskap, försumliga eller villolärande präster. Det svenska prästerskapets »konserveringsprinciper» för-orsakade också ofta komplikationer. Vid 1680 års riksdag upptogs t. ex. pro-blem som rörde Skarabiskopen Andreas Omænius' familj. Dåv. lektorn i Skara, Peter Wettersten, som tidigare varit trolovad två gånger, var gift med biskopens dotter. Den ena av de tidigare fästmörna lyckades han tydligen lätt köpa sig fri ifrån, men den andra, som först gått med på förlikning, ångrade sig »seendes att penningarne snart gingo åt» och sökte i stället få sin rätt. Wettersten blev t. o. m. för en tid suspenderad från sin tjänst. Biskopens son Erik Omænius sökte samtidigt som Johannes Hof pastoratet Fågelås. Striden om detta komplicerades av frågan om konservering av fö-reträdarens dotter, och beskyllningen mot Hof för falska teser vid hans dispu-tation. Erik Omænius hade meddelat församlingen, att han »inte hade håg» till dottern, varför Hof, som var villig, hade valts. — Protokollen för 1686 års riksdag upptar blott 55 trycksidor, bilagorna frånräknade (1689, 1693, 1697 års endast ungefär 40 sidor var). Om inställningen till personliga suppliker och till personfrågor över huvud taget ger biskop Hakvin Spegel klart besked till en prästänka, vars son skulle blivit oskyldigt »hudstruken»: man bör inte »befatta sig med sådane casibus, som torde hända voro Kongl. M:t obehagelige. Vi äre hitkallade att höra och svara på Kongl. Maj:ts propositioner». 1710 års utskottsmöte har lämnat spår i utförligare protokoll som naturligt nog till stor del rör sig om krigsfinansieringen.

Samtliga ovannämnda protokoll är givetvis försedda med personregister.

Nils Staf har nu också tagit hand om publiceringen av *Stockholms stads tänkeböcker från år 1592*, där del 7, 1608—1613 utkom 1964 (376 s.). Vissa förändringar i utgivningen infördes redan i föregående del, omfattan-

de åren 1605—08 (tr. 1963; utgivaren, arkivarien Göran Setterkrans dog i juli 1962; vissa kontroller har gjorts av Staf, som även fullbordat registerpartiet). Så har några protokoll, som hör till Stockholms rådhusrätts jurisdiktion men återfunnits i andra arkiv, tryckts i form av bilagor. I den senaste delen ingår även några personhistoriskt mycket värdefulla beskattningsslängder, däribland mantalsregister för Stockholm 1607 (enbart upptagande hushållsföreståndare; längden skulle egentligen ha ingått i föregående volym) och längd för Älvsborgs lösen 1613 (hjonelagslängd samt uppgifter om antal vuxna barn och anställda). Registerpartiet har förenklats; yrkesregistret och den förutvarande komplicerade juridiska uppdelningen av sakregistret har slopats.

Birgitta Lager

Finska artilleriet

Som volym 404 i Svenska litteratursällskapets i Finland skriftserie föreligger ett omfattande, smakfullt utstyrt arbete av majoren **J o n a s H e d b e r g**, *Kungliga finska artilleriregementet* (Borgå 1964, 322 s. jämte 17 bilagor).

Hedberg har under många års djupgående forskningar i vårt äldre arkivmaterial samlat rika erfarenheter som artillerihistoriker. Han äger allsidiga kunskaper om vapnets historia, dess militära insatser och inte minst om artilleripersonalen. Alla dessa aspekter redovisas i det här föreliggande arbetet. Finska artilleriregementet existerade som förband ej längre än åren 1794—1811, men Hedberg har behandlat också regementets ursprung och förhistoria. Han redogör ingående för förbandets organisation och för tjänstens mångskiftande grenar. Särskilt må här påpekas avsnittet om soldatbarnhuskassan och soldatbarnskolan, båda skapelser av den initiativrike Augustin Ehrensvärd.

Ett omfattande avsnitt ägnas regementets insatser i krigen, särskilt i 1808—1809 års finska krig. Hedberg har här delvis kunnat utnyttja tidigare förbisedda och okända dagböcker och journaler av officerare vid regementet, t. ex. Axel Reinhold Andersin och Jean Toussaint Charpentier. Man får vid läsningen av detta avsnitt i Hedbergs arbete ett starkt intryck av behovet av en på vetenskaplig källkritik grundad förnyad omprövning av viktiga problem i finska krigets historia.

Det biografiska avsnittet omfattar officerare, underofficerare, civilmilitärer samt tygstats-, rustkammars- och stallstatspersonalen. Hedberg har med stor samvetsgrannhet insamlat tillgängligt material för att få biografierna så kompletta som möjligt. Noterna till detta avsnitt föreligger ej i det tryckta arbetet men är tillgängliga bl. a. i krigsarkivet. Det osedvanligt stora bestånd av officersporträtt som pryder boken beror bl. a. på att regementets i Helsingfors stationerade officerare med vederlikar år 1800 till den avgående regementschefen M. J. Björnstjerna överlämnade sina av Emanuel Thelning målade porträtt. Denna samling hänger oskingrad på Christinelund i Småland.

Bertil Broomé

Svenska bokförläggare

Herman och Sven Stolpes *Svenska bokförläggare i närbild* (Uddevalla 1964, Zindermans, 139 s.; pris: 18: 50) har undertiteln *En bok om litterär affärsverksamhet*. Herman Stolpe, nu direktör i KF och förut i tretton år chef för dess förlag, står för drygt 4/5 av boken. Han skriver endast om ett urval svenska förläggare, dem som han själv kommit i kontakt med, och anlägger »Kollegiala perspektiv». De behandlade är: Johannes Lindberg, hans egen företrädare på KF, Folke Lars Hökerberg under rubriken: »Riddare och gamäng, kavaljer och kraftkarl», Johan Hansson, Natur och Kultur, kallad »Guldmakare och Messias», Karl Otto Bonnier, Tidens förlagschef Karl Olsson, Einar Ebe i Folket i Bild, chefen för Almqvist & Wiksell-Geber Hans Küntzel, Forums förlagschef Adam Helms, som startat bokklubben Svalan. Skeppsredaren, chefen för Allhems förlag Einar Hansen började 1932 med utgivning av Hemmets veckotidning och Allas veckotidning och 1936 med bokutgivning av verkliga kvalitetsprodukter med förnämlig bildstandard. De små exklusiva förlagen Bokvännerna med konsthistorikern Thure Nyman som chef och Bokgillet (startat 1955) med Erik Gamby, känd som utgivare av »Träsket» (1949), en »sensationsbok», riktad mot förlagen, får också var sitt kapitel.

Under rubriken »A brave business but bitter» tar Herman Stolpe upp allmänna förlagsproblem. Här talar såväl bokförläggaren som utgivaren av handböcker i ekonomi och reklam. Företagens riskfylldhet ligger i att ambitiösa förlag »inte enbart är affärsföretag utan även kulturinstitutioner». En intressant tabell över en »normalkalkyl» för skönlitteratur visar, att 1/6 av bokpriset går till författarhonorar, 1/6 svarar mot tillverkningen, 1/6 förlagskostnader, 1/12 reklam, 1/3 bokhandelsrabatt och den återstående tolfjedelen utgör risk- eller vinstmarginalen. Bokannonseringen anses i Sverige ha fått enorma dimensioner. En besökande utlänning trodde sig finna orsaken i att landets största förlag äger landets största tidning. Avslutningsvis säger Herman Stolpe: »Ett förlag skall liksom en människa vinnlägga sig om att förverkliga sig själv. . . . Det är förenat med stora risker, såväl för den enskilda människan som för ett förlag, att ge sig på allt».

Sven Stolpe skisserar snabbt och raljerande ur »Författarperspektiv» porträtt av bokförläggare han haft att göra med: Johan Hansson, Folke Lars Hökerberg, P. A. Norstedt & Söner, firma Albert Bonnier, Sven Thulin i det numera upphörda Lindblads förlag. Flera av Sven Stolpes porträtt har synbarligen publicerats för rätt länge sedan.

B. L.

Ointroducerad och onaturaliserad adel

Kalender över ointroducerad adels förening 1964. På Föreningens uppdrag redigerad av Erik T:son Ugglå. 12:e årgången (Sthlm 1963, Gebers, 271 s., pris: 28: —).

Angivna publikation utgör den tjugotredje i den 1886 begynta raden av kalendrar över denna kategori. Att årgångsnumret blivit väsentligt lägre be-

ror på att utgivningen ägt rum i tre olika sviter, dels två årgångar 1886 och 1899 genom kammarjunkare H. Tersmeden, dels nio¹ årgångar 1912—1934 genom kapten T. von Gerber, dels den nuvarande, som började med sju årgångar 1935—1949 genom kapten J. Kleberg och fortsatte med tre årgångar 1952—1958 genom överstelöjtnant K. von Sydow samt efter dennes död genom ovannämnde kammarherre Uggla, som utgav föregående årgång 1961.

Av de inalles sextiofyra släkter, som behandlas i nu föreliggande årgång, har nära halva antalet varit med ända sedan Tersmedens tid, och ytterligare nära en tredjedel tillkom under von Gerbers utgivartid. Ny är i denna årgång endast en släkt, bestående av en samling på svenska riddarhuset ej introducerade grenar av den baltiska ätten von Rosen. Av bibliografiskt värde är emellertid en annan nyhet, nämligen att släktnamnen i innehållsregistret försetts med årtal, som utmärka, när vederbörande släkt tidigast behandlats i föregående årgångar av nuvarande svit. I anslutning härtill publiceras förteckningar över i tidigare årgångar publicerade fullständiga genealogier samt över i tidigare återgivna porträtt m. m. Slakten Kökeritz, vars borgerliga ursprung klarlagts av O. von Feilitzen i denna tidskrift 1962, har nu uteslutits.

Av de nämnda sextiofyra släkterna äro sextio sådana som ha medlemmar i Sverige och anses ha utländskt adelskap men ej naturaliserats på svenska riddarhuset; av dessa ha endast tre, Lagergren, Linder och Segerstråle, svenskt ursprung. Blott fyra av de sextiofyra släkterna, von Braun, Ekestubbe, Gentschein och von Heideken, äro enligt ingresserna i egentlig mening ointroducerad adel, d. v. s. i Sverige adlade släkter, som ej introducerats på svenska riddarhuset. Om ej dessa fyra vore med, borde den förening, som utger kalendern, i stället heta »Onaturaliserad adels förening», försåvitt man nu verkligen kan anse det riktigt, att det genomgående är fråga om adel.

I motsats till adelskalendern vilar nämligen kalendrarna över ointroducerad adel ej på ett officiellt primärmaterial utan på uppgifter, som hopbragts på rent privat väg, och vilkas vederhäftighet aldrig utan vidare kan tagas för given samt i många fall är ytterligt svår att kontrollera. Professor E. Hjärne har härom uttalat:

»Begreppet utländsk adel innesluter en mångfald olika företeelser, som knappast ha mer än namnet adel gemensamt med den svenska. Här må blott erinras om sådana förhållanden som att i Ryssland under kejsardömet ärfdigt adelskap automatiskt åtföljde överstegraden och däremot svarande civila ämbetsgrader, medan personligt adelskap inträdde redan vida längre ned på rangskalan, att i flera europeiska stater (Preussen, Ryssland, Spanien m. fl.) dels personligt, dels ärfdigt adelskap varit förenat med vissa ordensutmärkelser, att i Italien ädliga värdigheter kunnat förvärfvas genom köp av vissa egendomar o. s. v.»²

¹ B. Hildebrand, Handbok i släkt- och personforskning (1961), s. 320, uppger oriktigt, att Gerbers svit upphörde redan 1928 med årgång 7.

² Otryckt utlåtande 31 okt. 1934 till Större akademiska konsistoriet i Uppsala med anledning av dåvarande fil. kand. Olof Jägerskiölds besvär över att dåvarande med. kand. Birgitta von Sydow tilldelats Helfeltiska stipendiet.

Urvalet av släkter i dessa kalendrar har i denna tidskrift flera gånger varit föremål för diskussion i recensioner, först av Karl af Schmidt,³ senare av Carl Magnus Stenbock⁴ och Govert Indebetou.⁵ I fråga om släkter, som äro med ännu i föreliggande årgång, anförde Stenbock starka dubier mot släkten von Gerbers adelskap,⁶ medan Indebetou i korthet kritiserade medtagandet såväl av denna släkt som av ätten von Horn,⁷ som också är med i föreliggande årgång.

Senare har professor Hjärne konstaterat, att den här också medtagna släkten von Sydows utländska adelskap icke kunnat bestyrkas och ej ens kunnat visas vara sannolikt.⁸ Av en av de medtagna släkterna, von Schoultz, är en annan gren naturaliserad i Finland, men denna naturalisation har visats vila på felaktiga uppgifter.⁹ Vidare har konstaterats, att släkten Gahns här uppgivna härstamning från den skotska adelsätten Colquhoun ej kunnat bevisas.¹⁰ Lika illa torde det vara ställt med släkten Murrays adelskap, som ej ens i ingressen i kalendern hävdas, ehuru den medtagits, och påståendet, att den svenska släkten Ouchterlony skulle vara en gren av den skotska adelsätten med samma namn, är obestyrkt. Den likaledes medtagna släkten de Champs är icke adlig utan borgerlig.¹¹ Angående släkten Munthes ursprung se nedan. Det måste inskräpas, att samma namn kan bäras av flera sins emellan icke befryndade släkter, och att prefixen »von» och »de» icke i och för sig styrka adelskap, varjämte förekomsten av borgerliga vapen förtjänar att framhållas.

Hans Gillingstam

³ PHT 1900, s. 39 ff. Recensionen är signerad »-a-», men recensenten har identifierats av K. Setterwall, Svensk historisk bibliografi 1875—1900 (1907), s. 228.

⁴ PHT 1912, s. 66 ff, och 1913, s. 121 ff.

⁵ PHT 1915, s. 268 ff, och 1920, s. 70 ff.

⁶ De av Stenbock särskilt i PHT 1913, s. 124 f, framförda kritiska synpunkterna (inklusive avtryck av utlåtande av statsarkivarien Kretzschmar i Lübeck) ha ej beaktats i T. von Gerber, Ätten von Gerber sedan medeltiden (1950; utökad uppl 1954), en samling släkttabeller utan bevisföring och med endast summarisk källförteckning.

⁷ Den av Indebetou 1920 betvivlade uppgiften om »adelskonfirmation» för denna ätt 1719 kvarstod i von Gerbers kalender ännu 1934 men ströks 1935 i Klebergs första årgång och är ej med i R. von Horn, Ätten von Horn från Bremen (1952).

⁸ Ovan anført utlåtande med tillägg 31 dec. 1934. Det av Hjärne kommenterade källmaterialet har senare redovisats i K. von Sydow, Christian Fredrik von Sydow (1946), s. 26 ff, utan att hans synpunkter beaktats.

⁹ T. Carpelan, Ättartavlor för de på Finlands riddarhus efter 1809 adlade, naturaliserade eller adopterade ätterna (1942), s. 262.

¹⁰ B. Hildebrand och K.-G. Hildebrand i Svenska män och kvinnor, 3 (1946), s. 11. En utredning om släkten Gahns ursprung (av riddarhusgenealogen Pontus Möller) kommer att publiceras i ett av PHT:s närmaste häften.

¹¹ Armoriaux Liégeois du chevalier de Limbourg (Liège 1930), s. 67. Det till formatet imponerande arbetet »Antavlor de Champs-Uggla» (1961), en samling antavlor med källhänvisningar och register, har ej gått in på denna fråga.

Släkten Munthe

Skriftställaren Curt Munthes släktbok *Munthe från Flandern*, med underrubriken *Släktens svenska öden* (Sthlm 1963, Natur och Kultur, 202 s.; pris: 25: —, inb. 31: —; personreg.) är den fjärde genom åren om den svenska släkten Munthe. Sedermera generalen vid fortifikationen Ludvig W:son Munthe utgav 1883 »Munthe-släkten från medlet af 1000-talet till närvarande tid» under medverkan av Hartwig Munthe, som i Norge ombesörjde en släktkrönika i 3 band 1871—88, och sedermera rektorn vid Schartaus handelsinstitut Åke W:son Munthe. Bröderna Ludvig och Åke W:son Munthe utgav nära 50 år senare »Släkten Munthe i Sverige. Professor Arnold Hansson Munthes ättlingar» (1931, 192 s.; rec. i PHT 1932) som en komplettering till 1883 års släktboks svenska partier. Härtill kommer att släkten fått en utförlig matrikelbehandling i »Kalender över ointroducerad adels förening 1936». — Curt Munthe påpekar, att de äldre släktböckerna trycktes i begränsade upplagor och numera är svåråtkomliga. Hans egen bok är en ytterligare komplettering 30 år framåt i tiden men är med sitt luftigare tryck och sina illustrationer en avsevärd förkortning i synnerhet av de mycket utförliga matrikelnotiserna i 1931 års upplaga (t. ex. 7 tättryckta sidor militära data om Ludvig W:son Munthe själv), som dessutom var försedd med fullständiga förteckningar över de biografierades tryckta arbeten. Curt Munthe har ett avslutande kapitel »Till släktens historia» med kort redovisning för »arkivariskt [!] källmaterial» och nämner där även några få specialarbeten, främst Carlquists moderna herdaminne för Lund. Förf. borde ha låtit åtminstone varje längre biografisk framställning följas av en kortfattad redovisning för använt material.

Titeln på Curt Munthes bok och dess omslagsbild, Munteborgen i Flandern, är i sig ett historiskt påståande, som fordrar bevisning. De vaga grunder på vilka Ludvig Munthe anknöt den svenska släkten till den rikt förgrenade, medeltida flamländska adelsfamiljen Munte (denna förde ett från den svenska släkten helt avvikande vapen) från orten och slottet med samma namn har inte av Curt Munthe närmare berörts. Han ställer sig dock i en not (s. 18) något skeptisk och anser en revidering påkallad. Tyvärr har han ej ansett sig kunna ta itu med denna. Resultatet har blivit en inledning som skickligt kryssar sig fram mellan de egentliga problemen. Han utgår från köpmannen Ludvig Munthe i Lybeck som stamfar, vars två söner och dotter slog sig ned i Danmark på 1500-talets slut. Han hävdar ej direkt, att släkten är av adligt ursprung och kallar det i Antwerpen 20 mars 1509 daterade brev som bröderna Hans och Adam Munthe erhöll, för »kejserlig tysk vapenförläning», men han omtalar ej, att det var fråga om ett borgerligt vapen, och gör visligen ej heller något försök att knyta samman lybeckaren Ludvig med dessa bröder. Att ett samband föreligger är dock sannolikt. Curt Munthe säger mycket riktigt: »Vapnet är de nordiska släkterna Munthes heraldiska länk med Flandern» (vapnet: två korslagda grenar eller ett s. k. burgundiskt kors i övre fältet och tre [2, 1] kulor i det nedre). Det nämnda vapenförläningsbrevet 1509 finns, som framgår av Ludvig Munthes framställning, ej bevarat i original. Det omnämnes i ett i Wien

förvarat konceptsköldebrev för Cornelius von Munthe 14 mars 1626, då han erhöll riksromerskt adelskap. Hans i Siebmachers (ej Siebenmacher!) vapenbok 1657 återgivna vapen är så när som på hjälmen identiskt med det vapen, som 1883 återfanns på en plåt till biskop Ludvig Munthes i Bergen likkista. Biskopen, som dog 1649, var bror till den svenska släktens stamfar. Den exakta ordalydelsen av sköldebrevet 1626 saknas redan hos Ludvig W:son Munthe, som dock säger sig ha en kopia av brevet (1883, s. 9).

Släkten Munthe har genom seklerna frambragt många förnämliga kulturpersonligheter. I Svenska män och kvinnor (bd 5, 1949) har inte mindre än 14 släktmedlemmar fått egna biografier och ändå blir det en landshövding över. Curt Munthe har låtit dessa framträda desto klarare genom att ge de mindre framgångsrika ett mycket snävt utrymme. De genealogiska notiserna är rätt ojämna. Någon överarbetning och komplettering av 1931 års släktbok på denna punkt synes ej ha ägt rum. Målet är tydligen att återge fullständiga födelse-, giftermåls- och dödsdata för samtliga. Ibland har en eller annan uppgift bortfallit, som fanns redan 1931, t. ex. s. 64, där tullskrivaren Åke Munthes giftermålsår med Lovisa Ekendahl, f. 1787, ej återges, medan äldsta barnet anges som fött 1799! Av den äldre släktboken framgår, att det angivna giftet var Åke Munthes andra, och att den första hustruns namn är okänt. Borgmästaren i Karlshamn Carl Magnus Munthe har ägnats en livfull skildring från stadens blomstringstid under kontinentalsystemets dagar, även om satsen »Hela den engelska exporten på Europa dirigerades över Göteborg och därifrån landvägen till Karlshamn» bör modifieras åtskilligt. Varför tas ej hans giftermålsdata med? I varje fall andra giftet finns i 1931 års bok angivet på dagen.

Bland de välskrivna och intressanta biografierna kan även nämnas den över lagman Johan Lorentz Munthe, han som »red på sin Brunte» och var borgmästare i Eksjö och framträdande mösspolitiker, över 1840-talets finansminister Sven A. Munthe och över geologen professor Henrik V. Munthe. Även här kan en viss modifiering vara påkallad; uttrycket »sin tids främste vetenskapsman inom det kvartärgeologiska området», bör utbytas mot »inom den nordiska kvartärgeologien». Den musikaliska gren av släkten, som var knuten till gården Beateberg med sin musiksalong och förnämliga fruktträdgård vid Kummelnäs nära Stockholm har särskilt intresserat förf. Han har kunnat ösa ur sin egen välskrivna kulturhistoriska skildring »Jenny Lind och sångens Beateberg» (1960; rec. i PHT 1960).

Den vackra biografien över författarens bror, konsthistorikern fil. dr Gustaf L. Munthe († 1962), intendent vid Röhsska konstslöjdmuseet och senare verkst. direktör i Svenska Turisttrafikförbundet, skulle nu kunna åtföljas av en inte mindre positiv avslutande framställning om den yngre brodern, rektorn vid Sigtuna humanistiska läroverk, docenten fil. dr *C. Arne Munthe*, som dog den 8 febr. 1965. Denne utomordentlige historiker med sin omfattande produktion präglad av gedigenhet, formell stringens och elegans var förutom av ekonomisk historia också varmt intresserad av personhistoria. Hans historik över »Västra Södermalm» (1959) hör till det absolut främsta som producerats inom Stockholmsforskningen och är inte minst en guldgruva för personhistorikern. En andra del, skriven av Arne

Munthe, har just utkommit. Hans specialområde var emellertid Karl XI:s tid och problem som hängde samman med reduktionspolitiken. Inom detta fält skrev han sin doktorsavhandling »Joel Gripenstierna. En storfianciär från Karl XI:s tid» (1942) och ett flertal studier. Ett sammanfattande arbete om reduktionen hade han vid sin bortgång under arbete.

Birgitta Lager

Ätten Söderhielm

Major Sixten Söderhielm har utgivit fortsättning på sin gedigna släktkrönika, *Ätten Söderhielm. Del 2. Andra och tredje generationerna — brukspatronernas — historia* (Falun 1963, 206 s.; ill.; personreg.; pris kr. 45:—). Del 1 anmäldes i PHT 1961. Till första delens tre kapitel ansluter sig nu tre nya, uppdelade på brukspatronerna överstelöjtnanten Lorents Niclas Söderhielm (1690—1760) på Norn och Engelsberg, hans söner bergsrådet Lorents Petter Söderhielm (1717—84) på samma bruk och assessor Eric Söderhielm (1720—98) på Tolffors. Till Norns bruk i Hedemora socken hade Lorents Niclas S. kommit genom sitt gifte med Aletta Maria Cederberg, dotter till sekreteraren brukspatronen Peter Brandberg, adlad Cederberg. Söderhielm friköpte så småningom bruket från medarvingarna och utökade genom gott handlag under denna järnhanterings blomstringstid sin egendom med bl. a. Engelsbergs bruk i Västmanland, Tolffors bruk i Gästrikland och Nisshyttans masugn i Sätters socken. När hans änka Aletta Maria Cederberg vid 82 års ålder dog på Engelsberg (hennes personalier infördes i Västervåla kyrkobok) efterlämnade hon en lönande bruksrörelse, 11 barn och 57 barnbarn. Med grannfamiljen Tersmeden på Larsbo knöt Söderhielmarna nära släktskapsband. Lorents Niclas' dotter Magdalena Elisabeth (Lona Lisa) gifte sig med brukspatronen, assessorn Jacob Tersmeden till Ramnäs. Hon hade ärvt sina föräldrars ekonomiska läggning, och sedan hon 1767 blivit änka med 12 barn skötte hon lugnt och metodiskt sitt hus och den vidlyftiga bruksrörelsen. Hennes bror bergsrådet Lorents Petter äktade först Jacob Tersmedens syster Ulrika från Larsbo och sedan den senares kusin friherrinnan Christina Gustafva Cedercreutz. Lorents Niclas S:s övriga mågar tillhörde ätterna Mannerheim, Ekestubbe, Cronstedt, Reuterholm och Örnköld. Författaren uppmärksammar även dessa och redovisar dessutom som bilagor modernehärstamningen för de kommande Söderhielmarna genom anuppställningar för Ulla Tersmeden, Gustafva Cedercreutz och Eric Söderhielms hustru Ulla Plaan. Dessa uppställningar (efter Lorentz' system) blir dock rätt svåröverskådliga, när de ej åtföljs av grafiskt uppställda antavlor.

För själva brukshistoriken har författaren kunnat stödja sig på L. Rabenius' monografi över »Wikmanshytte bruk» (1945; rör Norn) och P. Norbergs »Engelsbergs bruks historia» (1934). Även E. Alfred Janssons böcker om familjen Tersmeden, »Tersmederna på Larsbo» (1943) och »En bok om Ramnäs» (1951) har varit till nytta. Förf. har f. ö. själv tidigare publi-

cerat uppsatser om Norn och Tolffors. Ett imponerande stort utryckt material har med omsorg och kringsyn genomgått. Den viktigaste litteraturen och de tryckta källorna redovisas kapitelvis. Belysande utdrag meddelas ur brev, testamenten, bouppteckningar m. m., liksom förteckningar över innehavarnas typiskt sammansatta, inte alltför imponerande bibliotek.

B. L.

Svenskt litteraturllexikon

Svenskt Litteraturllexikon heter ett uppslagsverk (Lund 1964, Gleerup, pris 75: —; 620 s.) som nyligen utkommit på bokmarknaden. Det vänder sig allmänt till alla dem »som söker upplysning om svenska böcker och om de termer som förekommer i nutida litteraturvetenskap och kritik», men har också en särskild adress till de litteraturstuderande vid våra universitet.

Verket planlades sedan vid 1950-talets mitt under fil. lic. Karl-Åke Kärnells redaktörskap och har nu slutredigerats av fil. lic. Louise Vinge med biträde av fil. mag. Bernice Isaksson.

Boken innehåller dels biografiska, dels terminologiska artiklar, ordnade i alfabetisk följd. De förra uppgår till c:a 1 300, vilket är mer än vad något annat liknande verk kan uppvisa. Detta innebär, att ett betydande antal både äldre och nyare författare har kunnat bli representerade. Även åt litteraturhistoriker och kritiker har utrymme beretts liksom åt anonyma verk och samlingsverk, litterära och litterärt betydelsefulla tidskrifter och äldre tidningar, vittra sällskap och sammanslutningar och åt litteraturpris av olika slag.

De terminologiska artiklarna upptar inte bara allmänt förekommande termer i litteraturhistorisk framställning och litterär kritik utan också mindre frekventa ord, som på grund av sin ovanlighet kan behöva förklaras. Stil- och epokbegrepp och genrer jämte översikter av deras historia har erhållit en speciellt fyllig behandling.

Som medarbetare i verket återfinner man i en signaturnyckel en lång rad kända namn alltifrån Alf Ahlberg till Örjan Lindberger. De nämnda må stå som representanter för den högt kvalificerade sakkunskap som anlitats vid verkets utarbetande.

Inom ramen för sitt ämne har boken också blivit en allsidig, omdömesgill, vederhäftig, välskriven och rikt givande kunskapskälla för alla dem som i ett behagligt format och en lätthanterlig volym vill berika sitt vetande. Ett väl avvägt urval av litteraturhänvisningar beledsagar de flesta av artiklarna.

Enligt Thomas Thorild göres ju ingenting för sina fels skull utan för sitt värdes skull. Så också här. Men några kritiska funderingar må dock tillåtas mig, gjorda vid en stickprovsundersökning av verket.

Stor frihet har lämnats de enskilda medarbetarna att utarbeta sina artiklar. Detta bidrar förvisso till att skänka biografier och översikter personlig hållning och stil och motverkar risken för monoton och schematiskt stereotyp utformning. Men å andra sidan har detta medfört, att behandlingen i en del

fall blivit något ojämn. Vissa författare behandlas sålunda ur en mera begränsad synvinkel, andra ur mera allsidiga perspektiv utan att det i förra fallet finns någon synbar anledning att avskärma blickfältet. Werner Aspenströms författarskap betraktas så gott som enbart i ljuset av hans egen litterära utveckling utan utblick mot tidsituation och tidsströmningar som bakgrund till hans alstring. Mera generöst förekommer dylika utblickar vid behandlingen av Karl Vennberg, medan Eyvind Johnsons författarskap konsekvent tecknas i dess samspel med tidsförhållanden och tidsmiljö. Då samtliga nämnda författare är tidsdiktare, om än av varierande läggning och skiftande format, skulle man ha varit tacksam för en mera enhetlig behandling i detta avseende.

Åttitalet, nittitalet och fyrtiotalet har ägnats fylliga översiktsartiklar. Däremot har varken sekelskiftet eller tio-, tjugo-, trettio- eller femtiotalen fått någon som helst behandling, även om man gång efter annan stöter på dessa benämningar i biografierna. Att epokbegrepp av detta slag kan verka godtyckliga och konstruerade är ganska uppenbart. Men som pedagogiskt hjälpmedel för en översiktlig orientering om karakteristiska tidsströmningar under en kortare period saknar de inte berättigande. Med hänsyn till biografiernas skiftande utformning — antydd ovan — skulle dylika översikter enligt min mening kunna ha varit ett stöd för läsaren och ett värdefullt komplement. Att dylika litteraturhistoriska tidsöversikter inom ett begränsat utrymme kan göras både instruktivt och elegant har ju bl. a. Staffan Björck och Hilding Sallnäs visat i sin utgåva av *Svensk Litteratur*. Likaså saknar man en sammanfattande artikel rörande litterära salonger, vittra sällskap och liknande sammanslutningar, även om de enskilda samfunden omsorgsfullt redovisas på sin plats i det alfabetiska sammanhanget.

Även andra ojämheter i ämnesbehandlingen kan man påträffa. Under ordet »versfot» behandlas endast de vanligaste versfötterna, men den som är intresserad av amfibrack, koriamb och liknande metriskä kuriositeter får söka sig fram till de olika uppslagsorden. Fenomenet »rim» och dess olika varianter har fått en något egendomlig redigering. Under »rim» redovisas manligt, kvinnligt och löpande rim jämte peonrim. Under »kvinnligt rim» behandlas även manligt, under »manligt rim» både kvinnligt och löpande, under »löpande rim» även manligt och kvinnligt, men peonrim letar man förgäves efter som självständigt uppslagsord. Det är visserligen en god pedagogisk regel att flitigt upprepa det man skall inlära, men som ordet rim redigerats förefaller det mig ha skett i något överdrivet pedagogiskt nit.

Man kan visserligen säga att detta är skönhetsfläckar, men även mouchen kan ha sitt pikanteri. Vad som här anförts av kritiska kommentarer är likväl bara bagateller, och inadvartenser av detta slag torde man få räkna med i ett verk som innebär så stora redaktionella svårigheter som en uppslagsbok. De kan på intet sätt skymma det utomordentliga värde som det är att ha fått i sin hand ett uppslagsverk av den gedigna, innehållsrika och aktuella karaktär som *Svenskt Litteraturllexikon* utgör. Dess värde förhöjes ytterligare av det titelregister, som avslutar denna ytterst givande bok.

Nils Sylvan

Nyutkommen heraldisk litteratur

I serien »Dansk historisk fællesforenings håndbøger» har Knud Prange publicerat *Heraldik og historie* (Viborg 1962; 74 s.). Denna lilla bok är ett försök att klarlägga, på vad sätt heraldiken är en historisk hjälpvetenskap, dvs. redovisa vapensköldarnas praktiska betydelse för en historikers arbete. Efter en inledning om heraldikens uppkomst och utveckling med redogörelse för den heraldiska terminologien behandlas däri vapensköldarnas datering, sigillförfalskning och färgförvanskning, vapnet som avbildning, vapensymbolik och sköldemärkenas uppkomst samt vapnet som ägarmärke. En kort bibliografi över viktigare, huvudsakligen dansk heraldisk litteratur (inklusive källpublikationer) avslutar detta nyttiga arbete.

I Sverige har nyligen utkommit en *Svensk heraldisk uppslagsbok* (Sthlm 1964; 235 s.) av Frithiof Dahlby med förord av statsheraldikern C. G. U. Scheffer. Den utgör en modern motsvarighet till Johan Klebergs *Heraldiskt lexikon* av år 1919. Från Klebergs lexikon skiljer sig denna uppslagsbok genom sina talrika illustrationer, genom att uppställningen bygger på en kombination av systematisk och alfabetisk uppställning samt genom att även ointroducerad adel medtagits.

C. G. U. Scheffer har samtidigt publicerat *Heraldisk spegel* (Sthlm 1964; 174 s.), ett omtryck av ett urval av hans på skilda håll publicerade uppsatser från åren 1946—63. Dessa uppsatser har sammanställts i fyra ämnesgrupper, »Släktvapen», »Territoriella vapen», »Heraldisk juridik» och »Från nordiska naboland». Särskilt den förstnämnda är av direkt personhistoriskt intresse med en bibliografiskt viktig handledning i sköldemärkenas identifiering samt uppsatser om Riddarhusets sköldemålare, N. R. Brocman och hans *Collectanea heraldica*, Eriks av Pommern och Henning Köniagsmarks vapen i Sigtuna Mariakyrka, Nils Erensislessons (Hammersta-ätten) vapenexlibris i en handskrift av Magnus Erikssons landslag, Nils Rabenius' vapenförfalskning och Gustav III:s vapen för två av sina anhängare vid 1772 års revolution, Fredrik Horn af Aminne och Abraham Hellichius, adlad Gustafschöld.

Viktigast bland Scheffers uppsatser om territoriella vapen är framställningen om de svenska riksvapnen, den enda av uppsatserna i *Heraldisk spegel* som ej är ett oförändrat omtryck av den förut på annat håll (i detta fall höstnumret 1963 av *The American-Scandinavian Review*) publicerade uppsatsen. Det utförligaste partiet däri behandlar trekronorsvapnet. Herbert Seitz hade i uppsatserna *Sveriges tre kronor i sitt europeiska sammanhang* (Rig 1950), *Heliga tre konungar och Sveriges riksvapen* (Rig 1956), *De tre konungarna, symbolens väg till vårt land* (Livrustkammaren 8: 6, 1959) och *Three Crowns as a European Symbol and as the Swedish Coat of Arms* (*Recueil du Ve Congrès International des Sciences Généalogique et Héraldique à Stockholm 1960*), på svenska med titeln *Tre kronor som europeisk symbol och svenskt riksvapen* (*Heraldisk Tidsskrift* 1960), samt framför allt i boken *De tre kronorna* (Sthlm 1961; 149 s.) härlett detta vapen från en allmänt anlitad symbol, hämtad från den västerländska kulturens religiösa föreställningsvärld. Scheffer menar i stället, att trekro-

norsvapnet härrör från kronan på tjurhuvudet i konung Albrekts mecklenburgska fädernevapen. I en senare uppsats *Trekronorsvapnets dubbla ursprung* (Arte et Marte 1964), föranledd av Seitz' genmäle i Svenska Dagbladet 13 juli 1964, har Scheffer kompletterat sin framställning med påpekandet, att fältets blå färg i trekronorsvapnet torde ha hämtats från Albrekts modernevapen, det svenska folkungavapnet.

Hans Gillingstam

Släktbok

Släktbok — titeln verkar lätt förbryllande. Vems släkt? Svaret är: vars och ens som inte är hittebarn. Underrubriken lyder: *Hur man gör upp en antavla. Hjälpmedel och anvisningar* (Sthlm 1964, Bonniers; pris inb. 23: —). 170 sidor av 191 får emellertid köparen fylla själv — om han kan. Överste Curt Kempff, en av de tre som ger ut den nya serien av Svenska släktkalendern, har med erfarenheter också från egna vidlyftiga släktundersökningar velat ge den släktforskande allmänheten ett redigt och enkelt system för uppställning av antavla och formulär för data om de enskilda släktmedlemmarna. Boken inledes med två korta, klagörande kapitel: »Vägledning för släktbokens begagnande» och »Forskningsanvisningar» samt avslutas med några konkreta exempel på användningen. En hänvisning till kyrkoboksutdragen i Statistiska centralbyråns arkiv för tiden efter 1860 borde dock ha varit med.

Boken är behändig och uppställningarna förträffliga. Är den för övrigt praktisk? En liten och tydlig handstil eller textning fordras, eftersom maskinskrivning är utesluten. För den som ännu ej avslutat sina forskningar torde ett lösbladssystem vara att föredra. I varje fall borde formatet ha varit större. Antavlorna blir nu alltför små. Släktforskaren stimuleras emellertid att systematisera och fylla i efterhand. Priset är överkomligt. Man kan ju skriva kladd i ett exemplar och skaffa ett nytt för renskriften.

B. L.

TIDSKRIFTSÖVERSIKT

Blekingeboken 1963 upptar, förutom meddelanden och notiser, en 265 sidor lång kulturhistorisk krönika ur länets landstingsförhandlingar 1863—1962, skriven av Sigfrid Leander. Den intressanta historiken, där rader av politiskt och socialt verksamma blekingebor skymtar förbi, skulle ha behövt ett personregister. Den avslutas med av överstelöjtnant Hans Bolin uppgjorda förteckningar över Blekinges landstingsmän, landshövdingar och landstingsfunktionärer.

Från Borås och De sju häraderna 1963 inledes med en bildserie ur Borås museums samlingar, bl. a. några porträtt (rådman Johan Jacob Kjellman, stadsläkare C. M. Hölmér). Erik Andrén presenterar Boråsguldsmederna Anders († 1727) och Erik Wibeck († 1781).

Bromma hembygdsförenings årsskrift 1964 innehåller bl. a. en uppsats av Torgny Lindgren om »Stierncronorna på Åkeshov och Rikets Ständers Bank» (frih. Gabriel Stierncrona tillhörde liksom sin son och sonson ständernas bankodeputation) och Erik Wennerholms barndomsminnen från »Blackeberg före 1920», som ägdes av den förmögne tobaksfabrikören Knut Ljunglöf, omgift med Wennerholms mormor.

Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok 1964. I Sigurd Wal-lins uppsats »Rak rokok» skildras bl. a. en 1750 av den unge stockholms-snickaren Carl Ahman utförd ekbyrå och i Åke Nisbeths »Det karolinska Äs» detta säteris inventarier enligt bouppteckning 1697 efter friherrinnan Christina Beatrix Palbitzki (1661—96), g. m. generallöjtnanten frih. Nils Alexander von Ungern Sternberg.

Genos 1963 omfattar personregister till årgångarna 1930—59 och utgör en volym på 304 sidor.

Från Gästrikland. Gästriklands kulturhistoriska förenings meddelanden 1963 inledes med Sigurd Curmans högtidstal vid föreningens 100-årsjubileum 1962, där han ger en historik över fornminnesvården i allmänhet med Bror Emil Hildebrand som portalfigur och föreningens egen historia i synnerhet med insatser bl. a. av lektor Carl Fredrik Wiberg, rektor Jonas Selgren, lektor Oskar Fyhrvall och stadsarkitekten Erik Hedin. Sune Zachrisson presenterar i samband med en minnesutställning i Gävle museum 1963 över skulptrisen Ida Mattons konst några av hennes arbeten, som återges i bild. Bland de korta minnesrunorna kan nämnas Erik Brännmans över rådman Sven Marin och Carl Klingbergs över Hedvig Ulfsparre, Gästriklands »Grand old lady», bl. a. känd som samlare av hemslöjdstextilier.

Halland. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård i Hallands län 1963. Arvid Hallind anser, att en ekdörr i Hasslövs kyrka, liksom några

andra målningar där, målats av den unge Alexander Roslin under hans vistelse i Hasslöv på 1740-talets början. Några Halmstadsmotiv av Olaf Krumlinde och en presentation av denne konstnär publiceras av Eric Hägge. En intressant uppsats om galjonsbilder och andra stävdekorationer i Hallands museum av K. B. Bjerling ger bl. a. namn på några galjonssnidade som Johan och Emanuel Törnström, Peter M. Hagman, O. G. Palmqvist och Petter Bruse.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1963 har som alltid ett rikt och skiftande innehåll, varibland följande har mer allmänt personhistoriskt intresse. Paul Wilstadius bidrar med två uppsatser, »Christopher Möller, stadsnotarie och rådman i Halmstad 1672—74» (sedermera häradshövding i Bjäre och Luggude, † 1689) och »Guld- och silversmeder i Halmstad under 1700-talet och början av 1800-talet, II», en fortsättning på den i föregående årgång påbörjade serien och omfattande guldsmederna Baltzar Ekeström († 1734) och hans svärson Johan Larsson Falkman (likaså † 1734); båda uppsatserna har notapparat och genealogiska notiser. Direktör Gustaf Wienecke fortsätter att berätta minnen om lärare från sin skoltid i Halmstad på 1900-talets början. Under rubriken »Gamla Halmstadssläkter» behandlas släkten Apelstam av Asta Stenström och släkterna Bundy, Kollberg och Wessberg av Ludvig Kollberg. A. Hässelberg berättar om landshövdingskan Amélie Virgin (1796—1884), f. Tornérhielm, »en av kvinnorna kring Tegnér», och en av henne grundad småbarnsskola, och E. Hägge om en skolpionjär i Halmstad, Sam Adrian, som från 1891 ledde dels en förberedande skolavdelning, dels en handelsskola. I uppsatsen »När idrotten kom till stan» skildras ett helt galleri av idrottsfrämjande Halmstadsbor av Sven Aremar. Årgångens förnämsta bidrag är otvivelaktigt Nils Afzelius' »Klara Johanson och hennes Halmstad» med en förnämlig karakteristik av K. J:s kritikergärning.

Hembygden. Utgiven av Dalshövdings- och hembygdsförbund 1963. Kyrkoherden Nils Hesselgrens i Steneby latinska studentoration 1672 över Hesselskog har översatts, kommenterats och försetts med inledning om författaren av Anders Edestam. Inför utgivandet av sin bibliografi över Dalshövdingslitteratur berättar A. G. Bördh om sitt möte med Dalshövdingslitteraturen genom författare som Gunno Dahlstierna, Johannes Olsson i Bråna, Pontus Wikner, Viktor Myrén, C. J. Engström och N. P. Ödman.

Historisk tidskrift 1963 (492 s.) innehåller av mera personhistoriskt intresse utanför recensionsavdelningen: Sven Lundkvists »Slaget vid Breitenfeld 1631», där förf. i motsats till generalstabsverket anser, att Gustav II Adolfs taktik var avvaktande, och varnar för användning av annat källmaterial än de samtida breven, och Herman Schücks »Kansler och capella regis under folkungatiden»; Schück ger de stora dragen av det kungliga kansliets organisation från 1200-talets början till 1300-talets slut och presenterar dess viktigaste funktionärer, alla tillhöriga det andliga ståndet,

t. ex. Bengt Birgersson, Bryniolf och Peter Algotssöner, Filip Ragvaldsson, Peter Tyrgilsson och Birger Gregersson. — Nekrologer över följande historiker ingår i årgången: Olle Gasslander, Göran Setterkrans, Wilhelm Carlgren, Sture Bolin och Einar Wendt.

Historisk tidskrift för Finland 1963. Som ett bidrag till Nathanael Gerhard (af) Schulténs biografi publicerar Olof Mustelin en uppsats om dennes lärjungeskap till Pehr Wilhelm Wargentin. Den bygger på Schulténs »Lefvernebeskrifning», som senare publicerats av Mustelin (1964; kommer att anmälas i nästa årg. av PHT). Birgit Klockars sammanställer uppgifter om den heliga Birgittas relationer till familjen Bielke, och Eric Anthoni reviderar i ett par uppsatser Jully Ramsays »Fräslätker», bl. a. rörande den s. k. Voltissläkten (i uppsatsen »Om arvet efter Mats Filpusson och Katarina Andersdotter (Lindelöf)») och ätten Skalm nr 144. I samband med sina forskningar för artiklar över de intressanta österbottniska, på Stockholm handlande 1500-talsköpmännen Hans Fordell d. ä. och d. y. i Svenskt biografiskt lexikon (häfte 77) har Anthoni publicerat en uppsats om »Släkten Fordell och dess släktförbindelser. Från slutet av medeltiden till omkr. 1600». Stig Jägerskiöld återger med kommentarer utdrag ur bergsrådet Johan Hisingers († 1790) brev (nu i Fagerviks släktarkiv) till sin i Frankrike bosatte bror. Bergsrådet hade med jubel hälsat Gustav III:s revolution 1772 men var kritiskt inställd till kriget med Ryssland och till enväldet, även om han var helt främmande för tanken på en finsk självständighetsrörelse.

Jämten 1963 ägnas huvudsakligen Brunflo socken. Överstelöjtnant Gustaf Lund har, till största delen ur otryckt material, sammanställt kortfattade data om ett stort antal innehavare av militärboställen i Brunflo under indelningsverkets tid, K. G. Hjelmérus redogör för Härnösands stifts struktur vid Carl Gustaf Nordins tillträde som biskop och Harry Johansson har biografiskt skisserat tre jämtlandsforskare: Gunnar Olof Hyllén-Cavallius, Nils Månsson Mandelgren och Nils Johan Ekdahl. Prosten Gösta Ullberg skildrar i samband med invigning av hembygdsgården Tomtan i Klövsjö den släkt som förut innehaft gården och den originelle kyrkoherden i Anundsjö Johan Sörlin, som utgått därifrån.

Kalmar län. Årsbok för kulturhistoria och hembygdsvård 1963. Ake Nisbeth skildrar barockmålningarna i och Beyron Milton ägarlängden till den s. k. Granqvistgården i Vimmerby (uppkallad efter gästgivaren och hästhandlaren Samuel Hildebrand Granqvist, 1832—1918; tidigare ägare bl. a. tenngjutaren Gustaf Silow, f. 1818, † 1875). Rektor C. A. Dahlströms initiativ på 1860-talet till permanenta utställningar av hantverksalster i Kalmar och Oskarshamn framhålles av Ann-Sofi Schotte-Lindsten. »En schal och två porträtt» kallar Brita Stjernswärd en uppsats om Värmanäs och dess ägare majoren Carl Råbergh, adl. Mannerskantz, och hans första hustru Christina Lindeman (förut g. Hierpe). Hennes porträtt har målats

av A. Wertmüller, som 1799 besökte Värnanäs och som sedan brevväxlade med Mannerskantz.

Karolinska förbundets årsbok 1964. Jan von Konow skildrar Carl Gustaf Rehnskiölds fyraåriga avbrott i kavallerikarriären, hans ambitiösa tjänstgöring 1689—93 som överste och chef för Tyska livregementet till fot och kommandant för Landskrona fästning. Sven Grauers' grepp att direkt ur räkenskaperna för Hovförtäringen i fält och Hovkällarräkningen i fält avläsa standarden vid Karl XII:s fälttaffel har givit rik utdelning. Kosthållet var förnämligt; vin-, öl- och konjaksförbrukningen avsevärd. Undersökningen har förts fram till nyåret 1702. Kungens egen förbrukning är givetvis svår att urskilja, men han har tydligen ätit stadigt och rikligt, gärna också grönsaker och frukt. Hans speciella svaghet för citroner bör ha tillgodosett c-vitaminbehovet. Under sina första fälttågsår förtärde han i varje fall vin och öl. En bebådad fortsatt undersökning av räkenskaperna fram till 1708, då källmaterialet (och troligen också mat- och vintillförseln) sinar är att vänta.

Kulturen 1963 har ryggbriken »Bod och bostad». En rad interiörer från sydsvenska stugor återges efter fyra konstnärer av düsseldorfskolan: Jakob Kulle, Anders Montan, Bengt Nordenberg och Kilian Zoll. Hans Erlandsson redogör för den vid Tomgapsgatan i Lund belägna Forsbergiska gården, som tillhört byggmästare Hans Olsson Forsberg.

Kyrkohistorisk årsskrift 1963 hyllar 800-årsminnet av Uppsala ärkesätets tillkomst med en förteckning över ärkebiskoparna fr. o. m. 1164 och med två uppsatser som berör Uppsala domkyrkobygge av resp. Rudolf Zeitler och Stefan Söderlind. Av personhistoriskt intresse är närmast Ina Fridländers datering av »Suppliker från Vadstena kloster och dess gynnare 1416—1419», som bl. a. belyser Erik av Pommerns stora insatser för birgittinorden, Bo Ahlbergs för uppfattningen av vår förste lutherske ärkebiskop viktiga analys av »Laurentius Petri och traditionen» och K. G. Hjelmérus, »Carl Gustaf Nordins förslag år 1801 till ny prästvals lag». I tidskriftens fylliga recensionsavdelning anmäles bl. a. Bernt Olssons avhandling »Spegels Guds Werk och »Hwila» (1963) och Per Erik Gustafssons »Hans Henrik von Essen och den nyevangeliska kolportörsverksamheten. Till frågan om högreståndsväckelsen och friförsamlingsrörelsen» (1963). Årgången avslutas med en nekrolog över professor Gottfrid Carlsson av Lars-Arne Norborg.

Svenska Linné-sällskapets årsskrift 1962 tillägnas dess mångåriga redaktör Arvid Hj. Uggla († juli 1964) på 80-årsdagen, inleds med några hyllningsord och avslutas med en förteckning över Ugglas linnéanska författarskap. C. O. von Sydow publicerar en nyfunnen verkförteckning från 1735, uppgjord av Linné över hans eget författarskap. Den upptar 30 nr, som kort karakteriseras med drastisk självuppskattning. »Linné om katolicismen» är titeln på Elis Malmeströms bidrag. Sigurd Wallin publicerar fjärde och

sista avsnittet av »Urkunder rörande familjen Linnés ägodelar» jämte kommentar och personregister till 1—4. Avsnittet upptar bouppteckningar och arvskitte efter Elisabeth Christina Bergencrantz, f. von Linné. Hennes make, från vilken hon levde skild, major Carl Fredrik Bergencrantz, förde efter Linnés död en förbittrad strid för sina anspråk på förvaltning av hustruns arv (Svea hovrätt hade 1780 och 1781 haft hans ärenden före vid mer än 40 tillfällen). Linnés och hans hustrus testamenten liksom arvskittet efter honom återges för att belysa ärendet. Linnés svärfar, Jesper Swedbergs systerson, assessorn med. dr Johannes Moræus (1672—1742), biografieras utförligt av Telemak Fredbärj. Uppsatsen inledes med Linnés minnesteckning över honom för Vetenskapsakademien. Linnélärjungen Daniel Solanders efterlämnade samlingars öden skildras av Olof H. Selling. Den sista uppsatsen i den förnämliga årgången är Birger Strandells »En linneansk bagatell om en engelsk zoolog och svenske kungens hovmarskalk. Om Thomas Pennant och Charles De Geer» (fynd av brev från den senare till den förre).

Malmö fornminnesförenings årsskrift 1964 innehåller bl. a. två uppsatser av Einar Bager: »Varför har de tidigaste bouppteckningarna bevarats?» och »Diversehandel på 1500-talet». Svaret på den första titelns fråga är, att de bevarats för att kunna styrka stadens skyldigheter och rättigheter i dödsbon, varför det ofta kan vara fråga om konkursbon, brottslingars eller omyndigas kvarlåtenskap eller liknande. Till de bevarade hör också borgaränkan Keluf Jens Nielsens från 1559. Hennes efterlämnade primitiva räkenskaper har utretts av byskrivaren, och hennes lilla handelsrörelse beskrives i Bagers andra uppsats. Leif Ljungberg skildrar i »Postinspektoren i Malmö, som blev småländsk godsägare» hovkvartermästaren Daniel Gude Geddas tjänstetid i Malmö och uppbrott därifrån 1778, då han bosatte sig på det lilla säteriet Öijhult i Pjätteryd. Hans egna ansökningar om adelskap avlogs, men sonen, majoren Gude Axel Gedda, adlades och adopterades 1801 och introducerades på en frändes namn och nummer.

Meddelanden från svenska riksarkivet för åren 1959—1961 (1963). I de tre årsberättelserna omnämnes särskilt bl. a. följande nyförvärv till arkivet: dagböcker och andra handlingar efter medlemmar av ätten Reuterholm, statsrådet Värner Rydén's papper, politikern med. dr Charles Dicksons dagböcker 1852—91, arkivrådet Herman Brulins familjearkiv, redaktör E. W. Lundgrens dagböcker 1921—57, arkivrådet L. M. Bååths efterlämnade papper, överdirektören Harry Södermans arkiv och tillskott till statsrådet Gustaf Bergs papper. Till Vadstena landsarkiv har J. G. Swartz AB:s arkiv överlämnats och till Lunds landsarkiv Lillienbergska fideikommissets arkiv. I volymen har bl. a. också riksarkivets nya arbetsordning, fastställd 7 dec. 1961, tryckts. För personhistorikern är den främst av fil. dr Erik Grill uppgjorda alfabetiska förteckningen »Person-, släkt- och gårdsarkiv inom riksarkivets tredje sektion» av utomordentligt praktiskt värde. Varje samling karakteriseras med några rader som klargör tid, art, omfång, brevskrivare eller arkivbildare.

Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1963, tidskriftens 50:e årgång, är ägnad minnet av den danske riksbibliotekarien Svend Dahl († nov. 1963), som biograferas av P. Birkeland. Till Dahls förnämliga utgivnings- och redigeringsarbeten hör inom biblioteksområdet t. ex. hans bibliotekshandbok (fyra upplagor) och inom personhistorien hans medredaktörskap för *Dansk Biografisk Leksikon 1933—44*. Överbibliotekarie Krister Gierows uppsats, »Lundaprofessorn Arvid Moller som tillfällighetsdiktare. Tillika ett bidrag till estnisk-finsk äldre bibliografi», ger värdefulla biografiska uppgifter om Moller och förtecknar med ledning av en handskriftsvolym i LUB tidigare ej kända eller orätt attribuerade personskrifter, som skrivits av Moller. Gierow påpekar bristerna i registreringen av personverser av olika slag och värdet av de i dissertationerna ingående hyllnings- och gratulationsverserna. Gunnar Carlquist har skrivit en uppsats betitlad »Skåneprästen Albert Raffn och finansieringen av hans bok 'Den himmelske Herredag' (1633)». Årgångens sista häfte upptar en nekrolog över Carlquist, skriven av Krister Gierow. Bland övriga nekrologer märkes Sven Rydbergs över fil. dr Alvar Silow och Hans Sallanders över förste bibliotekarien Otto Walde. Den sistnämndes insamlade material om svenska privatarkiv kallades av honom själv: »Var är vems?».

Norrboten 1963 upptar bl. a. Swante Lindroths minnen av »Sigurd Dahlbäck, advokat — författare — bygdeforskare», som från 1917 var bosatt i Raitajärvi, vidare predikanten och småbrukaren N. O. Johanssons (1862—1940) skildring från livet i Nederkalix under 1870-talet, lärarinnan Lina Hjorths (1881—1959) minnen från sekelskiftets Kiruna och Olov Isaks-sons uppsats »Budkavlen går. Några byrkunder från Kalixbygden», där den duglige 1700-talslandshövdingen Gabriel Gyllengrips insatser för det norrbottniska jordbruket framhålls.

Samfundet Sankt Eriks årsbok 1963 inledes med en intressant och utsökt vackert illustrerad stilhistorisk studie av Gunnar Berfelt om »Stadsplanor- mats utveckling i Sverige från cirka 1550 till 1850» med Stockholm som motiv. Bland de svenska konstnärer som presenteras märkes främst Johan Sevenbom, Elias Martin, Carl Johan Fahlcrantz, Gustaf Wilhelm Palm, Johan Magnus Stäck och frih. Carl Stephan Bennet. Författarinnan Carola Goldkuhl, f. Trotzig, har skildrat den svenska familjen Trotzigs (eg. Traubt-zich) tre första generationer, Mårten, Johan och Anton, under titeln »Järn- torget — Kopparberget. En 1600-talskrönika». Marianne Råbergs bidrag till von der Lindeska (vid Västerlånggatan) och Scharenbergiska (vid Korn- hamnstorg med burspråk) husens byggnadshistoria visar, att frågan om deras byggmästare eller arkitekt ej synes kunna lösas. John Swensk, expert på Stockholms brandväsen och vaktmanskap i äldre tider, redogör för elds- vådorna i Bergstralska huset vid Riddarhustorget 1770 och 1781. Ägaren, assessorn i Collegium medicum, Johan Bergstral, hade dock sitt nyrenove- rade hus brandförsäkrat. I samband med att den sista återstående byggnaden av Kungsholms glasbruk dömts till rivning har Åke Nisbeth skildrat glasbruksbyggnadernas historia. Bruket övertogs 1804 av bröderna Moses

och Abraham Jacobsson, som dock redan 1815 var konkursmässiga. De enorma dödlighetssiffrorna i 1850-talets Stockholm och deras bakgrund i stadens allmänna osundhet skildras drastiskt av Folke Lindberg i »Stockholm vid tiden för den stora kommunalreformen. En socialhistorisk skiss». Gamla stan ansågs som en nödens och lastens högborg, och 1860 framlade den unge arkitekten August Emanuel Rudberg en detaljerad plan till total ombyggnad av hela stadsdelen. Att Stockholms stadsplanereglering ej kom att omfatta staden mellan broarna, kan vi tacka överståthållare Gillis Bildt för; han ansåg kostnaderna för ett ingrepp oöverkomliga.

Scandia 1963. I en längre uppsats, »Västgötherrarnas uppror», hävdar Sven Kjällerström i polemik mot Lars-Arne Norborgs framställning i *Scandia* 1961, att upprorets ledare och initiativtagare verkligen var att söka bland Västgötaadeln, och främst var Ture Jönsson (tre rosor) och biskop Måns Haraldsson med Måns Bryntesson (Lilliehöök) som tillämnad hövitsman för upproret. Smälänningarna och Jönköpingsborna hade enligt Kjällerström ej svikit upproret i förtid (jfr ovan s. 198 f.). Birgitta Odén påpekar i sin utredning om »Gustav Vasa och testamentets tillkomst», att Joachim I:s av Brandenburg testamente av 1534 i uppställning och delvis i formuleringer synes ha tjänat som förebild vid sidan av svensk länsrätt och svensk landslag. Samtidigt har testamentet en genomgående personlig och vädjande ton rörande religionen och sammanhållningen till rikets bästa som är Gustav Vasas egen. I en intressant uppsats om »Postspionaget under 1700-talet» drar Göran Behre fram exempel från framför allt 1740-talet. De svenska diplomaterna var väl medvetna om risken t. o. m. med chifferbrev. Detta kan givetvis få konsekvenser för källkritiken. Svenske ministern i Turkiet Edvard Carlsson (adl. Carleson) återkallades 1745 på grund av ryska klagomål, föranledda av upplysningar via österrikiska posten. Henning Gyllenborgs rapporter hem från Ryssland 1744—45 är av två slag, dels i fransk klartext som skulle kunna läsas av den ryska posten och dels en hemlig av helt annat innehåll på svenska och i chiffer som sändes hem på omvägar. Nils Runeby sätter i uppsatsen »Bengt Skytte, Comenius och abdikationskrisen 1651» in Bengt Skyttes märkliga resa till Siebenbürgen i dess rätta sammanhang, nämligen Karl Gustavs presumerade trontillträde redan 1651, och förklarar den besvärliga situation Skytte råkade in i vid hemkomsten i samband med Messeniusrättegången.

Släkt och hävd 1962 inledes med en instruktiv uppsats av professor Jan Eric Almquist kallad »Ätten Lilliehöök under sen medeltid och äldre vasatid. En källkritisk undersökning», som visar genealogernas framfart med den Lilliehöökska stamtavlan t. o. m. Elgenstiernas ättartavlor. Biskop Hans Brask och Rasmus Lüdvigsson gjorde de äldsta, relativt pålitliga uppteckningarna, sedan börjar Per Månsson Utter redan med vissa ändringar och tillägg, ytterligare utökade av Peringskiöld men framför allt av de delvis mytomana C. L. von Schantz och J. O. Åkerstein. A. A. von Stiernman rensar ut rätt mycket tvivelaktigheter men kompilatorn Marks von Würtemberg återför en del och de trycktes enligt Riddarhusets uppdrag av An-

rep, som i sin tur revideras av Wrangel-Bergström. Elgenstierna fortsätter revisionen, men mycket nog finns kvar för Almquist att påpeka. Rektor Erik Hellerström har behandlat bergsmanssläkten Karth och gjort några anteckningar om Bellmans förfäder i Norrbärke. Pontus Möller varnar släktforskaren för att ta lysningsböcker för vigselböcker, dopböcker för födelseböcker och begravningsböcker för dödböcker. En översikt över Stockholmsförsamlingarna visar, att de förra var de brukliga till 1700-talets mitt. Fru Maja Lundblad har redogjort för sin fädernesläkt »Sjöfararsläkten Berg från Misterhult» och fil. kand. Nils Fredrik Beerståhl undersöker kritiskt äldre uppgifter om orientalisten Jacob Jonas Björnståhls fäderne. J. E. Almquist har i samma årgång tryckt 1582 års adelsregister, vars existens i ett samlingsband i Benzeliussamlingen i Linköpings stifts- och landsbibliotek påpekats av Hans Gillingstam. Almquist har försett registret med noter som justerar vissa uppgifter i hans »Herrgårdarna i Sverige under reformationstiden (1523—1611)». Vidare märkes Paul Wilstaadius' »Violinmakarsläkten Mothe från Ängelholm», Erik Hellerströms »Anteckningar om släkten Wallroth, Selma Lagerlöfs modernesläkt» och Martin Ivarssons »Viktor Rydbergs mormor och hennes härstamning [släkten Hedenberg]». — *Årgång 1963* innehåller bl. a. en uppsats av J. E. Almquist om »Släkten Somme (1409—1650)» av samma karaktär som föregående årgångs om Lilliehöökarna. En genealogi över släkten publicerades senast 1948 av J. A. Almquist i *Från Sommabygd till Vätterstrand*. Denna konfronteras nu med de äldre släktböckerna och nuvarande källäge, varefter en ny tabellframställning göres. Den av Erik Hellerström publicerade antavlan i fjärde led för Selma Lagerlöf visar enbart värmländska anor. S. Otto Brenner redogör för »Nordiska emigrationsarkiv». Mycket synes ha gått tillspillo, och de amerikanska uppgifterna är delvis hemligstämplade. Lennart Zielfelt har i denna årgång publicerat en tämligen utförlig nekrolog över den som genealog omdebatterade kaptan Erik C:son Swartz († 1963), kompletterad i nästa häfte med uppgift om de av Swartz till Genealogiska föreningen överlämnade släktanteckningarna. Fil. dr Alf Åberg ger en nyttig översikt över Krigsarkivets personhistoriska material, »Att forska vidare i Krigsarkivet». — *Årgång 1964* inledes liksom de båda föregående med en uppsats av J. E. Almquist, som påvisar »Den friherrliga ätten Rålamb's ursprung» ur bondestam och att dess samband med medeltidsätten Rålamb är en konstruktion. Almquist håller fortsatt räfst med de handskrivna adelsgenealogierna av Peringskiöld, von Schantz, Åkerstein och Marks von Würtemberg, medan Rasmus Ludvigsson även här står sig bra. Erik Hellerström publicerar antavlor för målaren Ivan Aguéli, författaren Gustaf Hellström och tonsättaren Emil Sjögren. J. E. Almquist anser i uppsatsen »Blev prokuratorm Jöran Persson adlad?», att bevis för hans adelskap ej föreligger. Maja Lundblad har uppgjort en utförlig antavla för sin som flygkadett döde son. Hans Gillingstam redovisar med sedvanlig akribi »Ätten Hiertas ursprung och den halländska släkten Krabbe», med underrubriken »Studier rörande gränsadels internordiska släktförbindelser under 1500- och 1600-talen». Stamtavla och släkttabeller över »Släkten Falkman från Eksjö med släktgren Modensvärd» har sammanställts av

Thyra Falkman. Lennart Zielfelt har skrivit en nekrolog över den i aug 1964 avlidne genealogen hovintendenten Karl Löfström. De tre stora personhistorikerna, överbibliotekarien Gunnar Carlquist († nov. 1963), professor Bengt Hildebrand († mars 1964) och professor Gottfrid Carlsson († mars 1964) biograferas kortfattat men intressant och belysande av Pontus Möller.

Småländska kulturbilder. Meddelanden från Jönköpings läns hembygdsförbund 1963. Gun Wilstadius skildrar och förklarar takmålningarna i Näsby kyrka, gjorda av Växjömalaren Johan Christian Zschotzcher (1711—66). En intressant släkthistorik över adliga familjen Stedt, ingift i den värmländska bruksägarläkten Linroth och i ätten Ehrenpreus, presenteras av generallöjtnant Folke Högberg under rubriken »Hook. Från bruksherrgård till herrgårdspensionat». Släktforskningar gjorda av direktör Nils Stedt, Bromma, ligger bl. a. till grund. Hook var i ätten Steds ägo 1717—1810. Lagman Nicolas Stedt erhöll 1728 privilegier för att här anlägga Lindefors järnbruk. Hans son den förmögne kammarherren Clas Hindrich Stedt började uppföra den nya sätesgården på Hook och ägde dessutom Nydala, Hubbestads, Viresjö och Fredriksdals säterier och Brusaholms järn- och pappersbruk, allt i Småland, samt bl. a. Upperuds bruk i Dalsland. Hook ärvdes av sonen majoren, sedermera landshövdingen Johan Axel Stedt († 1805). Efter sitt gifte med Ulrica Christina Ehrenpreus betraktades han som »Jönköpings rikaste man», men bouppteckningen visade underskott. — Jean Silfving ger en kuslig skildring av fogden Lennart Jöranssons framfart i Småland på Karl IX:s tid. Lennarts skrivare avrättades efter att ha öppnat rättegång mot honom. Själv avsattes han och sköts kort därefter av ryttmästaren Knut Ulfsson (halvhjort) till Flishult, som gick i landsflykt. Kyrkoherden i Höreda Peder Skarp satt på grund av fogdens beskyllning- ar en tid fången på Stockholms slott.

Statsvetenskaplig tidskrift 1963. Henrik A. Olsson analyserar den s. k. abdikationskrisen 1941. Han håller ej för troligt, att Gustav V direkt använt ordet abdikation eller haft någon allvarligt menad avsikt att abdikera men att statsminister Hansson i en svår situation tillspetsat konungens yttrande i taktiskt syfte. Olssons åsikt stödes av Eric Tengberg i uppsatsen »Per Albin Hansson och den politiska lögnen. Tre ögonblicksbilder». Den gruppbildning på 1823 års riddarhus som kallas »de oberoende» omfattade enligt en uppsats av Stefan Björklund: som ledare Carl Henrik Anckarswärd och Fredrik Bogislaus von Schwerin och för övrigt bl. a. följande: August von Hartmansdorff, Pehr Lagerhjelm, Jacob Adlerbeth, Johan Peter Lefrén, Nils Vilhelm Stråle och Gustaf Fredrik Åkerhjelm. Gustav III:s eventuella planer på en representationsreform 1789—92 diskuteras av Rolf Karlbom. I »Gustav III och Fredrik Carl Sinclair» bemöter Yngve Rosander Stig Hallesviks hypotes om anledningen till att kungens revolutionsplaner våren 1772 ej då kom till utförande. Av sina ingående, ovan berörda forskningar rörande biskop Nordins verksamhet publicerar K. G. Hjelmérus här uppsatsen »Biskop Carl Gustaf Nordin och församlingsorganisationen

samt de ekonomiska förhållandena under biskopstiden i Härnösand 1805—1812».

Stockholms stads arkivnämnd och stadsarkiv årsberättelse för 1962 innehåller en längre uppsats av Viking Rendahl om »Stockholms folkskolors centrala förvaltning 1862—1958», och *för 1963* en redogörelse av Peter Parsons för »Källorna till Stockholms norra förstads historia 1602—1635».

Stockholms stiftbok 1963—1964 har följande personhistoriska bidrag: Rune Pär Olofsson ger ett porträtt av Yngve Gamlin, Nils Leeb-Lundberg skriver om »Franz Berwald. Kompositör, människa, kristen», Anders Beijbom om »En man och hans samvete. Sökaren Jarl Hemmer» och av Olle Nystedt publiceras ett avsnitt av hans memoarer (»Strövtåg i minnet och dagboken» 1963), »Stockholmspräst på 30-talet» med en rad personkarakteristiker över bl. a. förlagsmännen Per Hasselrot och Richard Runmark, journalisten Märta Lindqvist (»Quelqu'une»), kyrkoherdarna Johan Källander och Oscar Krook och av pastor primarius Nils Widner.

Svensk tidskrift 1963. Av de i varje häfte ingående samtidsporträtten av Gunnar Unger kan följande nämnas: Lennart Hirschfeldt, Eva Karlsson, Ragnar Kumlin, Harald Wigfors, Hans Rudberg och Hans Wachtmeister. I en ledare tecknas professor Henrik Munktells minne († dec. 1962) och i en artikel av Arvid Fredborg »Per Jacobsson — en svensk storman» († maj 1963). Fil. mag. Erik Lundberg skildrar »Nils Flygs väg till nazismen», ett intressant psykologiskt porträtt.

Sörmlandsbygden 1963. Per Hanssons uppsats, »En läkareräkning från hertig Karls Nyköpingshus», avser bårdskäraren Philip Seijt' i KA förvarade räkning för behandlingar 1594—95 och ger bl. a., om förf:s tolkning stämmer, inblick i hertigens »husaga»: kansliskrivaren Stigelius hade fått två sår och Anders Silverknekt fem sår i huvudet genom sin herres slag. I Christian Laines byggnadshistoriska bidrag om huvudbyggnaden vid Stora Kungsladugården, Nyköping, nämnes familjen von Berchner, som i över 100 år arrenderade gården. Sven Ljung ger några glimtar ur Strängnäs kommande nya herdaminne med presentation av biskoparna Styrbjörn (1308—43) och Torgils (1356—78). Ett besök av Linné på Carl Gustaf Tessins Åkerö sommaren 1757 skildras av Marie Nisser. En stor samlingsvolym med inventarieförteckningar och husesynsprotokoll över kyrkoinventarier och prästgårdar i Strängnäs stift från 1500- och 1600-talen presenteras av Carin Hægblom.

Unda maris 1963—1964 publicerar en sjömansskildring i form av brev 1881—90 från den unge Uno Quiding (f. 1865) till sin mor. Denne tillhörde, vilket ej meddelats, den kända skånska prästsläkten (Sv. släktkalendern 1927 och 1938), blev hamnkapten i Sölvesborg och dog 1930. Olof Mustelin presenterar ett betänkande av Nathanael Gerhard af Schultén om

lotsväsendets tillstånd vid Västkusten i början av 1800-talet. Betänkandet har tryckts in extenso.

Kungl. svenska Vetenskapsakademiens årsbok 1963. Elias Melin tecknar minnet av den svenska växtpatologiens grundläggare professor Jakob Eriksson (1848—1931), över vilken akademien låtit prägla en minnespenning, Gösta Lundqvist biografierar (135 s.) statsgeologen professor Henrik Munthe (1860—1958) och Erik Rudberg berättar om geografiprofessorn Axel Hambergs (1863—1933) forskningar i Sarekområdets fjällvärld och de av honom anlagda forskarhyddorna där.

Kungl. Vitterhets historie och antikvitets akademien årsbok 1963 upptar nekrologer över bl. a. professor Sture Bolin (av Sven Grauers och Bernhard Karlgren) och över akademien hedersledamot fornminnesvårdaren och donatorn, godsägaren D:r Phil. Herbert Rettig (av Per-Olof Westlund och Bernhard Karlgren). Genom dennes testamente har till akademien överlämnats det Rettigska huset vid Villagatan i Stockholm och Skånelaholms slott i Uppland (slottet uppfört av presidenten Anders Gyldenklou vid 1600-talets mitt; 1753—1918 fideikommiss inom släkten Jennings). Genom den »Rettigska kulturstiftelsen» ställes också medel till förfogande för underhåll av byggnaderna med inventarier.

Värendsbygder, Norra Allbo hembygdsförening, 1963 ägnas Aringsås socken med Alvesta, gårdar och orter kring sjön Salen. Bland familjer i trakten skymtar Gyllenkrokarna på Benestad och Oby och Koskullarna på Engaholm.

Värmland förr och nu 1963 behandlar Södra Råda medeltidskyrka av trä och dess välbevarade, motivrika väggmålningar av okänd mästare från 1323 och av mästare Amund från 1494. Vikt har särskilt lagts vid en rik och mycket vacker bildokumentation i både svartvitt och färg.

Västerbotten 1963. Umeåarkitekten och ritläraren Carl Fridolf Engelbert Sandgrens verksamhet som skapare av ett flertal typiska 90-talstråhus i sin hemstad skildras av Karin Eriksson. Följande åtta västerbottenkonstnärer »bortom länsgränsen» presenteras av Stig Lindman i ord och bild: Pär Andersson, Margit Blixt-Bjärup, Inger Ekdahl, Valter Gibson, Berta Hansson, Sven Höglund, Aline Rolf och Bertil Ågren.

Abo akademi. Årsskrift 1962—63 upptar nekrologer över bl. a. de båda finansmännen och bergsråden K. Torsten Westerlund (1888—1963; hans farfar brukspatron Anders Westerlund inflyttade i början av 1800-talet till Finland från Sverige), och Sven-Erik Rosenlew (1902—63), chef för Rosenlew-koncernen, samt över professorn i kemi Fredrik W. Klingstedt och professorn i svenska språket och nordisk filologi Rolf Pipping, vars studier över och kommentarer till Erikskrönikan ständigt nyttjas av svenska historiker.

Samfundet Örebro stads- och länsbiblioteks vänner. Meddelande N:o XXXI (1964). Den lilla volymen innehåller mycket av personhistoriskt intresse. Åke Davidsson publicerar det avsnitt av sedermera kungl. sekreteraren frih. Johan Christopher von Köhlers reseberättelse från sin studieresa genom Sverige 1754 som rör Örebro län. Förutom diverse prästgårdar besöktes bl. a. den gamle landshövdingen frih. Nils Reuterholm i Örebro, brukspatron Carl Daniel Luthman på Karlsdals bruk och krigskommissarien Claes Halenius, adl. Hallencreutz, brukspatron på Wedevåg. Henning Wieslander kompletterar sin framställning från *Meddelande N:o XXIX* med »Några flygblad kring affären Königsmarck-Thynne». Det rör sig om en av Aurora von Königsmarcks äventyrliga bröder, greve Carl Johan von K. (1659—86), gunstling hos Karl II av England och inblandad i en mordaffär i London 1682. Förteckningen av byrådirektören i Riksarkivet Nils Nilsson över Esplunda arkiv (deposition i RA) som påbörjades i förra årg. fortsättes. Bland brevsamlingar och handlingar märkes framför allt de Mörnerska: landshövding greve Adolf Mörners (1705—66), hovmarskalken greve Carl Gabriels (1737—1828), excellensen greve Adolf Görans (1773—1838) och presidenten greve Carl Görans (1808—78) men också handlingar rörande ätten Gyllenstierna och överståthållaren frih. Rutger Fuchs.

Från bergslag och bondebygd. Örebro läns hembygdsförbunds årsbok 1963 inledes med en minnesruna av Egil Lönnberg över Örebro läns förste landsantikvarie fil. dr Bertil Waldén, som avled 62 år gammal den 1 juli 1963. Birger Bruzelli har skrivit en vackert illustrerad uppsats om »Tennjutare i Örebro» och behandlar efter en allmän inledning biografiskt de nio från 1721 till 1869 verksamma mästarna som i allmänhet tillämpat »änkekonserveringssystemet».

Österbotten. Österbottnisk årsbok 1963 utgöres av professor K. R. V. Wikmans minnesteckning över Svensk-österbottniska samfundets grundare och donator affärsmannen i Vasa konsul Harry Schauman (1879—1932).

Meddelande angående Personhistoriska samfundet

Personhistoriska samfundets årsmöte ägde rum på Källaren Den Gyldene Freden den 28 april 1964. På revisoreernas förslag beviljades skattmästaren ansvarsfrihet för år 1963. Som ordförande under mötet fungerade krigsarkivarien Bertil Broomé, som parenterade samfundets i mars 1964 bortgångne ordförande professor Bengt Hildebrand. Till medlemmar av styrelsen omvaldes chefen för UD:s arkiv Åke Kromnow, ordförande, riksarkivarie Ingvar Andersson, krigsarkivarie Broomé, professor Sten Carlsson, förste arkivarien Nils F. Holm, universitetslektor Torgny Höjer, redaktör Birgitta Lager, sekreterare, och bankdirektör Bertel Rennerfelt, skattmästare, samt nyvaldes överbibliotekarien Wilhelm Odelberg. Till medlemmar av redaktionsutskottet omvaldes herrar Broomé, Gillingstam och Kromnow samt

Birgitta Lager, Till revisorer omvaldes riddarhusgenealogen Pontus Möller och byrådirektören frih. Carl Fägerskjöld och till revisorssuppleant nyvaldes byrådirektör Björn Bergman.

Vid sammanträdet höll förste arkivarien Nils F. Holm föredrag över ämnet: »Kring det Bernadotteska familjearkivet. En orientering».

FÖRKORTNINGSLISTA

DRA	= Rigsarkivet, Köpenhamn	RR	= Riksregistraturet
DS	= Diplomatarium Suecanum	SBL	= Svenskt biografiskt lexikon
FoR	= Frälse och rusttjänstlängder	SD	= Svenskt diplomatarium fr. o. m. år 1351
FRA	= Rigsarkivet, Helsingfors	Skb	= Stockholms skotteböcker
GIR	= Konung Gustaf den förstes registratur	SMR	= Svenska medeltidsregister
HH	= Historiska handlingar	SoH	= Släkt och Hävd
HKR	= Hertig Karls registratur	SPA	= Svenska porträttarkivet
HSB	= Handlingar rörande Skandi- naviens historia	SRA	= Svenska riksdagsakter
HT	= Historisk tidskrift	SSA	= Stockholms stadsarkiv
KA	= Kammararkivet	SSEÅ	= Samfundet S:t Eriks årsbok
KB	= Kungliga biblioteket	STb	= Stockholms tänkeböcker
KÅ	= Kyrkohistorisk årsskrift	StRR	= Stockholms rådhus och råd
MRA	= Meddelanden från svenska riksarkivet	ToA	= Tull och accis, Stockholm
PHT	= Personhistorisk tidskrift	UUB	= Uppsala universitetsbibliotek
PRFS	= Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer	UUÅ	= Uppsala universitets årsskrift
RA	= Rigsarkivet	VgFT	= Västergötlands fornminnes- förenings tidskrift
RHA	= Riddarhusets arkiv	VHAA	= K. Vitterhets historie och antikvitets akademien
RKB	= Räntekammarboken	VSLÅ	= K. Vetenskaps societetens i Lund årsbok
RPB	= Svenska riksarkivets perga- mentsbref fr. o. m. år 1351	ÅSF	= Äldre svenska frälsesläkter

PERSONREGISTER

- Abraham Brodersson, se
tjurhuvud
- Kristiernsson, se
Leijonhufvud
- Andreæ Angermannus, ärkebiskop 17
- Adde, Hans, borgm. i
Enköping 200
- Addesson, Fredrik 200
- Adelcrantz, Carl Fredric, frih., arkitekt
181
- Adelung, Sof'ja 122
- Adlerbeth, Jacob, frih.
256
- Adrian, Sam, pedagog
249
- Agnes († 1422), från
Norge, nunna 160
- Eskilsdtr, hustru 68,
69
- Aguéli, Ivan G., målare
255
- Ahrén, Nils, skådespe-
lare, teaterdir. 231
- Albrekt, konung 247
(Algotssönernas ätt),
Bryniolf Algotsson,
biskop 250
- (—) Peter Algotsson,
kansler 250
- Aminoff, ätt 182, 189
- Adolf, greve, general
184
- Berndt, J. F. V.,
greve, bankdir. 182,
184
- Johan Fredrik
(† 1842), greve, pre-
sident 184, 185, 189
- Johan Fredrik
(† 1892), greve,
kammarjunkare 184
- Johan Fredrik A.,
greve 181
- Amund, mäster, kyrk-
målare 258
- Anckarsvärd, Carl Hen-
rik, greve, politiker
256
- Anders Bengtsson, tor-
pare, skomakare i
Stigtomta 216
- Bårdskärare i
Arboga 42
- Anders Jönsson, råd-
man i Sthlm 6, 7, 58
- Jönsson Vinman,
rådman i Sthlm 6
- Larsson, rådman,
K. M:ts köpman 1,
38—40, 44, 47, 49,
72
- Månsson, borgare i
Västerås 42
- Pedersson, se stjärna
- Persson i Grubbe,
birkarl 81
- Sigfridsson, se
Rålamb
- Silverknekt 257
- Vantmakare 4, 5
- Andersen, Hans Chris-
tian, dansk förf. 150
- Andersin, Axel Rein-
hold, major 237
- Anderson, Augusta, f.
Malmgren, prostinna
219
- Andersson, Gustaf,
grossh. 233
- C. Ingvar, fd. riks-
arkivarie 259
- Pär, konstnär 258
- Andreas Olai; jur. dr
13
- Torchelli, kyrkoh.
199
- (andreasors mellan 2
kvistar), Olaus Jo-
hannis, kyrkoh. i
Gällstad 175
- Anna, g.m. Jöns An-
dersson 4, 5, 7, 12,
63
- g.m. Augustin Mar-
skalk 38
- Andersdtr, se
Rålamb
- Clausdtr, från Dan-
mark, nunna 160
- Gustavsdtr, se
Stenbock
- Hansdtr, se Garsten-
berg
- Henriksdtr, g.m.
hövitsmannen Erik
Jönsson 6
- Johansdtr, se Bülow
- Anna Jönsdtr (n. 1524)
6
- Karlsdtr, se Vins-
torpaätten
- Larsdtr, g.m. Anders
Sigfridsson (Rå-
lamb) 82
- Petersdtr, från Sö-
derköping, nunna
163
- Anrep, J. Gabriel,
genealog 254, 255
- Apelstam, Halmstads-
släkt 249
- Apiarius, Reinhold,
rådman i Västervik
236
- Armfelt, Gustaf Mau-
ritz, greve, general
93—95, 179, 183,
210
- Arosenius, Ivar A. H.,
målare 223
- Arvid Erlandsson i
Bentorp 178
- Arvid Jönsson, se
sparre över stjärna
- Knutsson, se sparre
över stjärna
- Aschan, Z. Fredric,
major 103, 108
- Aspenström, K. Werner,
förf. 245
- Asplund, Karl, fil. dr
225
- Augustinus Hansson,
borgm. i Jönköping
199
- Axel Stensson, se
Leijonhufvud
- Baath, Esbjörn 165
- Sven 165, 169
- Bachmannson, Anders,
se Nordencrantz
- Bækman, Ingeborg
Hennekesdtr, nunna
160
- (bagge), Eskil Björns-
son 175
- Bagge, Jakob, d.ä.,
amiral, ståth. 58
- Balck, Henrik, borgare
i Sthlm 53, 59
- Bané, Per, riksråd 170

- Beijer, Agne G. K.,
prof. 225
- Beldenak, Jens, biskop
203
- Bellman, Carl Michael,
skald 255
- Bendixson, Ivar O.,
prof., högskolerektor
118
- Benedicta Gunnarsdtr,
abbadissa 162
- Benedictsson, Victoria
M (»Ernst Ahl-
gren»), förf., f.
Bruzelius 127
- Benedictus Olai, med.
dr 13, 78
- Bengt Arvidsson 164—
178
- Arvidsson, se lejon-
ansikte; rutor, 3, o.
1/2 lilja; sköld, de-
lad, med 2 stjärnor
i övre o. 1 i nedre
fältet; sparre över
stjärna
- Birgersson, hertig av
Finland, biskop 250
- Turesson, se sparre
över stjärna
(Bengt Hafridssons ätt),
Ingegerd Knutsdtr,
abbadissa 158
- Bengta Petersdtr, se
Puke
- Bennet, Carl Stephan,
frih., målare 253
- Berchner, von, släkt
257
- Berent von Hamburg,
köpman i Sthlm 35,
36, 52
- Berg, släkt fr. Mister-
hult 255
- Anders, pedagog 223
- J. Fridtjuf, statsråd
223
- Gustaf J. G. A.,
statsråd 252
- J. Hjalmar, under-
visn:råd 223
- Jockim, köpman 38
- Johan, i Fellingsbro
223
- Yngve, tecknare,
målare 223—226
- Bergencrantz, Carl
Fredrik, major 252
- Elisabeth Christina,
f. von Linné 252
- Berggren, betjänt 206
- Bergius, Gustafva, g.
Segerstedt 217
- Johan Gustaf,
kyrkoh. 217
- Bergman, Björn T.,
byrådir. 260
- Bergstral, Johan, asses-
sor 253
- Bergström, Otto W.,
kapten, personhisto-
riker 255
- Bernadotte, kungl. ätt
260
- Bernstorff, J. H. E.,
dansk utrikesminister
205, 206
- Bertil Pedersson,
se Lilliehöök
- Berwald, Franz A.,
tonsättare 257
- Beskow, Bernhard von,
frih., förf. 97
- Beurræus, Dionysius,
riksråd 8, 11
- Ingeborg, g.m.
Krister Nilsson Ro-
sencrantz (Gyllen-
hierta) 8, 11, 12
- Margareta, g. 1) m.
Henrik Arvidsson
(Gyllenanckar),
2) m. Erland Jo-
hansson (Bååt) 8
- Tomas, häradsh. 8
- Biberg, Johan Fredrik,
v. häradsh. 235
- Bielke, ätt 197, 250
- Clas, frih., ståth.,
riksråd 199
- Hogenskild (Nils-
son), frih., riksråd
79
- (—) Sten Bengtsson,
ridhare 200
- Ture Pedersson,
riksråd 56, 87
- (Bielkenstierna), Hans
Claesson till Årsta,
riksråd 86
- Bildt, D. A. Gillis, frih.,
överståth., statsmi-
nister, riksmarskalk
254
- Märta 228
- Billberg, Ragnar, skåde-
spelare 229
- Billing, A. Gottfrid L.,
biskop 219
- Birger Gregersson, se
Malstaätten
- Turesson, se båt
- Birgitta Birgersdtr, den
heligas, se Finsta-
ätten
- Gunnarsdtr, nunna
160
- Olofsdtr, från Sthlm,
nunna 160
- Spolesdtr, nunna
160
- Björck, G. Oscar,
porträttmålare 230
- Björkman, Elisabet,
f. (af) Pontin 226
- D. M. Fredrik,
överste 226
- Nils, handl. i Sthlm
236
- Pehr Samuel Wil-
helm, generalmajor
226
- Björkman-Goldschmidt,
Elsa A. E., förf.
226—228
- Björling, Gunnar O.,
finl. skald 231
- (Björnram), Hans
Larsson till Isnäs,
amiral 86
- Björnstjerna (före adl.
Wahlbom), Magnus
Johan, generalmajor
237
- Björnståhl, Jacob Jonas,
orientalist, forskn:-
resande 255
- Blasius Olsson, borgm. i
Sthlm 18
- Blix, Gustaf Adolf,
kommendörkapten
235
- Blixt-Järup, Margit,
konstnär 258
- Blåpanna, Esbjörn, se
Esbjörn
- Bo Andersson, se Oxe-
hufvud
- Bohman, Carl Fredrik,
bruksinspektör 217,
218
- Dicken, se Segerstedt
- Hilda C., f. Lind-
berg 217, 218

- Boije, Nils, till Gennäs, lagman, ståth. 86, 88, 89
- Bolin, A. Sture R., prof. 250, 258
- Bonde, ätt 197
- (—) Erenigle Petersson, väpnare 197
- Tord, riddare, riksråd 197
- (—) Tord Petersson, ärkebiskop 173
- Bonnier, Karl Otto, bokförläggare 224, 238
- Tor, bokförläggare 225
- Botild Magnustr, nunna 163
- Petersdtr (kallad Katarina) († 1473), nunna 160, 163
- Botvid, mästare, från Närke 40
- Brahe, Abraham, greve, generalmajor 170, 173, 175
- Christina Charlotta, grev., f. Piper, g. 2) Scheffer 235
- Erik, greve, överste 235
- Erik, greve, överste 235
- Per, d.ä., greve, drots 14, 58
- Brandberg, Peter, se Cederberg
- Brask, Hans, biskop 202—204, 254
- Nils Hansson, se Nils Hansson
- Braun, von, släkt 239
- Brecht, Bert(olt), tysk förf. 228
- Bremer, Fredrika, förf. 212, 213
- Brenner, Knut Johan 7
- Mårten, assessor 7, 74
- Brita, g.m. Hans Skräddare 23, 33
- Hansdtr, g.m. borgm. Mårten Olsson 7, 73, 74
- Svendsdtr, g.m. Hans Ulfsson 8, 10, 52, 56
- Brocman, Nils Reinhold, fornforskare 246
- Broder Pedersson, präst i Yllestad 165, 169, 170
- Svensson († 1436), riddare 169
- Broomé, J. R. Bertil, fil. dr, krigsarkivarie 259
- Bror Andersson, se Rålamb
- Browallius, Johan, prof., biskop 208
- Bruulin, J. O. Herman, arkivråd 252
- Brun, Willem, köpman 20
- Brunius, E. M. Pauline, skådespelerska, teaterchef, f. Lindstedt, 229, 230, 232
- Bruse, Petter, galjonsnidare 249
- Bryniolf Algotsson, se Algotssönernas ätt
- Gerlaksson, biskop 166
- Brynte Sigfridsson i Norrala 80
- Brändström, P. H. Edvard, generallöjtn., minister 227
- Elsa, g. Ulich, sjuksköterska, verksam bland krigsfångarna i Ryssland 227
- Brögger, Waldemar Christoffer, norsk mineralog, prof. 120
- Bugschlag, Matz, borgare i Danzig 16
- Bundy, Halmstadsläkt 249
- Bunjakovskij, rysk prof. i matematik 120
- Burén, Carl Daniel, bruksägare 214
- L. U. Amalia af, f. Key 215
- Carl Pontus af, bruksägare 214, 215
- Ivar af, godsägare 214
- Busken, Cornelius van, köpman i Sthlm 38
- Buth, Broder, i Bragnum 178
- Bülöw, Anna Johansdtr, nunna 160—162
- Byting, Tore 167
- (båt), Birger Turesson 197
- (Båt), Sune Jonsson, riddare, riksråd 197
- (Båät), Erland Johanson 8
- (—) Johan Pedersson, riksråd 83
- (—) Nils Arvidsson 198, 199
- Bååth, Ludvig M., arkivråd 252
- Böklin, Per Johan, rektor, kyrkoh. 213
- Böök, M. Fredrik C., prof., skriftställare 219
- Camcenius, Sveno Benedicti Elfdalium, superintendent 100
- Carleson, Edvard (före adl. Carlsson), hovkansler, president 254
- Carlgren, Wilhelm, lektor 250
- Carlquist, N. W. Gunnar, överbibl. 253, 256
- Carlsson, Edvard, se Carleson
- O. Gottfrid H., prof. 251, 256
- Sten C. O., prof. 259
- Cassirer, Ernst, filosof, prof. 221
- Čebyšev, P. L., rysk matematiker 113, 121, 122, 136
- Cecilia, sv. prinsessa, g.m. markgreve Kristofer av Baden-Rodemachern 204, 205
- Andersdtr († 1423), nunna 160
- Ulfsdtr, se Ulvåsaätten
- Cederberg, Aletta Maria, g. Söderhielm 243
- Peter (före adl. Brandberg), sekr., brukspatron 243

- Cedercreutz, C. Gustafva, frih., g. Söderhielm 243
- Cederfelt, Sten, lagman 235
- Cederström, sedan Claesson, Claes, (frih.), överste 92
- Charitas, nunna i Lichtenthal, markgrevinnan Cecilias dtr 204, 205
- H. E. Charlotta, drottning 181
- Charpentier, Jean Toussaint, överste-löjtn. 237
- Christiernin, Adolph A:son, brukspatron 235
- Claesson, Claes, se Cederström
- Claes Rudolf, godsägare 92
- Elsa, skådespelerska, g. Nilsson 230
- Robert, godsägare 230
- Åke H. E., skådespelare 230, 231
- Clemet, vårdskrivare 59
- Clewberg, Abraham Niclas, se Edelcrantz
- Carl Abraham, teol. prof. 208
- Colquhoun, skotsk ätt 240
- Comenius, Jan Amos, tjeckisk pedagog 254
- Cornelius, Tideman, köpman i Sthlm 39
- Cronstedt, ätt 243
- Curman, släkt 181
- J. Sigurd, prof., fd. riksantikvarie 179, 180, 190
- Dahl, Svend, dansk riksbibl. 253
- Dahlbäck, C. Sigurd, advokat, förf. 253
- Dahlgren, Fredrik (»Fredrek på Rannsätt»), förf., byråchef 101
- Dahlstierna, Gunno (före adl. Eurelius), lantmäteridir., skald 249
- Dahlström, Axel, överförmyndare 221
- C. A., rektor 250
- Dalin, Olof von, kansliråd, förf. 236
- Dan Nilsson, se svin
- Daniel Andersson 7
- Torkelsson, se Svinhufvud i Västergötland
- Dappe, Thomas, köpman 35
- Dardel, Nils E. C. von, målare 223
- de Champs, släkt 240
- De Geer, Charles, frih., hovmarskalk, entomolog 252
- Carl (Charles), frih. († 1805) 184
- de Mornay, Charles, sieur de Varennes, överbefälhavare 55
- de Wahl, Anders, skådespelare 230
- Dickson, Charles, med. dr, politiker 252
- Didrik von Hamburg, köpman i Sthlm 63
- Diekn, se Djäkn
- Djäkn, ätt, Lydekes-sönernas 195
- Djäkn, Klas Lydekes-son, häradsh., slottshövlitsman 195
- Dostojevskij, Fjodor Michajlovitj, rysk förf. 122, 131
- Dryander, Joel, se Gripenstierna
- Dundi, Blasius, köpman i Sthlm
- Du Puy, Edouard, operasångare, kapellmästare, prof. 92, 93
- Ebe, Einar, dir. 238
- Eckerbom, Axel, läkare 107
- Edelcrantz, Abraham Niclas (före adl. Clewberg), frih., kansliråd, president 207—211
- Edgeworth, Maria, engelsk förf. 211
- Edgren, släkt 101
- Ehrenpreus, ätt 256
- Ulrica Christina, g. Stedt 256
- Ehrenström, Johan Albrecht, verkl. statsråd 185
- Ehrensward, Augustin, greve, fältmarskalk 237
- (Gyllembourg), Carl Fredric, frih., skriftställare 94, 95
- Ekdahl, Inger, konstnär 258
- Nils J., kyrkoh., skriftställare 250
- Ekendahl, Lovisa, g. Munthe 242
- Ekerot, stud. 236
- Ekeström, Baltzar, guldsmed i Halmstad 249
- Ekestubbe, ätt 239, 243
- Ekholf, Gustaf A. D., kapten 103
- Eklund, Pehr G., domprost 219
- Ekman, Fatima, f. Gerhard 232
- F. Gösta V., skådespelare, teaterchef 229, 232
- Ekström, Märta V., skådespelerska, g. 1) Sjöberg, 2) Sundström 229
- Eldh, Carl J., skulptör 223
- Elesiv Olofsdtr, nunna 160
- Elgenstierna, Gustaf M., postkontrollör, genealog 255
- Eliana, se Iliana
- Elin Andersdtr, se stjärna
- Niklasdtr, nunna 163
- Olofsdtr, g. 1) m. Hans Höjer, 2) m. Hans Andersson Guldsmed 7, 73, 74
- Torstensdtr, se oxpanna
- Elliot, George 118
- E. Holger, hovrätts-pres. 222
- Elseby Hennekesdtr, nunna 160

- Enckell, Olof W. T., förf. 231
 — Rabbe A., skald 231
 Endis Larsdtr, g. 1) m. Hans Stut, 2) m. Per Ulfsson 8, 69
 Eneström, Gustaf Hj., matematiker 118, 135
 Engelbrekt Andersson, räntmästare 19
 Engström, Albert L. J., konstnär, förf. 225
 — Carl Johan, journalist, förf. 249
 Eraso, Francisco de, kapten, spansk sändebud 205
 Erengisle Petersson, se Bonde
 Erik av Pommern, unionskonung 246, 251
 — XIV, konung 18—20, 45, 86, 87, 90, 230
 — Abrahamsson, se Leijonhufvud
 — Bertilsson, guldsmed i Sthlm 72
 — Björnsson, tygmästare 12, 66
 — Elfsson, k. sekr., 7, 73
 — Eriksson, uppländsk bonde 9
 — Jansson, borgm. i Sthlm 6
 — Jönsson, hövitsman för gårdsfänikan 6
 — Matsson, k. sekr., kammarråd, ståth. 12
 — Skeppare 8, 10
 — Svensson, underlagman 82
 Eriksson, Jakob, botanist, prof. 258
 Erland Björnsson till Edby 12, 66
 — Johansson, se Bååt
 Esberg, Carl Henrik, borgm. i Sala, borgarståndets sekr. 236
 Esbjörn Andersson i Näs 178
 — Blåpanna, väpnare 150, 151
 Eskil Björnsson, se bagge
 Essen, Beata Elisabet von, grev., g. Hamilton 217
 — Hans H. von, frih., fabriksägare, lekmanpredikant 251
 Eurelius, Gunno, se Dahlstierna
 Fahlcrantz, Carl Johan, målare 253
 Fahlenius, Agata Charlotta, g. Clewberg 208
 — Jonas, biskop 208
 — Sara, se Teppati
 Falkman, släkt från Eksjö 255
 — Johan Larsson, guldsmed i Halmstad 249
 Fecht, Petrus Michaelis, magister 18
 Fersen, F. Axel von, greve, fältmarskalk, riksråd 184, 209
 — Carl R. von, greve, överhovjägmästare 210
 Feuk, Johan, fil. dr, rektor 155
 Filip Ragvaldsson, se Puke
 (Finståätten), Birgitta Birgersdtr, den heliga 157, 198, 200, 250
 Fjellstedt, T. Eugenia, frih., g. Hermelin 227
 — Peter, missionsledare 227
 Fleming, Claes (Eriksson), frih., riksråd, amiral 56, 86
 — Hans, arkitekt, slottsbyggmästare 199
 Flyg, Nils S., journalist, politiker 257
 Folke, kyrkoh. i Sködinge 177
 Folke de Verendia 197
 Fordell, släkt 250
 (—) Anna, g.m. Raumo Jöns 23, 60
 — Hans, d.ä., köpman 58—60, 250
 Fordell, Hans d.y., köpman 250
 Forsberg, Hans Olsson, byggmästare 251
 Forsius, Laurentius Erics, kyrkoh. 11
 Forsskål, Peter, forsknresande 205—207
 Forstenaslåkten 151
 (—) Hans Svensson, häradsh. 171
 (—) Peder Hansson, riksråd 150, 151
 Fossert, Herman, borgm. i Sthlm 6, 60
 Fot, Gjurd 165
 Fougt (Foget), Hans, köpman i Sthlm 38
 Fredrikson, J. Gustaf, skådespelare 135
 Fridell, J. Axel, grafiker 223
 Frisendahl, L. Carl O., skulptör 224
 Fröding, Gustaf, skald 219
 Fuchs, Rutger, frih., generalmajor, överståth. 259
 Fyhrvall, K. Oskar, lektor 248
 Fägerskjöld, Carl, frih., byrådir. 260
 Gabriel Kristiernsson, se Oxenstierna
 Gadd, Per Adrian, prof. 208
 — Sara, se Teppati
 Gadolin, Jacob, prof., biskop 208
 Gahn, släkt 240
 Galle, Peder, kanik i Uppsala 203
 Galt, Peder, dansk diplomat, amiral 150
 Gamby, Erik J., bokförläggare, förf. 238
 Gamlin, Yngve D. P., konstnär 257
 Gammal, Hans, borgm. i Sthlm 10, 22, 23, 57
 — Lasse, köpman i Sthlm 10, 56, 57
 (Garstenberg), Anna Hansdtr, g. 1) m. Valentin v. Lüttich,

- 2) m. Lars Knutsson 177
 Gasslander, S. Olle V., docent 250
 Gedda, Daniel Gude, postinspektör, hovkvartermästare 252
 — Gude Axel, major 252
 Geijer, Eric Gustaf, prof. skald 101, 212, 213
 Gentzschlein, släkt 239
 Georgii, Georg Eberhard, hovapotekare 183
 Gerber, von, släkt 240
 Gerdeka Hartlevsdr, abbedissa 158
 Gerhard, Fatima, g. Ekman 232
 — Karl E. G. Johnson, revy förf., teaterdir 232
 Germund Svensson, se Somme
 — Svensson, borgm. i Jönköping 198
 Gertrud Andersdr, nunna 160
 — Berendsdr, se Hafwerstad
 — Bondesdr, se sparre
 Geting, Erik, kanik i Uppsala 203
 Gezelius, Mårten, lant-räntmästare 235
 Gibson, Valter, konstnär 258
 Gillingstam, Hans V., fil. dr, red. 259
 Gilius Sasse, köpman 20, 21, 24
 Gjörwell, Carl Christoffer, bibl., publicist 209
 Glinskij, B. B., rysk förf. 122, 126
 Goldschmidt, Otto, tysk pianist, kompositör 228
 — Waldemar, österrikisk överläkare 227, 228
 Gončarova, Vera Sergeevna 121
 Granat, Malla, fil. kand., f. Horn af Rantzien 228
 Granqvist, Samuel Hildebrand, gästgivare, hästhandl. 250
 Gregers Andersson, köpman i Sthlm 49, 51, 65, 66
 — Kristiernsson, se Leijonhufvud
 Gripenstierna, Joel (före adl. Drysander o. Ekman), kammarråd, finansman 243
 Gröm, Hans, borgare i Sthlm 60
 Gudmarus Fredrici, präst i Enköping 200
 Gunborg Sigfridsdr 79, 80
 Gunilla (Bielke), drottning 70
 Gunnar Olsson, borgm. i Sthlm 22
 Gunne Andersson, se Prika
 Gustafschöld, Abraham (före adl. Hellichius), generallöjtn. 246
 Gustav I, konung 13, 14, 16—18, 28—30, 34—36, 41, 44, 46, 81, 83, 198, 199, 202—204, 254
 — II Adolf, konung 249
 — III konung, 92—95; 179—190, 209, 210, 246, 256
 — V, konung 232, 256
 — Ol(of)sson, se Stenbock
 — Olsson till Tofta, se Stenbock, äldre ätten
 — Torstensson (n. 1432) 174
 Gylden, J. A. Hugo, astronom, prof. 115, 116, 118, 121, 125, 135
 — A. H. Therese, f. von Knebel 121, 128
 Gyldenklou, Anders, president 258
 (Gyllenanckar), Henrik Arvidsson, amiral 8
 Gyllenberg, Henning A., greve, riksråd 254
 Gyllengrip, Gabriel, landsh. 253
 Gyllenhierta, Krister, se Rosencrantz
 Gyllenkrok, frih. ätt 258
 — Anna Caroline, frih., f. Hegedahl 151
 Gyllenstierna, ätt 259
 — Erik (Karlsson), riksråd, lagman 56
 Gylta, ätt 172
 — Björn 171, 174, 176
 — Gunnar 172, 174, 176
 — Jösse 171, 172
 — Magnus 171, 172
 Gyrid († 1429), nunna 160
 Göran Turesson, se Trerosor
 Haase (Hååse), Joakim (Jakob), köpman i Lybeck 40, 44
 Hadding, Assar R., geolog, prof. 220
 Hafwerstad (Hoffstatt), Bernt, köpman 72
 — Gertrud Berendsdr, g. m. Henrik Husman 73
 — Vendela Berendsdr, g. m. Lars Lælius 7, 72
 Hagberg, Carl Peter, prof., överhovpredikant 210
 Hagen, Bernt, köpman 44
 Hagman, Petter M., galjonssnidare 249
 Hake, Karl (n. 1434) 174
 — Magnus 164, 165
 — Peder 164, 165
 Halenius, Claes, se Hallencreutz
 Hallenberg, Jonas, rikshistoriograf, riksantikvarie 152
 Hallencreutz, Claes (före adl. Halenius), krigskommissarie, brukspatron 259
 Hallström, E. L. Marrit, gymnastikpedagog 228

- Halvard Knutsson, se stjärna, 1/2, över bölja
(Halvhjort av Flishult), Knut Ulfsson till Flishult, ryttmästare 256
- Halvid Andersson i Djulfors, se svin
- Hamberg, Axel, geograf, prof. 258
- Hamilton, Adolf Malcolm, greve 218
— Axel, greve, ryttmästare 217
— Beata Elisabet, grev., f. von Essen 217
— Gustaf Wathier, greve, landsh. 217, 218
— Hedvig C. B., grev., f. Hamilton 217
— Henning L. H., greve, statsråd 218
— Jakob E., greve, generalmajor, överståth. 217
— Maria Helena, grev., f. frih. Strokirch 218
- Hammarstrand, Sven F., prof., historiker 138
(Hammerståätten), Nils Erengisleson, riddare, riksråd 246
- Hans Adresson, köpman i Arboga 200
— Andersson, guldsmed, rådman i Sthlm 7, 9, 23, 53, 57—61, 66—68, 72—74
— Claesson, se Bielkenstierna
— Eriksson, rådman i Sthlm 8—10, 16, 22—24, 34, 54—56
— Larsson, se Björnram
— Svensson, se Forstenaslåkten
— Ulfsson, rådman i Sthlm 8, 10, 38, 39, 53, 55—58, 64, 66, 68, 69
- Hansen, Einar A., skeppsredare, förlagschef 238
- Hansson, Berta, konstnär 258
— Johan, bokförläggare 238
— Per Albin, statsminister 256
- Harald Olsson, rådman i Sthlm 13
— Olsson i Vällinge 8, 11, 12
- Hartmansdorff, J. August von, president, politiker 256
- Hasselrot, C. Per B., pastor, litteraturchef 257
- Haven, Christian von, dansk filolog, forskn:resande 206
- Hedberg, Walborg M., översättarinna 116
- Hedenberg, släkt 255
- Hedin, Erik, stadsarkitekt 248
— Sven A., forskn:resande 226
- Hedqvist, C. Ivar E., skådespelare 229
- Hegedahl, Anna Caroline, se Gyllenkrok
— Christian, danskt etatsråd 151
— A. Thomine, f. Kierkegaard 151
- Heideken, von, släkt 239
- Helena Andersdtr († 1443), nunna 163
— Andersdtr († 1450), nunna 162, 163
— Helgesdtr från Lödöse, nunna 163
— Hinzsdtr, nunna 160, 163
- Helga Simonsdtr, nunna 160
- Hellberg, K. Mauritz B., chefred. 219
- Hellichius, Abraham, se Gustafschöld
- Hellner, Kerstin, sjukgymnast 228
- Hellström, E. Gustaf, förf. 255
- Helms, Adam, förlagschef 238
- Hemmer, Jarl, finl. förf. 257
- Henrik Andersson (var † 1579) 6
— Arvidsson, se Gyllenackar
— Olsson, borgm. i Sthlm 19, 23, 34
— Olsson, rådman i Sthlm 15
- Hermelin, frih. ätt 227
— S. Axel, frih., godsägare 227
— A. Eric, frih., översättare 227
— T. Eugenia, frih., f. Fjellstedt 227
— Honorine L., pedagog, verksam inom kvinnorörelsen 227
— Joseph, frih., godsägare 227
- Hermite, Charles, fransk matematiker 135
- Herzen, Aleksandr Ivanovitj von, rysk förf. 128
- Hesse, Hans, köpman 35
- Hesselgren, Nils, kyrkoh. 249
- Heyman, Theodor S., grossh. 226
- Hierta, ätt 255
- Hildebrand, Bengt O. H., prof. 145—156, 256, 259
— Bror Emil, riksantikvarie 146, 151, 152, 248
— A. Elisabeth Th., f. frih. Gyllenkrok 146, 148
— H. R. T. Emil, riksarkivarie 146
— Hans O. H., riksantikvarie 146, 151
— C. Hildemar, prof. i pediatrik 146, 148
- Hille, Jakob, köpman 4
- Hirschfeldt, S. Lennart, chefred. 257
- Hisinger, Johan, bergsråd 250
- Hjelmerus, Gustafva, lärare 227
- Hjorth, Lina, lärare 253
- Hjärne, ätt 197

- Hjärne, Harald G.,
prof., historiker 138
- Hof, Johannes, kyrkoh.
236
- Hofslag, Arent, köpman
38
- Hogenskild Nilsson, se
Bielke
- Holm, Nils F., 1:e
arkivarie 259, 260
- Holmér, Carl Magnus,
stadsläkare i Borås
248
- Holmfrid Jonsdtr i
Storda, g. m. Tore
Byting 167
- Holmgren, Hjalmar J.,
matematiker, prof.
119, 125
- Peter, sämskmakare
i Nyköping 235
- Holmquist, Hjalmar F.,
prof. 227
- Holste, Gorius, borgm.
i Sthlm 201
- Horn, Fredrik, greve,
generallöjtn. 246
- Horn, von, släkt 240
- J. Henning von,
löjtn., kammarherre
103
- Husman, Henrik, köp-
man i Sthlm 73
- Hyltén-Cavallius,
Gunnar O., etnolog,
förf. 250
- Hååke, Petter, borgare
i Västerås 49, 50, 62
- Håkan (Eriksson i
Risa ?) 169
- Höföding, Harald,
dansk filosof 221
- Höglund, Sven, konst-
när 258
- Höijer, Benjamin C. H.,
filosof, prof. 92
- Höjer, Hans, myntmä-
tare 73
- Torgny, univ:lektor
259
- Hökerberg, Folke J. L.,
bokförläggare 238
- Iliana Svendsdtr, g.m.
Erik Hogenskild o.
Sven Jonsson 204
- Imšeneckij, V. G., rysk
matematiker 120
- Ingeborg, g.m. Peter
Prika 172
- Eriksdtr, se stjärna
- Erinsbjörnsdtr el.
Björnsdtr, nunna
157
- Gerhardsdtr, dtr till
hertigen av Slesvig,
abbedissa 158, 159
- Gunnadtr, g.m. Pelle
Pedersson 171
- Haraldsdtr, g.m.
Dionysius Beuræus
8, 10
- Hennekesdtr, se
Bækman
- Laurensdtr 173
- Laurensdtr, nunna
160
- Sigvidsdtr, se Rib-
bing
- Ingegerd Assersdtr,
nunna 160
- Knutsdtr, se Bengt
Hafridssons ätt
- Ingrid Magnusdtr, g.m.
Nils Halvidsson
(svin) 177
- Ingrid Magnusdtr,
nunna 160
- Olofsdtr, nunna 160
- Ivar Månsson, se
Stiernkors
- Jaclard, Anna 115, 122,
128, 131
- Jurij 116
- V., fransk socialist
116, 122, 128, 131
- Jacobsson, Abraham,
delägare i Kungs-
holms glasbruk 254
- Malte F., prof,
landsh. 220—223
- Moses, delägare i
Kungsholms glas-
bruk 253, 254
- Per, finansexpert 257
- Jakob Ulvsson, ärke-
biskop 173, 203
- Jennings, ätt 258
- Jericke, Simon, köpman
35
- Joakim I av Branden-
burg, kurfurste 254
- Johan III, konung 17,
19, 20, 44, 45, 64,
86, 87, 89, 205
- Johan Bengtsson, se
Schack av Skylvalla
- Pedersson, se Bååt
- Johannes (n. 1461),
ärkedjåkne i Skara
167
- Johanson, Klara E.,
litt:kritiker 249
- Johansson, N. O., lant-
brukare, predikant,
Nederkalix 253
- Johnson, Eyvind O. V.,
förf., 245
- Jon, magister, Gustaf
Trolles ombud 200
- Andersson, borgare i
Sthlm 2
- Josef Arvidsson, borgm.
i Sthlm 13, 16, 17,
30, 37, 47, 48
- Judas Iskariot 195
- Judas Taddeus 195
- Jur'ev, S. A., rysk förf.
122, 123
- Jägerskiöld, E. Olof H.,
docent, arkivråd 239
- Järta, Hans, statssekr.,
landsh. 91—93, 96
- Fredrik R., hovrätts-
råd 91
- Jöns (Raumo Jöns),
köpman i Sthlm 23,
60
- Andersson (n. 1515)
6
- Andersson, lille, råd-
man i Sthlm 1—77,
194
- Andersson, segelsöm-
mare 2
- Bengtsson, se sparre
- Johannis, dekan i
Skara 203
- Olsson i Tomta 168
- Jöran Bokbindare 60
- Persson, prokurator
18, 82, 85—90, 255
- Kalm, Pehr, prof. 208,
235
- Karin, g. 1) m. Erik
Skeppare, 2) m.
Hans Eriksson, 3) m.
Jöns Andersson 7, 8,
10—12, 22—24, 34,
39, 52—59, 61, 63—
65, 68

- Karin Hansdtr, g.m.
Mårten Trotzig 8
— Haraldsdtr, g.m. Per
Matsson 8, 11, 65,
68
— Mårtensdtr, g.m.
Knut Henriksson 7,
74
— Svendsdtr, g.m. Nils
Ulfsson 8, 10, 52,
55, 56, 62
Karl Knutsson, konung
197
Karl IX, konung 40,
47, 71, 72, 74, 89,
90, 199, 256
— X Gustav, konung
254
— XII, konung 251
— XIII, konung 183
— XV, konung 102
— II, engelsk konung
259
— Bengtsson, se
Vinstorpaätten
— Erengislesson, se
liljehök
— Ingeborgsson, se
Lejonbalk
— Persson, se Natt och
Dag
Karlsson, Eva, folkskol-
lärare, riksdagsman
257
Karth, bergsmansläkt
255
Katarina, prinsessa,
g.m. pfalzgreve
Johan Kasimir 70
— av Alexandria, helgon
195
— av Siena, helgon 195
— Andersdtr, se Linde-
löf
— Bengtsdtr, nunna i
Vadstena o. Näden-
dal 160, 163
— Eriksdtr, nunna
160—163
— Gerekesdtr, nunna
159, 160
— Gudmundsdtr,
nunna 160
— Jagellonica, drott-
ning 86
— Ulfsdtr, se Ulvåsa-
ätten
Kellgren, Johan Henrik,
skald 208, 209
Keluf, g.m. Jens
Nielsen 252
Kerstin Sigfridsdtr,
g.m. Peder Nilsson i
Vallen, Gnarp 79,
80
Key, Amalia, se af
Burén
— Ellen K. S., förf.
111, 116, 117
— A. Ivar, överste 107,
192, 193
Kielland, Alexander,
norsk förf. 127
Kierkegaard, släkt 151
— A. Thomine, g.
Hegedahl 151
Kihlman, Henrik
Maximilian, överste
104, 108
Kista, Margareta, se
Margareta Nilsdtr
Kjellberg, J. Frithjof,
prof., bildhuggare
183
Kjellén, J. Rudolf,
prof. 221
Kjellman, Johan Jacob,
rådman i Borås 248
Klas Lydekesson, se
Djåkn
Klaver, Hans 61
Klingstedt, Fredrik W.,
finl. kemist, prof.
258
Klinteberg, J. Robert
af, överstelöjtn. 108
Knut den helige, dansk
konung 195
— Arvidsson, se sparre
över stjärna
— Henriksson (Hin-
dersson), rådman i
Sthlm 7, 74
— Lavard, dansk hertig
195
— Nilsson, se stjärna,
1/2, över bölja
— Ulfsson, se Halvhjort
av Flishult
Koch, Frances E. von,
f. Lewin 213
— Nils Samuelsson
von, justitiekansler
213
Kofartz, Håkan 54
— Mats 54
Kollberg, Halmstads-
släkt 249
Konstantin, rysk stor-
furste 112, 121
Korner, Hermann, tysk
historieskrivare 195
Kosič, A. I., rysk ge-
neral, guvernör 112,
122
Koskull, frih. ätt 258
Kostellezky, Hedvig F.,
frih., f. Stjernstedt
228
Kovalevskaja, Sof'ja
Vladimirovna 114—
117, 122, 128
Kovalevskij, Aleksandr
Onufrevič, rysk
embryolog 111, 112,
119, 122, 124, 125,
135
— E. P. 129
— Maksim Maksimovič,
rysk prof. i statsrätt
121, 122, 128—135
— Vladimir Onufrevič,
rysk paleontolog 111,
122, 128, 135
Kovalevsky, Sonja,
prof., förf. 111—137
Krabbe, släkt 255
Kram, Tidike 174
Krantz, Albert, tysk
historieskrivare 195
Kristian II, unions-
konung 200—203
Kristiern Gregersson, se
Leijonhufvud
Kristina, g.m. Knut
Arvidsson (sparre
över stjärna) 165,
170, 172
— Andersdtr, se Öra
— Esbjörnsdtr, nunna
157, 158
— Hansdtr, från Söder-
köping, nunna 160
— Håkandsdtr, g.m.
Tord Svensson
(Store) 169
— Johansdtr från Kal-
mar, nunna 159, 160
— Jönsdtr († 1422),
nunna 160
— Kristiernsdtr, se
Leijonhufvud
— Matsdtr i Martorp
197
— Matsdtr, g.m. Mår-
ten Olsson 74

- Kristina Nilström, från Skänninge, nunna 160
 — Röricksström, nunna 157
 — Toresström, g.m. väpnare Peder Eriksson 169, 170
 — Törnesström, g.m. Augustinus Hansson 199
 Kristofer, markgreve av Baden-Rodemachern 205
 — helgon, 195
 Krohg Christian, norsk målare 224
 — Ottilia (Oda), f. Lasson, norsk målare 224
 — Per L., norsk målare 224
 Kromnow, E. Åke, riksarkivarie 259
 Krook, Oscar, kyrkoh. 257
 Krumlinde, Helga K., g. Tidblad 229
 — C. Olof Th., målare 249
 Kulle, N. Jakob, målare 251
 Kumlin, Ragnar, ambassadör 257
 Kurck, Klaus, häradsh., fogde 195
 — Knut, frih., överstekammarjunkare 92—94
 Kurki, se Kurck
 Küntzel, Hans K. M., bokförläggare 238
 Källander, Johan, kyrkoh. 257
 Kärling, Nanne 169, 174
 — Torsten 174
 Köhler, Johan Christopher von, frih., k. sekr. 259
 Kökeritz, släkt 239
 Königsmarck, M. Aurora von 259
 — Carl Johan von, greve 259
 Königsmark, Henning, riddare, k. sändebud 246
 Körning, ätt 11, 12
 Lælius, Anders Larsson, sekr. hos Karl Filip 7, 73
 — Hans Eriksson 7, 73
 — Lars Jönsson, prof. 7, 9, 24, 49, 57—60, 66—72, 194
 (—) Margareta Larström, g 1) m. Erik Elfsson, 2) m. Daniel Andersson 7
 (—) Vendela Larström, g.m. Carl Hansson Lundius 7, 73
 Lager, Birgitta M., fil.dr. red. 259, 260
 Lagergren, släkt 239
 Lagerhjelm, Pehr, assessor, industriman 256
 Lagerkvist, Pär F., förf. 222
 Lagerlöf, Selma O. L., förf. 255
 Lamanskij, Sergej Ivanovič, rysk fysiker 120, 122
 Lars Andersson, se Rålamb
 — Eriksson, borgm. i Sthlm 66
 — Knutsson, se Aboöätten
 — Olofsson (Olsson), fogde 81—84
 Larsen, Lars Peter, dansk Indienmissionär 148, 149
 Larsson, Carl O., målare, tecknare 224
 — J. Gotfrid A., skulptör 224
 — Hans, filosof, prof. 219, 221
 Laski, Samuel, polsk legat 71
 Laurentius Andreae, reformator 203
 — Petri, doktor 203
 — Petri, ärkebiskop 251
 Laurentz, Wolter, köpman i Sthlm 39
 Laurin, Carl G. J., skriftställare 227
 Lavrov, Peter Lavrovitz, rysk sociolog 122, 124
 Lazar, Maria, österrikisk journalist, g. Strindberg 228
 Leche, Johan, prof 208
 — J. Wilhelm E. G., zoolog, prof. 115, 125
 Leffler, Anne Charlotte G., hertiginna av Cajanello, förf. g. 1) Edgren, 2) Cajanello 111, 112, 116—118, 121, 123, 125—130, 133—135
 — Frits, se Löffler
 — Gustava W., f. Mittag 135
 — J. Olof, rektor 118
 Lefrén, Johan Peter, general 256
 Lehus, Hans, köpman 39
 Leij, Tobias, kopparstickare 236
 (Leijonhufvud), Abraham Kristiernsson, riksråd 169, 170
 (—) Axel Stensson, greve, riksråd 199
 (—) Erik Abrahamsson, riksråd 61
 (—) Gregers Kristiernsson 169
 (—) Kristiern Gregersson 169
 (—) Kristina Kristiernström, g. 1) m. Nanne Kärling, 2) m. Karl Erengislesson 169
 (—) Sten Eriksson († 1568), frih., riksråd 199
 (Lejonansikte), Bengt Arvidsson 172
 Lejonbalk, ätt 197
 (—) Karl Ingeborgsson, lagman 197
 Lelius, se Lælius
 Lennart Jöransson, fogde 256
 Lermontova, Julija, ryska 114—116, 122, 128
 Lewenhaupt, se även Leijonhufvud
 — Gustaf Fredrik, greve, generallöjtn. 235
 Lewin, Edward, lärare 213

- Lewin, Frances E., g. von Koch 213
- Lidfors, Bengt, prof., skriftställare 220
(Iilja, 1/2, med fågel), Tord Jepsson, häradsb. 173
- Liljegren, Johan Gustaf, riksantikvarie, riksarkivarie, kansliråd 146, 152
(Iiljehök), Karl Eren- glesson, väpnare 166, 168—170
- Liljekrantz, N. Birger, lektor 220
- Lilliehök, ätt 254, 255
(—), Bertil Pedersson, häradsb. 173
(—) Måns Bryntesson, riddare, riksråd 254
- Lillienadler, Johan (före adl. Lundius), assessor 7, 73
- Lillienberg, ätt 252
- Lilliesträle, Rikard Wil- helm, ryttmästare 103
- Lilljebjörn, Henric, kapten 101
— Hilda, f. Wahlström 101
- Lind, Johanna (Jenny) M., operasångerska, g. Goldschmidt 228, 242
- Lindberg, Carl, godsför- valtare 217
— Hilda, se Bohman
— Johannes E., förlags- chef 238
- Lindblad, Adolf F., ton- sättnare 212
- Linde, von der, ätt 253
- Lindgren, Carl J., förf. 92, 93, 96
(Lindelöf), Katarina Andersdtr 250
- Lindeman, Christina g. 1) Hierpe, 2) Man- nerskantz 250
- Linder, släkt 239
- Lindhagen, C. Albert, justitieråd 119
— Elin Mathilda, f. Schönmeier 119
- Lindorm Björnsson, se Vinge
- Lindqvist, Märta («*Quelqu'une*»), journalist 257
- Lindström, Margareta, f. (af) Burén, g. 1) Thiel 214, 215
- Linné, Carl von (före adl. Linnæus), arkiater, prof. 206, 251, 252, 257
— Elisabeth Christina von, g. Bergencrantz 252
— Sara E. von, f. Moræa 252
- Linroth, ätt 256
- Litvinova, E. F., rysk förf., matematiker 112
- Ljunglöf, Hulda Henrietta Maria, f. Krook 248
— Knut F., tobaks- fabrikör 248
- Lovisa Ulrika, drött- ning 181, 209
- Lucia Magnusdtr 171
- Lund, Christer, kal- faktor 105, 108
- Lundblad, Åke, kadett 255
- Lundeberg, Martin, borgm. i Härnösand 235
- Lundgren, Ernst W., redaktör 252
- Lundius, Carl, prof. i juridik 7, 73
— Carl Hansson, asses- sor 7, 73
— Johan, se Lillien- adler
- Luth, Märta Petersdtr, g.m. Harald Olsson i Vällinge 8, 11
- Luthman, Carl Daniel, brukspatron 259
- Lybeck, Bertil, tecknare, grafiker 224
- Lydekessönernas Djäkneätt, se Djäkn
- Lång, Jacob, köpman i Sthlm 38, 49, 40
- Lårman, Jakob, köp- man i Sthlm 38
- Läffler (Leffler), L. Frits A., språkfors- kare 128
- Löfström, Karl A., hov- intendent 256
- Löwenhjelm, Harriet A. D., skald 226— 228
- Magnus Arnbjörnsson, ärkedjåkne i Skara 168, 169
— Unnonis, magister, generalkonfessor 198
- Malevič, I. I., rysk lärare i matematik 118
- Malin Jönsdtr, g.m. Hans Andersson Guldsmid 7, 9, 58, 60, 66, 68, 73, 74
— Mårtensdtr 74
- Malmberg, Bertil F. H., förf. 232
- Malmborg, Lars, bryg- gare 235
— Otto August, general- löjtn. 102
- Malmgren, Augusta, g. Andersson 219
(Malstaätten), Birger Gregersson, ärke- biskop 250
- Mandelgren, Nils Måns- son, tecknare 250
- Mannerheim, ätt 243
- Mannerskantz, Carl (före adl. Råbergh), major 250, 251
— Christina, f. Linde- man, g. 1) Hierpe 250
- Marcus, Gerda F., journalist 228
- Margareta (Valdemars- dtr), unionsdrött- ning 157, 158
— g.m. Harald Olsson i Vällinge 8
— Arvidsdtr, nunna 160, 163
— Bodgersdtr, nunna 160, 163
— Gregersdtr, nunna 162
— Johansdtr («*Wals- ka*»), från Italien, nunna 160
— Larsdtr, se Lælius
— Mårtensdtr, g. 1) m. Lasse Gammal, 2)

- m. Olof Gregersson
 10, 56
 — Nilstr Kista, nunna
 160
 — Olofsdtr († 1422)
 från Finland, nunna
 160
 — Olofsdtr el. Peters-
 dtr, nunna 160
 Marin, Sven, rådman i
 Gävle 248
 Marina († 1423),
 nunna 160
 Markov, A. A., rysk
 matematiker 120
 Marks von Württemberg,
 N. Wilhelm, riddar-
 husdir., justitieråd
 254, 255
 Marskalk, Augustin,
 köpman 38
 Martin, Elias, målare
 253
 Mats Eriksson, se sparre
 — Eriksson, kanik i
 Uppsala 203
 — Filpusson 250
 — Jöransson, borgm. i
 Enköping 200
 — Persson, borgm. i
 Sthlm 15, 17, 38, 74
 — Vintappares hustru
 62
 Matton, Ida E., skulp-
 tris 248
 Mečnikov, I. I., rysk
 prof. 134, 135
 Meitner, Lise, prof. 222
 Mendel'son, Marija,
 polsk revolutionär, f.
 Jankovskaja 116,
 122—124, 126, 131,
 136
 Mes (Meus), Petter,
 tysk köpman 42
 Messenius, Arnold
 Johan, rikshistorio-
 graf 254
 Meus, Petter, se Mes
 Michaelis, Johan David,
 prof. i orientaliska
 språk i Göttingen
 206
 Mickel Bengtsson,
 borgm. i Sthlm 6, 63
 — Nilsson, borgare i
 Uppsala 42
 — Persson, borgare i
 Sthlm 6
- Mirowitsch, Zénéide,
 ryska 117
 Mittag-Leffler, Gösta,
 prof. 111, 112, 115,
 116, 118, 119, 121,
 125, 126, 130, 132,
 133, 135
 Modensvärd, släkt 255
 Molbeck, Christian,
 dansk prof. 148, 150
 Moller, Arvid, prof. 253
 Montan, Anders, må-
 lare 251
 Montgomery, John,
 bruksägare 235
 — Malla, se Silfver-
 stolpe
 Moræa, Sara E., g. von
 Linné 252
 Moræus, Johannes, med.
 dr, assessor 252
 Mothe, släkt från
 Ängelholm 255
 Munktell, A. Henrik,
 prof. 257
 Munte, flamländsk ätt
 241
 Munthe, släkt 240—
 243
 — Adam 241
 — C Arne, fil. dr, rektor
 242, 243
 — Carl Magnus, borgm.
 i Karlshamn 242
 — Gustaf L., fil. dr,
 intendent 242
 — Hans 241
 — Hartwig A., norsk
 överste, genealog 241
 — Henrik V., geolog,
 prof. 242, 258
 — Johan Lorentz,
 borgm., lagman 242
 — Lovisa, f. Ekendahl
 242
 — Ludvig, köpman i
 Lybeck 241
 — Ludvig, biskop i
 Bergen 242
 — C. D. Ludvig W.
 W:son, generallöjtn.
 241
 — Sven A., finans-
 minister 242
 — Åke, tullskrivare 242
 — H. Åke R. W:son,
 fil. dr, rektor 241
 Munthe, Cornelius von
 242
- Murray, släkt 240
 Myrén, Viktor E., förf
 249
 Måns Bryntesson, se
 Lilliehöök
 — Haraldsson, biskop
 254
 — Haraldsson, borgm.
 i Sthlm 19
 — Jönsson, borgm. i
 Jönköping 199
 — Landsknekt, borgare
 i Västerås 42
 — Nilsson, se Stierna
 — Sigfridsson, se Värre
 — Svensson, kansliför-
 vant 64
 Mårten Eriksson, upp-
 ländsk bonde 9
 — Hindersson, Lille
 Jöns Anderssons
 tjänare 49
 — Olsson (Olofsson),
 borgm. i Sthlm 7,
 73, 74
 Märit Sigfridsdtr, trol.
 g.m. Sverkil Simons-
 son 78—80
 Märta Larsdtr 171
 — (?) Pedersdtr, g.m.
 Kristiern Gregersson
 (Leijonhufvud) 169
 Möller, Christopher,
 rådman, häradsh.
 249
 — A. E. Pontus, rid-
 darhusgenealog 73,
 260
 Mörne, Arvid, finl. förf.
 231
 Mörner, Adolf, greve,
 landsh. 259
 — Adolf Göran, greve,
 excellens 259
 — Carl Gabriel, greve,
 hovmarskalk 259
 — Carl Göran, greve,
 president 259
 Nansen, Fridtjof, norsk
 upptäcktsresande
 115, 135
 (Natt och Dag), Karl
 Persson, överstelöjtn.
 170
 Nerman, Einar, teck-
 nare, målare 224
 Niebuhr, Carsten,
 forskn:resande 206

- Nils Arvidsson, se Bååt
 — Arvidsson, borgm. i Jönköping 198, 199
 — Erengislesson, se Hammerstaätten
 — Gregersson, borgare i Sthlm 65
 — Halvidsson, se svin
 — Hansson (Brask), borgm., k. sekr., ståth. 56
 — Jönsson, borgare i Sthlm 46
 — Olsson, borgare i Västerås 42
 — Olsson Skrivare, rådmän i Sthlm 13, 14
 — Ulfsson, rådmän i Sthlm, borgm. i Västerås 8, 10, 52, 55—58, 64, 66, 69
 Nilson, Sven, kyrkoh. i Solna 98
 Nilsson, Elsa, skådespelerska, f. Claesson 230
 — Ivar, skådespelare 230
 — Kristina, operasångerska, grevinna de Casa Miranda 231
 — Svante E., medaljgravör 224
 Nordblom, Johan Erik, tonsättare 212
 Nordenberg, Bengt, målare 251
 Nordencrantz (före adl. Bachmansson), Anders, kommerseråd 235
 Nordenfalk, O. Erland C. J., hovintendent, fd. major 191
 — Otto V. C. J., överstelöjtn. 107, 109, 191—194
 Nordenfelt, Olof, kammarherre 212
 Nordenskiöld, N. Adolf E., frih., prof., forskn.:resande 115, 124, 125
 Nordensvan, Georg G., förf. 135
 Nordin, Carl Gustaf, biskop 250, 251, 256, 257
 Nordin, Magnus af, frih., landsh. 93
 Nordström, Stina, journalist 230
 Norström, J. Vitalis A., filosof, prof. 221
 Nygren, Ernst L., arkivråd 155
 Nyman, Thure J., fil. lic., red. 238
 Nystedt, B. Olle, pastor primarius, överhovpredikant 257
 Odelberg, C. V. Wilhelm, överbibl. 259
 Ofeegh, Johannes Nicolai, biskop 8, 10, 11
 Olaus Johannis, se andreaskors mellan 2 kvistar
 — Petri, reformator 202, 204
 — Petri Medelpadius, kyrkoh. 17
 Olof i Vällinge, präst 12
 — Gregersson, borgm. i Sthlm 10, 38, 56, 59, 66, 72
 — Knutsson, kyrkoh. 12
 — Larsson Ålänning, lille, borgare i Sthlm 59
 — Mårtensson, borgm. i Sthlm 54, 55
 — Skeppar, rådmän i Sthlm 73
 — Svensson, köpman i Köping 42
 — Tidekesson, kyrkoh. i Blidsberg 168
 Olsson, Johannes, i Bråna, Dalslandsförf. 249
 — Karl, förlagschef 238
 Omænia, Sara, g. Wettersten 236
 Omænius, Andreas, biskop 236
 — Erik, kyrkoh. 236
 Ouchterlony, släkt 240
 Owen, Samuel, ingenjör, industriman 211
 (Oxehufvud), Bo Andersson 171
 (Oxenstierna), Gabriel Kristiernsson, frih., riksråd, 53 (oxpanna), Elin Torstensdottr, g. 1) m. Bengt Arvidsson, 2) m. Gjurd Fot 164, 165
 (—) Torsten Gjurds-son 165
 Pachalenius, Tomas, kyrkoh. 235
 Palbitzki, Christina Beatrix, frih., g. von Ungern-Sternberg 248
 Palm, Gustaf Wilhelm, målare 253
 Palme, J. Henrik, bankdir. 118
 Palmqvist, O. G., galjonssnidade 249
 Pasch, Lorens, d.y., prof., målare 186
 Pauli, Hanna, målare, f. Hirsch 225
 Peder, se även Pelle, Per, Peter
 — Andersson 83
 — Assersson, se Ribbing
 — Bengtsson i Pinn-
 torp, väpnare 177
 — Eriksson, väpnare 169
 — Gunnarsson i Lund-
 by 168
 — Hansson, fogde i Dalarna 43
 — Hansson, se Forstena-
 släkten
 — Jacobsson (Sunnan-
 väder), kansler, biskop 203
 — Jönsson, rådmän i Sthlm 63
 — Månsson, biskop 203
 — Nilsson, häradsh. i Vartofta 165
 — Nilsson i Vallen, Gnarp 79
 Pelle Pedersson 171
 Pennant, Thomas, engelsk zoolog 252
 Per, se även Peder, Pelle o Peter
 — kyrkoh. i Norrbotten 42
 — Andersson, köpsven 6, 7, 48, 62

- Per Matsson 174
 — Matsson, rådmän i Sthlm 8, 11, 65, 68
 — Månsson, se Utter
 — Nilsson, köpman i Sthlm 4
 — Svensson 8, 10, 56
 — Ulfsson, borgmä. i Västerås 8, 69
- Peringskiöld, Johan (före adl. Peringer), kansliråd, fornforskare 254, 255
- Persson, Johan, i Stora Tuna, riksdagsman 235
- Peter, se även Peder, Pelle o. Per
 — prins av Holstein 184
 — Algotsson, se Algotsönernas ätt
 — Andersson, se stjärna
 — Eriksson (n. 1412) 172
 — Thomasson, se stjärna
 — Tyrgilsson, kansler, ärkebiskop 250
 — Öjarsson 197
- Petrus, dekan i Skara 1461 167
 — Pauli Gothus, kyrkoh. i Sthlm 66
- Pettersson, S. Otto, hydrograf, prof. 125
 — Per, prost, Rättvik 97, 98
- Philipson, Lorens M., läkare, publicist, prof. 94—96
- Piper, Christina Charlotta, grev., g. 1) Brahe, 2) Scheffer 235
- Pipping, Rolf, finl. filolog, prof. 258
- Plaan, Ulla, g. Söderhielm 243
- Pontin, Maria Aurora (af), g. Stålhammar 226
 — Elisabet (af), g. Björkman 226
 — Magnus M. af, medicinalråd, livmedikus 226
- Porthan, Henrik Gabriel, prof. 208—210
- Posse, Axel Göran, frih, löjtn. 212
 — Nils 170
- Priik, Gunne, väpnare 168
- Prika, Gunne, se stjärna
 — Gunne, häradsh. 165, 170, 172, 174
 — Gunne Andersson, kanik 170, 171
 — Peter, 171, 172 (Puke), Bengta Petersdtr 173
 (—) Filip Ragvaldsson, kansler, riksråd 250
 — Gunnar 170
- Pypin, Aleksandr Nikolajevitj, rysk litt.-historiker 121, 122
- Påhlman, G Ernst, löjtn. 104
- Pålson-Wettergren, Gertrud, operasångerska 231
- Påvel Sasse, borgmä. i Sthlm 19, 63
- Quiding, Uno, hamnkaptän 257
- Rabenius, Nils, kyrkoh., urkundsförfalskare 246
- Raffn, Albert, kyrkoh. 253
- Ragna Johansdtr, nunna 160
- Ragnhild Haraldsdtr, g. 1) m. Johannes Nicolai Ofeegh, 2) m. Jöns Andersson, 3) m. Hans Stut 2, 7, 8, 10—12, 52, 53, 62, 65—68
 — Laurensdtr, nunna 160
 — Toresdtr, från Norge, nunna 158, 160
 — Unnesdtr, nunna 198
- Ramborg Andersdtr, nunna 159
 — Magnusdtr, nunna 160
- Rasmus Ludvigsson, k. sekr., genealog 78, 254, 255
- Raumo Jöns, se Jöns
- Rehnskiöld, Carl Gustaf, greve, fältmarskalk 251
- Rennerfelt, Bertel C. A., bankdir. 259
- Rettig, släkt 258
 — Herbert, dr phil., godsägare, donator 258
- Retzius, Anna W., f. Hierta 118
- Reüterholm, frih. ätt 243
 — Nils, frih., landsh. 259
- Ribbing (de Leuven), Adolf Ludvig, (greve), skriftställare 92—94
 (—) Ingeborg Sigvidsdtr, g.m. Peter Prika (stjärna) 171
 — Knut 171
 — Lindorm, riddare 178
 — Peder 171
 (—) Peder Assersson 171
 — Seved, prof. i prakt. medicin 148—150
 (—) Sigvid Magnusson 171
- Rodhe, Sven Edvard, docent 222
- Rolf, Aline, konstnär 258
 — Ernst R., sångare, revydir. 232
- Rosen, von, ätt 239
- Rosencrantz (Gyllenhierta), Krister Nilsson, assessor 8
- Rosenlew, Sven-Erik, finl. bergsråd 258
- Roslin, Alexander, målare 249
- Rothof, Fredrik, brukspatron 235
- Rudberg, August Emanuel, arkitekt 254
 — Hans, bruksdisponent 257
- Rundgren, C. Herman, biskop 219
- Runmark, A. Richard, dir. 257
- Rutenskiöld, Signe C. M. 228

- (rutor, 3, o. 1/2 lilja),
Bengt Arvidsson 172
- Rydberg, A. Viktor,
förf. 135, 255
- Rydén, K. Värner,
ecklesiastikminister
252
- Ryning, Nils, på Lid-
hult 198
- Råbergh, Carl, se Man-
nerskantz
- Rålamb, medeltidsätt
255
— frih. ätt 78, 255
(—) Anders Sigfrids-
son, överste tygmäs-
tare, ståth. 78—90
(—) Anna Andersdtr,
g.m. Johan Bengts-
son (Schack av
Skylvalla) 83
(—) Bror Andersson,
kammarråd 84
— Gustaf, frih., presi-
dent 78
(—) Lars Andersson,
ståth. 83
(—) Sigfrid Andersson
83
- Rönnow, Claus, dansk
marsk 199
- Rönström, Th. O.
Johan, lektor 149
— John A. R., teolog
(† 1919) 149
- Sandgren, Carl Fridolf
Engelbert, arkitekt
258
- Sandrew, Anders
Andersson, handl.,
biograf- o. restaurang-
ägare 233
- Sangberg, Anders, silkes-
strumpvägare 235
- Sasse, se Gilius, Påvel
o. Staffan
(Schack av Skylvalla),
Johan Bengtsson 83
- Schantz, Carl Ludvig
von, assessor, genea-
log 254, 255
- Scharenberg, släkt 253
- Schauman, Harry, finl.
donator, konsul 259
- Scheffer, Carl Fredric,
greve, riksråd 209
- Schieffler, Hans Petter,
handl. 236
- Schmiterlöw, Gustaf
Adolf, överstelöjtn.
235
- Schoultz, von, släkt 240
- Schröderheim, Anna G.
M. 219
— Elis, statssekr.,
landsh. 93
— Hilda S. A., g.
Segerstedt 219
- Schultén, Nathanael
Gerhard af, överdir.,
ryskt verkl. statsråd
250, 257
- Schwerin, Fredrik B.
von, greve, prost,
teol. dr, politiker
256
- Sečenov, I. M., rysk
fysiolog 128, 131
- Sečenova, Mar'ja
(Bokova) 128
- Segelberg, Ivar, prof.
222
- Segerstedt, släkt 216
— Albrekt Julius
(† 1815), med. dr,
lektor, kyrkoh. 216
— Albrekt Julius
(† 1894), seminarie-
adjunkt 216, 219
— Carl Anders, kom-
minister 216
— Fredrika (Dicken)
S., f. Bohman 217
— Gustafva, f. Bergius
217
— Hilda S. A., f.
Schröderheim 219
— Johannes Andreas
Andersson, kyrkoh.
216
— Torgny K., prof.,
chefred. 215—220
- Segerstråle, släkt 239
- Selggren, Jonas, rektor
248
- Selldén, Emili A., f.
Ulf sax 101, 102
— Emma D., f. Wahl-
ström 100, 101, 103
— E. Gustaf, kaptän,
kommissionslant-
mätare 100, 102,
103, 108, 109
— N. J. Gustaf, under-
löjtn. 100—110, 191
— P. A. Hjalmar, med.
dr 102
- Selldén, Mariana E.
Chr., f. von Otter
102
— S. Niclas, med. dr,
fältläkare 100—102
— Nils, kyrkoh. 100
- Semevskij, M. I., rysk
förf. 118
- Sergel, Johan Tobias,
skulptör, prof. 179
—183, 185, 186,
189, 190
- Setterkrans, Göran,
arkivarie 250
- Sevenbom, Johan,
målare 253
- Sigfrid Andersson 78, 79
— Andersson, se även
Rålamb
- Sigge Larsson, se Sparre
af Rossvik
- Sigismund, konung 71
- Sigrid Bosdtr, nunna
160
- Sigvid Magnusson, se
Ribbing
- Silents, Govert, köp-
man i Sthlm 39
- Silfverstolpe, O. Gun-
nar M., överinten-
dent, förf. 225
— Magdalena (Malla)
S., memoarförf., g.
Montgomery 212
- Silow, Alvar, fil. dr,
bibl. 253
— Gustaf, tenngjutare
250
- Simmel, Georg, tysk,
filosof, prof. 221
- Simon Jönsson, köpsven
48, 49
— Matsson (n. 1587),
vaktmästare 72
- Sinclair, Fredrik Carl,
greve, riksråd 256
- Siöblad, ätt 178
— Carl Georg, frih.,
överamiral 176
- Sjögren, J. G. Emil,
tonsättare 255
- Skalm, ätt 250
- Skarp, Peder, kyrkoh.
256
- Skepperus, Ericus Olai,
kyrkoh. 200
- Skjöldebrand, Anders
Fredrik, greve, gene-
ral 210, 211

- Skräddare, Gert, köpman i Sthlm 23, 25, 34—36, 51
 — Hans, d.ä., rådman i Sthlm 24, 25, 34
 — Hans, d.y., köpman i Lybeck 25
 — Henrik, köpman i Lybeck 25
 Skult, Hans, K. M.:s köpman 38—40
 Skytte, Anders (n. 1397) 164
 — Bengt, frih., riksråd 254
 (sköld, delad, med 2 stjärnor i övre o. 1 i nedre fältet), Bengt Arvidsson 173
 Slaweka, ätt 197
 — Johan, riddare, riksråd 197
 Sledorn, Henrik, kanik, kansler 203
 Sofia Magdalena, drottning 181
 Solander, Daniel, forskn:resande 252
 Somme, släkt 255
 (—) Germund Svensson 198
 (sparrar, 2), Tord Björnsson i Bragnum 178
 Sparre, Erik (Larsson), riksråd 58
 (sparre) Gertrud Bondesdotr 175
 (—) Jöns Bengtsson 172, 174
 (—) Mats Eriksson 165
 (Sparre af Rossvik), Sigge Larsson, häradsh. 173
 (sparre över blad), Bengt Turesson 172
 (sparre över stjärna), Arvid Jönsson 171, 172, 174
 (—) Arvid Knutsson, riksråd 165, 166, 168, 170, 175—178
 (—) Bengt Arvidsson 176
 (—) Knut Arvidsson 165, 170—172
 Spiegel, Hakvin, biskop 236, 251
 Spetz, Nils, K. M.:s köpman 17
 Staffan Sasse, amiral, köpman 22
 Stavenow, Ludvig V. A., prof., univ:rektor 138—141
 Stedt, ätt 256
 — Clas Hindrich, kammarherre 256
 — Johan Axel, major, landsh. 256
 — Nicolas, lagman 256
 — Nils, dir. 256
 — Ulrica Christina, f. Ehrenpreus 256
 Steffen, Gustaf F., sociolog, prof. 221
 Sten Bengtsson, se Bielke
 — Eriksson, se Leijonhufvud
 Stenbock, ätt 178
 (—) Anna Gustavsdtr, g.m. Arvid Knutsson (sparre över stjärna) 165
 — Beata Elisabeth, grevinna, g.m. frih. Carl Georg Siöblad 176
 — Cecilia, grev., g.m. Gustav Johansson Tre rosor
 (—) Gustav Ol(of)sson, frih., riksmarsk 166, 168, 169
 (Stenbock, äldre ätten), Gustav Olsson till Tofta, riddare, riksråd 170
 (Stierna), Måns Nilsson 175
 Stierncrona, frih. ätt 248
 — Gabriel, frih. 248
 (Stiernkors), Ivar Månsson, ståth., fältöverste 86
 Stiernman, Anders Anton von, historiker, kansliråd 254
 Stjernstedt, Marika A. S., frih., förf., g. 1) Cederström, 2) Nordström 228
 Stigelius, kansliskrivare hos hertig Karl på Nyköping 257
 Stjernstedt, Hedvig F., frih., gymnastikdir., g. Kostellezky 228
 (stjärna), Anders Pedersson 171
 (—) Elin Andersdtr 171
 (—) Ingeborg Eriksdtr, g.m. Bengt Arvidsson (3 rutor o. 1/2 lilja) 173
 (—) Peter Andersson, väpnare 171
 (—) Peter Thomasson, häradsh. 171
 (stjärna, 1/2, över bölja), Halvard Knutsson i Torsbo, häradsh. 177
 (—) Knut Nilsson 177, 178
 Stolpe, Herman A., dir. 238
 (Store), Sveno Tordonis, kyrkoh. i Yllestad 169, 170
 (—) Tord Björnsson i Torestorp 178
 (—) Tord Svensson 165, 168—170
 Strannoljubskij, A. N., rysk matematiker o. pedagog 114, 136
 Strindberg, J. August, förf. 123, 127
 — Maria, se Lazar
 Strits, Petter de, köpman 38
 Strokirch, Maria Helena von, frih., g. Hamilton 218
 Stråle, Nils Wilhelm, justitieråd 256
 Ström, Hans Olofsson, grossh. i Gbg 236
 Sture, Nils Svantesson († 1567), frih. 89
 — Sten, d.y., riksföreståndare 200
 — Sven 165
 Stut, Erik, rådman i Sthlm 65
 — Hans, köpman i Sthlm 8, 49, 51, 65—67, 69
 Styrbjörn, biskop i Strängnäs 257
 Styrla, Nils 174
 — Thyrgils 174, 177

- Stålhammar, Jon A.,
major 226
— Maria Aurora, f.
(af) Pontin 226
Stäck, Johan Magnus,
målare 253
Sundbärg, Mathilda,
lärare 227
Sundell, Gustaf Alfred,
organist, Rättvik 98
Sundström, Harriet,
konstnär 227
Sundvall, Carl Fredric,
arkitekt, hovintenden-
dent 185
Sune Jonsson, se Båt
Svart, Olof, borgm. i
Sthlm 22
(Svarte Skåning), Ture
Jönsson, riddare,
riksråd 165
(—) Ake Jönsson,
riddare 167
Swartz, Erik C:son,
kapten, genealog 255
— Janne G., fabriks-
ägare, jordbrukare
252
Swedberg, Jesper,
biskop 252
Sven Hansson 8
— Jonsson i Hulta 204
— Månsson, köpman i
Sthlm 8, 10, 14, 17,
18, 20, 56, 57, 62,
64, 66
— Persson, rådman i
Sthlm
— Toresson i Össlöv,
se Baat
Sveno Jacobi, biskop
203
— Tordonis, se Store
Svenske, Hans, fogde i
Österbotten 47
Sverkil Simonsson,
häradsb. 79
(svin), Dan Nilsson 173
(—), Halvid Anders-
son i Djulfors 177
(—) Nils Halvidsson,
väpnare 177
Svinhufvud, Otte,
biskop 203
(Svinhufvud i Väster-
götland), Daniel
Torkelsson i Främby
42
Sydow, von, släkt 240
Sydow, A. Birgitta von,
med. lic., g. Säll-
ström 239
— Christian Fredrik
von, frälseinspektör
240
— Oscar von, landsh.,
statsminister, riks-
marskalk 222
Sylvius, Henrik, borgm.
i Hälsingborg 236
Säck, Laurens, kanik i
Strängnäs 177
219
Säve, Teofron A., rektor
219
Söderblom, L. O.
Jonathan (Nathan),
ärkebiskop 219
Söderhielm, ätt 243
— Aletta Maria, f.
Cederberg 243
— Eric, assessor 243
— C. Gustafva, f. frih.
Cedercreutz 243
— Lorens Niclas,
överstelöjtn., bruks-
patron 243
— Lorens Petter,
bergsråd 243
— Magdalena Elisabeth
(Lona Lisa), g.
Tersmeden 243
— Ulla, f. Plaan 243
— Ulrika, f. Tersmeden
243
Söderhjelm, Alma, prof.
231
Söderman, Harry, över-
dir. 252
Sörlin, Johan, kyrkoh. i
Anundsjö 250
Tegnér, Esaias, biskop,
skald 101, 102, 109,
148
Teje, Tora A., skåde-
spellerska, g) Sylwan-
der 229
Teppati, Sara Char-
lotta, g. 1) Fahle-
nius, 2) Gadd 208
Tersmeden, ätt 243
— Jacob, assessor,
brukspatron 243
— Magdalena Elisabeth
(Lona Lisa), f.
Söderhielm 243
Tersmeden, Ulrika, g.
Söderhielm 243
Tessin, Carl Gustaf,
greve, kanslipresi-
dent 206, 235, 257
Thelning, Emanuel,
målare 237
Thomsen, Christian
Jürgensen, konferens-
råd, dansk forn- o.
myntforskare 146,
151—153
Thorild, Thomas, skald
92, 95, 244
Thulin, Sven, bokför-
läggare 238
Tidblad, Helga K., f.
Krumlinde 229
— Inga S., skådespe-
lerska, g. 1) Bill-
berg, 2) Westergren
228—230
— Otto K., ingenjör
229
Timirjazev, Kliment
Arkad'evič, rysk
naturvetenskapsman
132
(tjurhuvud), Abraham
Broderrson, danskt
riksråd 165, 166,
169, 177
Tolk, Albrekt, köpsven
9
Toll, Johan Christopher,
greve, fältmarskalk
93
Tomas Björsson, köp-
man i Sthlm 63
Tord Björnsson se Store
— Björnsson, se sparrar,
2
— Jepsson, se lilja, 1/2,
med fågel
— Petersson, se Bonde
— Svensson, se Store
Torgils, biskop i
Strängnäs 257
Torkel Andersson, präst
i Valstad 164
— Jonsson, kyrkoh. i
Gällstad 178
Tornérhielm, Amelie
J. S., g. Virgin 249
Torsten Gjurdsson, se
oxpanna
(Tre rosor), Göran
Turesson, domprost
i Uppsala 203

- (Tre rosor), Ture Jönsson, rikshovmästare 198, 254
Troili, släkt 101
Trolle, ätt 197
— Gustaf, ärkebiskop 200—204
— Joakim, riksråd 199
— Ture, riksråd 198, 199
Trotzenfelt, Peter (före adl. Trotzig), borgm. i Sthlm 8
Trotzig, släkt 253
— Anton, brukspatron 253
— Johan, bruksägare 253
— Mårten, köpman 8, 253
— Peter, se Trotzenfelt
Ture Jönsson, se Tre rosor
— Jönsson, se Svarte Skåning
— Pedersson, se Bielke
Tytkes, Randolf, engelsk köpman 64
Törne, Mats, kamrerare 86
Törnström, Emanuel, galjonsnidare 249
— Johan, galjonsbildhuggare 249

Ugglå, ätt 240
— Allan, överste 176
— Arvid Hj., bibl. 251
Ulfsparré, Hedvig S. E., godsägare 248
Ulich, Robert, tysk prof. 227
(Ulvåsaätten), Cecilia Ulfsdtr, g.m. Lars Sunason o. Bengt Filipsson (Ulv) 157
— Katarina Ulfsdtr, abbedissa, g.m. Eggard van Kyren 195
Undén, B. Östen, univ:kansler, utrikesminister 220
Unger, Magnus, kyrkoh., Brunskog 100
Ungern Sternberg, Alexander von, frih., generallöjtn. 248
Ungern Sternberg, Christina Beatrix von, frih., f. Palbitzki 248
Unne Björnsson, borgm. i Jönköping 198
Utter, Per Månsson, arkivsekr., genealog 254

Wachtmeister, Hans W. A:son, greve 257
Wahlbom, Magnus Johan, se Björnstjerna
Wahlström, Hilda, se Lilljebjörn
Walde, Otto, 1:e bibl. 253
Waldén, T. H. Bertil, fil. dr, landsantikvarie 259
Wallin, Johan Olof, ärkebiskop 97—99
Wallroth, släkt 255
Vandal, L. J. Albert, fransk prof. i hist. 150
Varg, Nils, fogde 200
Wargentín, Pehr Wilhelm, astronom, statistiker 250
Warming, J. E. B., dansk botanist, prof. 120
Weibull, Martin J. J., prof. 219
Weierstrass, Karl Th. W., prof. 112, 131, 132, 135
Vendela, g.m. Hans Fougt 72
— Berendsdtr, se Hafwerstad
— Larsdtr, se Lælius
— Mårtensdtr, g. 1) m. Lasse Hindersson, 2) m. Peder Andersson
Törnsköld 74
Wendt, K. H. Einar, arkivråd 250
Vennberg, Karl G., förf. 245
Wenner-Gren, Marguerite, operasångerska, f. Gaunthier 232
Wennerholm, Eric G. M., dir. 248
Verner Nicolai, ärkedjåne i Linköping 203
Wertmüller, Adolf Ulrik, målare 251
Veselovskij, sekr. i ryska vetenskapsakad. 113
Wessberg, släkt 249
Westerlund, Anders, brukspatron 258
— Ernst O. Th. (Enköpingsdoktor), läkare 100
— K. Torsten, finl. bergsråd 258
Wettergren, K. Erik W. F., överintendent 231
Wettersten, Petter, kyrkoh. 236
— Sara, f. Omånia 236
Wibeck, Anders, guldsmed i Borås 248
— Erik, guldsmed i Borås 248
Wiberg, Carl Fredrik, lektor 248
Vidika, kyrkoh. i Munktorp 42
Widner, Nils, överhovpred., pastor primarius 22, 257
Wigforss, Ernst J., finansminister 220
— A. Harald, huvudred. 257
Wikner, C. Pontus, filosof, förf., prof. 249
Wikström, Amalia 118
C. Wilhelm L., prins, förf. 225
Wilhelmson, Carl W., målare 224
Willfång, Hans, köpman 35
(Vinge), Lindorm Björnsson, lagman 173, 174, 176
(Vinstorpaätten), Anna Karlsdtr på Vinsarp, g. 1) m. Erik Karlsson (Vasa), 2) m. Erik Eriksson (Gyllenstierna) 177
(—) Karl Bengtsson 170
Virchow, Rudolf L. K.,

- tysk prof. i patologisk anatomi 134
- Virgin, Amélie J. S., f. Tornérhielm 249
- Virginia Eriksdtr, g.m. Håkan Knutsson (Hand) 230
- Wittrock, Georg J. V., prof., historiker 138, 141—144
- Vollmar, Georg von, tysk politiker 121
— Julia von, f. Kjellberg 121
- Voltissläkten 250
- Wrangel, Fredrik U., greve, skriftställare 224, 255
- Wrede, Fabian Jacob, frih., generalfälttygmästare 213
- Wählin, H. F. Theodor, arkitekt 205
- Wängfelt, K. Viktor, dir. 221
- Wägner, Elin M. E., g. Landquist 228
- Värre, Måns Sigfridsson, borgare 6, 49
- Zadig, William, skulptör 224
- Zoll, Kilian C., målare 251
- Zschotzscher, Johan Christian, målare 256
- (Åboö-ätten), Lars Knutsson, sekr. 178
- Ågren, Bertil, konstnär 258
— Fredrica 217
- Åhman, Carl, möbelsnickare i Sthlm 248
- Åke Jönsson, se Svarte Skåning
- Åkerhjelm, Gustaf Fredrik, frih., överste, statsråd 256
- Åkerstein, Johan Otto, assessor 254, 255
- Årstasläkten, se Bielkenstierna
- Öfverberg, Anders, i Fellingsbro 223
(Öra), Kristina Andersdtr, nunna 160
- Örnköld, frih. ätt 243

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

SEXTIOANDRA ÅRGÅNGEN

1964

UTGIVEN AV

PERSONHISTORISKA SAMFUNDET

GENOM

BIRGITTA LAGER

STOCKHOLM 1964—1965

KUNGL. BOKTRYCKERIET P. A. NORSTEDT & SÖNER

643403

UTGIVEN MED ANSLAG
FRÅN STATENS HUMANISTISKA
FORSKNINGSRÅD

INNEHÅLL

	Sid.
Lille Jöns Andersson, en storköpmän i 1500-talets Stockholm. Av BIRGITTA LAGER	1—77
Anders Sigfridsson /Rålamb/ († 1581). Före 1569. Av JAN ERIC ALMQUIST	78—90
En sengustaviansk visa söker sin författare. Av ROLF KARLBOM	91—96
Den Wallinska konceptboken. Av ÅKE LILLIESTAM	97—99
En svensk officer vid Dybböls skansar. Ett hundraårsminne. Ur Gustaf Selldéns dagbok och brev. Av KURT FALCK	100—110
Ur litteraturen om Sonja Kovalevsky. Av ARNE HOLMBERG	111—137
Ludvig Stavenow och Georg Wittrock. Av GEORG LANDBERG	138—144
Bengt Hildebrand. In memoriam. Av JOHAN FEUK	145—156
Medlemsintagningen i Vadstena klosternunnekonvent intill 1462. Av TORE NYBERG	157—163
Bengt Arvidssons morgongåvobrev. En västgötsk förfalskningshistoria från 1400-talet. Av JAN LIEDGREN	164—178
Gustav III:s dödsmask. Av BETH HENNINGS	179—190
Otto Nordenfalk i dansk-tyska kriget 1864. Av ERIK NORDENFALK	191—194
Notis om Lille Jöns Anderssons begravning	194
Recensioner	195—259
Medeltida kulturhistoria. Av HANS GILLINGSTAM	195—196
Det medeltida Varend. Av HANS GILLINGSTAM	196—198
Jönköpings historia. Av BIRGITTA LAGER	198—199
Enköpings äldre historia. Av JAN LIEDGREN	199—200
Gammalt och nytt om Stockholms blodbad. Av JAN LIEDGREN	200—204
En Vasa-prinsessa och hennes dotter. Av HANS GILLINGSTAM	204—205
Malmögravstenar. Av NILS LUDVIG RASMUSSEN	205
Peter Forsskål. Av BIRGITTA LAGER	205—207
Minnesteckning över Clewberg-Edelcrantz. Av BETH HENNINGS	207—211
Ur Erik Gustaf Geijers liv. Av TORGNY HÖJER	212
Fredrika Bremer och Erik Gustaf Geijer. Av BOEL SMEDMARK	212—213
Göteborgs historia under de senaste hundra åren. Av TORGNY HÖJER	214
En herrgårdsskildring från 1900-talets början. Av BETH HENNINGS	214—215
En bok om Torgny Segerstedt. Av CURT KEMPF	215—220
Malte Jacobssons minnesbilder. Av ÅKE LILLIESTAM	220—223
Yngve Berg. Av NILS AFZELIUS	223—226
Elsa Björkman-Goldschmidts minnen. Av BIRGITTA LAGER	226—228
Offentliga nöjen (Minnen av och om Inga Tidblad, Åke Claesson, Gertrud Pålson-Wettergren, Karl Gerhard och Anders Sandrew). Av BIRGITTA LAGER	228—234

	Sid.
Adel, präster, borgare och bönder. Riksdags- och rådstuguprotokoll som personhistoriska källor. Av BIRGITTA LAGER	234—237
Finska artilleriet. Av BERTIL BROOMÉ	237
Svenska bokförläggare. Av BIRGITTA LAGER	238
Ointroducerad och onaturaliserad adel. Av HANS GILLINGSTAM . .	238—240
Släkten Munthe. Av BIRGITTA LAGER	241—243
Ätten Söderhielm. Av BIRGITTA LAGER	243—244
Svenskt litteraturlexikon. Av NILS SYLVAN	244—245
Nyutkommen heraldisk litteratur. Av HANS GILLINGSTAM	246—247
Släktbok. Av BIRGITTA LAGER	247
Tidskriftsöversikt	248—259
Meddelande angående Personhistoriska samfundet	259—260
Förkortningslista	260
Personregister	261—279

Medlemsavgiften i Personhistoriska Samfundet är kr. 20:— pr år
+ porto och uttages som postförskott för Personhistorisk Tidskrift.
Önskan om inträde anmäles till Samfundets sekreterare, fil. dr
BRIGITTA LAGER, Riksarkivet, Stockholm 2. Bokhandelspris för
löpande årgång är kr. 25:—